

Абдулхамид МУХТОРОВ

СЎНГГИ ҚЎНФИРОҚДАН КЕЙИН...

*Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлигининг
Республика таълим маркази ҳузуридаги “Маънавият” илмий-
методик Кенгашининг 2006-йил 28 апрелдаги 1-сонли қарорига
асосан “Одобнома” ҳамда “Миллий истиқлол ғояси ва маънавият
асослари” фанларидан қўшимча адабиёт сифатида тавсия этилган*

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти
Тошкент—2006

*Ушбу китоб бобом Мухторхон
(Оловхон) Эшонхон ўғлининг порлоқ
хотирасига бахшида бўлсин!*

Мустақиллик йилларида мамлакатимиз таълим тизимида амалга оширилган улкан ислохотлар нафақат ёш авлоднинг пухта билим олишини, шунингдек, ёшларнинг шахс сифатида шаклланишини таъминлашда ғоят улкан аҳамият касб этди. Ислохотлар жараёнида педагог кадрларни тайёрлаш, уларнинг малакасини мунтазам ошириб боришга доир чора-тадбирлар ҳам изчил йўлга қўйилди.

Бу борада матбуот олиб бораётган ишлар таҳсинга лойиқ. Республикамиз газета ва журналларида баркамол авлод тарбиясига оид эълон этилаётган мақолаларда бевосита бугунги кун талабларидан келиб чиқилган ҳолда таълим-тарбия, одоб-ахлоқ, дунёқарашни шакллантиришга ҳамда умуминсоний муаммолар аниқ ҳаётий мисоллар орқали таҳлил этиб берилаётир. Мазкур рисола ўқитувчиларга одобнома дарсларида муҳим манба сифатида қўл келса, кенг ўқувчилар оммасига ахлоқий қадриятларнинг турмуш ва инсон шахсидаги ўрни ва аҳамиятини тарғиб этишда муҳим манба сифатида хизмат қилади.

© Абдулҳамид Мухторов
© Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти 2006

ЯХШИ НИЯТ БИЛАН

Китоб уни кимдир ўқиши учун ёзилади. Бугун китоб ёзиб бировни ҳайратга солиш мушкул иш эмас. Бундан атиги беш-ўн йил аввал бирорга қаламқашнинг пиёзнинг пўстидек брошюраси чиқса, адабий жамоатчилик ўртасида воқеа бўларди. Истеъдодли шоир Абдулла Турдиев «Мен—китоби чиқмаган шоир...», дея ҳароратли сатрларини дўстлар даврасида ўқиб юриб ўтиб кетди, ягона китобини кўришга улгурмади ҳам. Бугун энди шароит бутунлай бошқача. Китоблар тарновдан қуйилаётган ёмғир сувидай оқиб келмоқда. Албатта, улар орасида китоб деса арзийдиганлари кўп. Аммо китобномолари ҳам йўқ эмас.

Ушбу тўплам муаллифи яхши ният билан матбуотимизда эълон қилинган бир туркум мақолаларини китоб ҳолига келтирди. Уларнинг аксариятини аввал ҳам ўқиган ва муҳаррир сифатида анчамунча жойига қалам урган бўлсам-да, яна бир бор кўз югуртириб чиқдим. Абдулҳамиднинг куюнчаклиги, журналист сифатида мустақил фикр юритишга интилиши сизнинг ҳам диққатингизни тортади, деб уйлайман. Баъзи ҳамкасбларимиз муайян мавзу атрофида ўралашиб қолишади. Ҳаётни шу тор доира ичида туриб кузатишади. Тўпламдаги мақолаларда тарбия ва ахлоқ-одоб масалалари билан боғлиқ мақолалар салмоқли ўрин тутади. Жумладан дастлабки «Одамийлик кўрки» сарлавҳали мақоладан охириги «Ақл тўхтаган жойда...» сарлавҳали туркумига кирган мақолаларгача оддий инсоний одоб меъёрларидан тортиб, турмушимизда учраб турган ахлоқсизлик билан боғлиқ муаммоларгача қаламга олинган. Зеро, оддий саломлашиш одобини билмаган ўсмир бир кун келиб ахлоқий таназзулга юз тутиши муқаррар. Бу жиҳатдан муаллифнинг давваткор сўзи барчамизни огоҳликка чақириб айтилаётган муҳим сўз каби қабул қилинади, деб ўйлаймиз.

Тўпламдаги мақолаларнинг тарбиявий ва ижтимоий аҳамиятини белгилаган асосий омиллардан бири уларнинг таъсирчанлигидир. Абдулҳамид қаламга олган мавзуларни ёритишда ҳаётдан ол-

ган аниқ мисоллар таҳлилига таянган. Ушбу таҳлиллардан келиб чиққан мантиқли фикр-мулоҳазалар анъана ва урф-одатлар, қадриятларга муурожаатлар орқали мустақамланиб, маърифий ва маънавий моҳият касб этади. Айни шу жиҳат тўпламнинг тарбиявий аҳамиятини белгилаб беради.

Бундан ташқари, танланган мавзулар ранг - баранг. Агар муаллиф публицистик мушоҳада маҳоратини муттасил ошира борса, фикрни содда, равон ва таъсирчан ифодалаш устида ҳали кўп тертўкиши лозимлигини унутмаса, нимани ёзиш керак ва нима учун ёзиш кераклигига эътибор берса, ундан келажакда жиддий тадқиқотлар кутишимиз мумкин.

“Сўнгги қўнғироқдан кейин...” менда умид уйғотди. Сиз ҳам ўқиб кўринг-чи...

Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

ҲАЁТ – МАҲГУ МАКТАБ

ОДАМИЙЛИК КҮРКИ

Ёхуд саломлашиш хусусида сўз

Атрофдаги кишиларга мутлақо эътибор бермай, ўзларининг бачкана қилиқларидан уялмай бир-бирини чўлп-чўлп ўпаётган кишиларни кўп кўрганмиз. Қизиқ, халқимизнинг урф-одатларида бундай саломлашиш тарзи аввалдан бормиди ёки маданий савияси кундан-кунга “ортиб” бораётган айрим замондошларимизнинг ўзлари бу одатни “кашф” этишдимиз?

Бу саволлар кишини ўйлашга мажбур этади. Айни масалада мулоҳаза юритган сайин саломлашиш билан боғлиқ нохуш ҳаракатлар бирин-кетин бўй кўрсата бошлайди. Буни қарангки, саломлашиш фақат ўпишишдан иборат эмас экан...

Саломлашиш дунёдаги деярли барча халқларга хос одат, саломлашмайдиган халқ йўқ ҳисоби. Салом турли тилларда турлича талаффуз қилинади. Масалан, мусулмон аҳли учун “ассалому алайкум” (сизга тинчлик тилайман) ибораси саломлашиш ифодаси ҳисобланса, ҳиндларда “намасте” (бош омон бўлса, ҳамиша биргамиз), хитойликларда “чифан-ля-ма” (сен бугун овқатландингми?), французларда “бонжур” (хайрли кун тилайман), инглизларда “гуд монинг” (хайрли кун тилайман), русларда “здравствуй” (саломатлик тилайман), италянларда “Чао” (яхшимисиз), дея саломлашилади.

Агар эътибор берган бўлсангиз, ушбу саломлашувларнинг барчаси мазмунан ҳол сўрашиш, яхши тилак тилашни англатади. Демак, саломлашиш эзгу одатлар сирасидандир. Саломлашишнинг сўз орқали ифодаланмайдиган усуллари ҳам учрайди. Масалан, баъзи бир халқларда имо-ишоралар орқали ҳам салом берилади. Хусусан, афгонларнинг ўнг кўлини пешонасига текизиб, таъзим қилишини, айрим оврўпаликларнинг бош кийимини ечиб, қайта кийишини, тибетликларнинг бир-бирига тилини чиқариб тиржайиб қўйиши-ю бош ирғаб қўйишларини мисол тариқасида келтириш мумкин.

Саломлашиш фақат ҳол-аҳвол сўрашишни эмас, балки кишиларнинг психологиясини ҳам акс эттиради. Эътибор берганмисиз, кимдир қўл учида, яна кимдир қўшқўллаб, бошқаси эса қўлни қоринга қўйиб саломлашади. Бундай кўришишларнинг яна кўплаб “йўл-йўриқ”ларини келтириб ўтиш мумкин. Албатта, қўл учида

кўришган кишининг ўзига бино қўйганини пайқаш қийин эмас, зеро, унинг бу ҳаракати кўришаётган биродарини ўзича менсимаетганини билдирса, кўшқўллаб кўришаётган одамнинг хатти-ҳаракатларидан сўрашаётган кишини қаттиқ ҳурмат қилишини англаб оламиз.

Энди саломлашишда талаффузнинг ўрни ҳақида мулоҳаза қилиб кўрайлик.

“Ассом алайкум”ми, “ассалому алайкум”?

Ўзбек халқи, умуман, мусулмон олами учун беш вақтли ибодатдан ташқари, саломлашиш ҳам умумий бўлиб, бир хил — “ассалому алайкум” калимасидан иборатлигини ҳар бир киши яхши билади. Бу арабча калима “сизга тинчлик тилайман”, деган маънони англатади. Аммо уни ҳар ким ҳар хил тарзда талаффуз қилади. Масалан: ассалом, саломалайкум, салом, ассом алайкум ва ҳоказо. Ассалом, салом, саломалайкум деганда сўзлар талаффузига бироз пуғур етказсада, асосий маъно бузилмайди. Аммо “ассом алайкум” деганда саломлашишнинг туб маъносига зид мазмун юзага келади. Яъни “ассом алайкум” сўзи “сизга ҳалокат тилайман” деган маънони ифодалаб, ёмон ният ёки қарғиш маъносини касб этади. Демак, баъзи ёшларимиз томонидан талаффуз этилаётган бундай саломлашиш салбий мазмунга эгалигини уларга тушунтириш фойдалдан холи эмас.

Урва (ибн аз-Зубайр) Оиша онамиздан бундай деб эшитган эрканлар: “Бир тўда яҳудийлар Жаноб Расулуллоҳнинг ҳузурларига кириб келиб: “Ассому алайка!” — деб айтишди. Мен уларнинг гапини дарҳол фаҳмлаб: “Алайкумумс-сому вал-лаъна!” — дедим. Жаноб Расулуллоҳ: “Ошиқмағил, ё Оиша, Оллоҳ таоло барча ишларда мулойимликни хуш кўрғайдир!” — дедилар. Мен: “Ё Расулуллоҳ, уларнинг нима деганини эшитмадингизми?” — дедим. Жаноб Расулуллоҳ: “Ва алайкум, деб айтдим-ку!” — дедилар. (“Ассому алайка!” — “Сенга ўлим!” дегани).

Абдуллоҳ ибн Умар разияллоҳу анҳу бундай деб ривоят қилдилар: “Расулуллоҳ саллоллоҳу алайҳи ва саллам: “Башарти яҳудийлар сизга салом берсаю, улардан бири: “Ассому алайка!” — деб қолса, сиз ҳам: “Ва алайка!” — деб алик олингиз!” — дедилар“.

Анас ибн Молик разияллоҳу ривоят қилдилар: “Набий саллоллоҳу алайҳи ва саллам: “Аҳл ул-китоб сизга салом берса, “Ва алайкум!” — деб алик олингиз!” — дедилар“. (Ал жоме ас саҳиҳ. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал Бухорий 22-боб.)

Зийрак ўқувчи бу ҳадиснинг маъносини илғаб олган бўлса керак. Шундай экан, саломлашганда талаффузнинг тўғрилигига аҳамият бериш зарур.

Қўл бериб сўрашиш қоидалари

Оғзаки сўз орқали ифодаланган саломлашишдан сўнг аксарият кишилар қўл бериб кўришишади. Қўл бериб кўришиш одамлар орасида ибтидоий даврдаёқ одат тусига кирган ва ҳозирда халқаро саломлашишнинг расмий шакли ҳисобланади. Қўл бериб сўрашишнинг пайдо бўлишини этнограф ва археологлар куйидагича изоҳлашади. Ибтидоий одамлар бир-бирига дуч келганда, “Мен сени ўлдирмоқчи эмасман, қара, қўлимда тош йўқ” деган маънода бир-бирларининг қўлларини ушлаб қўйишаркан. Демак, қўл бериб саломлашиш жуда қадимдан қолган ва дунё аҳлига хос одатга айланиб кетган.

Аммо динимиз ҳамда миллатимиз турмушида аёллар билан эркакларнинг қўл бериб кўришишлари удумга айланмаган. Бироқ собиқ иттифоқ даврида ”эркаклар ва аёлларнинг тенглиги” шиори остида айрим удумлар унутилди ва айрим одатлар пайдо бўлди — жинсидан қатъи назар, қўл бериб кўришиш урфга айлана борди.

Асрлар оша инсонларни ҳидоят сари етаклаган муқаддас динимиз ва шариатимиз эркак билан аёлнинг қўл бериб сўрашишини инкор этади. Бироқ эркак билан эркак кишининг қўл бериб кўришиши ман этилмаган, аёлларнинг ҳам бир-бири билан қўл бериб сўрашиши жоиз амаллар сирасига киради. Қўл бериб сўрашишнинг ўзига хос тартиб-қоидалари мавжуд бўлиб, бу қоидалар зиёли аждоқларимиз томонидан тартибга солинган инсон ахлоқининг энг олий намунасиدير.

Ҳеч қачон ёши кичик йигит ёки бола ўзидан каттага салом берганда биринчи бўлиб қўл узатмайди. Албатта, бу қоидада ҳам ўзига хос ҳикмат мавжуд. Яъни ёш йигит ўзидан каттага қўл узатса-ю аммо ёши улуғ киши қўл беришни лозим топмаса ёхуд кексалиги сабаб қўл узатишга ҳаялласа бундай ҳолда ноқулай вазият содир бўлади. Демак, қўл бериб сўрашишда ҳам ўзига хос меъёрларга эътибор бериш лозим.

Булар куйидагилар:

— эркак киши билан эркак киши қўл бериб сўрашганда аввал ёши улуғи қўл узатади. Агар ёши улуғи қўл узатмаса ёши кичиги қўл узатишдан тийилиб туради.

- аёллар ҳам ўз тоифаси билан қўл бериб сўрашишлари мумкин.
- бегона эркалар билан аёлларнинг қўл бериб сўрашишлари ножоиздир.

Хунук қилиқлар

Ўтган асрнинг етмишинчи йилларига доир хроника лавҳаларини кузатган бўлсангиз, собиқ иттифоқнинг юқори лавозимдаги корчалонлари бир-бирлари билан кучоқлашиб, ўпишиб кўришишганига кўзингиз тушгандир. Бу қилиқ ўша давр одамлари учун оддий ҳол бўлиб, раҳбарлар, партия ташкилотларида одат тусини олган экан. "Олган экан", деб ўтган замон феълида ёзаётганимизнинг боиси шундаки, бизнинг ўзимиз ҳам у замонни ва ўша одатларни кўрмаганмиз. Юқорида ёзганларимиз эса, собиқ тузумни кўрган, унинг одатларини анъаналаридан яхши хабардор бўлган кексаларимиздан эшитганларимиз. Уларнинг айтишларича, ошкоралик даврига келиб раҳбарларнинг бу тарзда кўришишлари "партийная эротика" деган тамға остида танқидга учраган экан. Чунки бу ҳолдан чет элликлар кулган, аслида ҳам бу ғайриахлоқий ҳаракат саломлашиш одоби доирасидан чиқиб кетган иллат эди.

Аммо ўпишиб кўришиш касали шу билан барҳам топгани йўқ, балки у жамиятда ўхшамаган бир ортиқча, хунук қилиқ сифатида ҳануз учраб туради. Кўча-кўйда, жамоат жойларида бир-бирлари билан ўпишиб кўришаётганларга кўзингиз тушгандир. Тўғри, уларнинг аксарият қисми Оврупаликлар, аммо улар орасида миллатимиз вакиллари ҳам учрайди.

Умуман олганда, эркак билан эркакнинг, аёл билан аёлнинг ёхуд икки жинснинг бир-бирлари билан ўпишиб кўришишлари миллатимиз маънавиятига тўғри келмаслиги ҳеч кимга сир бўлма-са керак. Лекин бу ҳолнинг кундан-кунга кенг тарқалаётганини афсус билан таъкидлашдан бошқа илож йўқ. Динимизда эркак билан эркакнинг ўпишиши макруҳ ҳисобланади.

Уламолар узоқ сафардан келган эр кишиларнинг бир-бирлари билан ўпишиб кўришишларини дуруст санайди. Бироқ ҳар куни бир-бирини кўриб турувчи йигитларнинг бир-бири билан ўпишиб кўришишларини қандай тушуниш мумкин?

Ешларимиз ўзларича фазилат санаётган бу ҳолатнинг на этика, на гигиена қоидаларига тўғри келмайдиган иллат эканлигини билишармикан?

Хулоса

Ҳар бир халқнинг ўзига хос урф-одати, анъаналари, маросимлари бор. Буларнинг барчаси турли халқлар томонидан яратилган ноёб маданият ва ахлоқ дурдоналари, дейиш мумкин. Бироқ замон ва турли даврлар ҳамда турли тузумлар туфайли бу одат ва анъаналар бир-бирлари билан қоришиб кетган вақтлар ҳам бўлган.

Бугун, айниқса, ёшларимиз орасида кўп кузатилаётган ўпишиб кўришиш одатини Европа маданиятига хос ва қисман собиқ тузум сарқити, деб қарасак нотўғри бўлмаса керак. Бундан ташқари, саломлашиш шарт бўлмаган ҳолатлар ҳам борки, буни билиш ҳар бир маданиятли, эсли-хушли кишининг бурчи ҳисобланади. Бундай ҳолат овқатланаётган одамларга нисбатан ва улфатларнинг суҳбати қизиқ турган, жамоат жойларга кеч қолган киши, ёши улуғ одам ва эркак киши томонидан саломга қўл чўзилмаган ҳолатга тааллуқли.

Фалсафа фанлари номзоди Карим Маҳмудов, ўзининг “Меҳмоннома” номли китобидаги кириш сўзида “Саломлашиш, сўрашиш, кўришиш инсонга хос бўлган ажойиб фазилат, одамийликнинг кўрки, асрлар давомида таркиб топган ва кишиларнинг ўзаро алоқаларидаги тамойилларни ҳамда ахлоқий қиёфаларидаги меъёрларни ифодаладиган белги ҳисобланади”, деб ёзади.

Демак, ҳар биримиз одамийлик кўркига муносиб бўлмоғимиз, уни турли ёт қилиқлар билан аралаштириб хира торттирмаслигимиз лозим.

СЎНГГИ ҚЎНФИРОҚДАН КЕЙИН...

Ўшанда “Маърифат” газетасида ишлаётгандим. Ижарада турган хонам бир ҳамқишлоғимнинг уйи билан ёнма-ён эди. Ишдан қайтиб келиб, кечки овқатга уринай, деб турсам, унинг катта ўғли қишлоқдан келган меҳмонларнинг олдига айтиб кетди...

Меҳмонлар билан бирор соат гурунглашиб ўтиргач, кетишга рухсат сўрадим.

— Э, сизга алоҳида гап бор. Бир масалада ёрдамингиз керак, — деб меҳмонлардан бири ўтиришга ундади.

— Бу йил 25 майда мактабни битирганимизнинг йигирма йиллигини нишонламоқчимиз, — дея ўртоғининг гапини давом эттирди иккинчи меҳмон. — Шу тadbирни газетада ёритишга ёрдам берсангиз!..

Меҳмонлар амакимнинг синфдошлари, бири ширкатлар уюшмасининг раиси, бошқаси автомобил савдоси билан шуғулланувчи бизнесмен. Кўз олдимга бундан қирқ йиллар нари-берисида ҳашар йўли билан гуваладан кўтарилган, бугун ночор бир ҳолатда турган — меҳмонлар ҳам, ўзим ҳам ўқиган мактабимиз келди. “Бир хўжаликнинг раиси билан унча-мунча пулга ачинмайдиган бизнесмен эринмасдан “йигирма йиллик” масаласида шу ерга келиб, газетга чиқишга даъвогар бўлиб туришибдими, демак, мактабга ҳам, албатта, ёрдам қилишади”, деган хаёлга бориб уларни саволга тутдим.

— Бажонидил. Хайрли иш қиласизлар-у, ёзмаймизми, албатта, ёзамиз. Хўш, тadbирни қандай режалаштираяпсизлар?

Хонтахтанинг бир томонини ишғол этган, ўн минут аввал бир лаган паловни паққос туширган раис чап кўзини қисганча нималарнидир хомчўт қила кетди. Бир пас ўтиб, ҳисоблаб чиқди шекилли, салмоқлаб гап бошлади:

— Хў-ў-ўш, бизлар нари-бери ўнта синфдошмиз. Шунинг учун тadbир жуда катта бўлмайди. Эллик-олтмиш килоли битта кўчқорни тандир қиламиз. Тўрт яшик ароқ оламиз...

— Тўрт яшик етмайди, — деди гапини бўлиб бизнесмен.

— Етмаса яна оламиз-да, — бизнесменга ён бериб давом эттирди раис. — Энг зўр кўшиқчиларни айтмоқчимиз. Кечқурун сой

бўйида базм бўлади, базмга фақат синф раҳбаримизни айтамиз. Муаллимларнинг бари келса... ароқ етказиб бўладими...

Хиёл ёнбошлаб, тўлиб-тошиб гапирётган раиснинг гапини бўлдим:

— Узр, ака. Мактабга нима қиляпсизлар?

Саволим унга галати туюлдимми ёки буни кутмаганмиди, менга ажабланиб тикилди. Мен гапим аниқроқ етиб борсин деб: ”Мактабга қандай ёрдам қилмоқчисизлар?”, дедим.

— Қанақа мактабга? — ҳайрон бўлди у. — Бу ерда мактаб причём?

— Э, галварс, шунгаям тушунмадингми? Ўқитувчиларга оладиган совғаларимизни гапирсанг-чи! — орага суқилди бизнесмен.

— Ҳа-а-а, — раиснинг гўштдор юзи ёйилиб кулди. — Синф раҳбаримизга тўн олаяпмиз. Йигирма беш мингларга. Шу-у-у...

Суҳбатимиз бошида хаёлимга келган фикрдан кулгим қистади. Амакимнинг синфдошлари “йигирма йиллик” қилса мактабни таъмирлаб берар ёки абгор аҳволдаги кутубхонасига китоб совға қилар, жуда бўлмаса дарслик сотиб олишга қурби етмаётган тўрт-беш ўқувчига дарсликларини олиб берар, уларнинг кўрсатган ҳимматини мен газетага ёзаман-да, деб ўтирибман-а...

Меҳмонларни ранжитиб қўймаслик учун кулгимни зўрға бошиб, уларни яна саволга тутдим:

— Акалар, ароққа, ашулачига, хуллас, базмга қанча пул ажратдинглар?

— Ароққа икки юз, қўйга саксон, — қўлидаги қоғозга қараб жавоб бера бошлади меҳмонларнинг собиқ синфдоши, яъни уй эгаси. — Дастурхонга юз эллик, ашулачиларга эллик, жами тўрт юз саксон минг.

— Синф раҳбарингизга йигирма беш минглик тўн, мактабга эса ”Катта раҳмат”, шундайми? — кесатдим мен.

Хайрият, шунча вақт “кўпирган” раис ниҳоят кесатиқни пайқади.

— Нима, бу сизга ўтиришмадимми?

— Ўтиришмади, — очигига кўчдим мен. — Тадбирингиз айнан сиз айтгандай бўладиган бўлса газетага ёзолмайман. Чунки фалончилар мактабни битирганининг йигирма йиллигини тўрт яшиқ ароққа битта кўчқорни газак қилишиб нишонлашди, деган гап фақат ҳажвия бўлиши мумкин...

Улар лаб буришди...

Хуллас, амакимнинг синфдошлари “йигирма йиллик”ни ўтказишди. Мен ҳам қишлоқда эдим, “тадбир”нинг бир қисмига гувоҳ бўлдим. Бу ҳақда ҳажвия ҳам ёзмоқчи эдим. Аммо...

* * *

Бу воқеани мушоҳада қилар эканман, хаёлимга кейинги пайтларда урфга айланган “битириш кеча”лари ва ҳар хил юбилейларни ўтказишда меъёрни унутиб қўймаепмизми, деган фикр келди. Хуш, бундай тадбирлардан аслида мақсад нима?

Келинг, бу саволларга биргаликда жавоб излаб кўрайлик.

Ёр юзида яшовчи барча халқлар бирор-бир муваффақиятларини ўзига хос тарзда нишонлашга ҳаракат қилишади. Бу яхши одат бизга ҳам хос. Хусусан, йиллар ўтиб илм сирларидан сабоқ берган мактабингга ташриф буюриш, “кўзни очиб ҳарф танитган” устозларни йўқлаш эзгу амал. Албатта, бунда ҳам меъёр сақлангани тўзук. Чунки...

Яқинда тўққизинчи синф битирувчиларининг базмига гувоҳ бўлдим. Столда турли-туман ичимликлар, икки-уч хил овқат, ашулалчилар хизматда...

Чамалаб кўрсам, шу базмга кетган харажатга бемалол тўй ўтказиш мумкин. Мен битирувчиларни айбламоқчи эмасман. Лекин эндигина ўн беш-ўн олти ёшни қоралаётган йигитчаларнинг базм баҳона ароқ ичишини-ю бунга ота-оналарнинг лоқайд қарашини оқлаб бўлмайди. Ўн биринчи синфни, лицей ёки коллежни битираётган ўн етти-ўн саккиз ёшли йигитлар ҳам бундай одатдан мустасно эмас. Мактабни тугатгунга қадар — ўн бир йил ичкиликнинг ёмонлиги ҳақида ваъз-насиҳат эшитиб келган ўқувчи ўқитувчиси билан қадаҳ уриштиради... Бу ҳолат бутун ёз давомида минг машаққатлар билан йиғилган ғарамга ўт қўйиб юборишдай аҳмоқона ишни эслатмайдими?

Миллатнинг келажаги мактабга боғлиқ. Агар аҳамият берсак, дунёнинг ривожланган мамлакатларида мактабга катта эътибор қаратилишига гувоҳ бўламиз. Бизда ҳам шундай жараён давом этапти. Беш, ўн, йигирма ва ҳоказо “йиллик”ларни нишонлаётган собиқ битирувчилар базмларга сарфлаётган минг-минг пулларининг бир қисмига бадий китоблар, дарсликлар олиб мактаб кутубхонасини бойитиши мумкин-ку!..

Халқимиз ҳар бир ишда, тадбирда бошқаларга ўрнак бўлиб келган. Умид қиламизки, битирувчилар ўтказётган, гоҳида меъёри-

дан чиқиб кетаётган тадбирлар ҳам ўз изига тушиб, атрофдагиларга намуна бўларли даражадаги маросимга айланади.

Албатта, бунда ўқитувчилар ва ўқувчилар, ота-оналарнинг оқил иш юритишлари муҳим. Балки “сўнги кўнғироқ”, “ўн” ёки “йигирма” йиллик битирув тантаналарини мактаб маъмурияти билан келишган ҳолда, ортиқча исрофгарчиликка йўл-қўймай, имкониётга қараб сарфланаётган маблағнинг бир қисми мактаб фондига ажратилса гоятда маъқул иш бўларди.

Республикамизда мактабларнинг сони ўн мингга яқинлигини назарда тутсак, мамлакат миқёсида ҳар йили кам деганда йигирма мингга яқин ана шундай тадбирлар бўлиб ўтади. Улардаги сарф-харажатни пулга чаққанда миллиардларни қоралайди.

Албатта, ўз пулини нимага сарфлаш ҳар кимнинг ўз ихтиёрида. Аммо битирувчилар орасида шу маблағни мактаб манфаатларига ажратишни тарғиб-ташвиқ қилиш савоб бўлса савобки асло гуноҳ эмас.

...Ўша саксон мингга олинган кўчқор тўрт яшиқ ароққа газак бўлиб кетди ва бундан санокли кишилар нафсларини қондиришди, холос. Ачинмай бўладими, саксон минг, мактаб кутубхонасига қанча зарур китобларни совға қилса бўларди. Бу китоблар йиллар давомида ёш авлоднинг билимини оширишга хизмат қиларди. Гап мана шу ҳақиқатни битирувчилар ва собиқ ўқувчилар онгига етказишда...

МИЛЛАТНИНГ ЮЗИ

Муаллим миллатнинг юзи, деган гапни ким айтган бўлсаям топиб айтган. Болалигимизда муаллимларимизга ҳавас қилардик, улардай жиддий, ақли бўлишга интилардик. Ҳалигача кўз олдимида — бошланғич синфда дарс берган муаллимамиз ҳамиша узун кўйлак кийиб, рўмол ўраб юарди. Бошқа аёл ўқитувчиларимиз ҳам ундан қолишмасди. Ҳеч қачон уларнинг бўйнида ёки қўлида ялтироқ тақинчоқ тақиб юрганини кўрган эмасман.

Мен ўтган даврларни қўмсаётганим йўқ. Фақат бугунги ўқитувчи билан кечаги ўқитувчини қиёсламоқчиман, холос. Ишот талаб қилмайдиган бир ҳақиқат бор: ўқувчи ўзини тутишда, кийинишда ва ҳаттоки фикрлашда ҳам ўқитувчидан ибрат олишга ҳаракат қилади. Биз ўқитувчиларимиздан ибрат олар эдик. Аммо бугунги ўқувчи ўқитувчисидан ибрат олармикан?

Бир қарашда, кишининг кўнглига оғир ботади бу савол. Бироқ унга жавоб беришга мажбурмиз. Қишлоқ мактабларини қўя турайлик. Шаҳар мактабларида мини юбка, кўкраги очиқ кофталар кийиб дарс бераётган аёл ўқитувчилар пайдо бўла бошлади. Яна уларнинг қимматбаҳо тақинчоқларни тақиб, пардоз-андозни меъёридан ошираётганликлари ҳам кўз юмиб бўлмайдиган ҳақиқат. (Балки ўқитувчилар учун махсус форма керакдир.)

Тасаввур қилинг: ана шундай муаллималар ўз ўқувчиларига миллий қадриятлар, одоб-ахлоқ борасида дарс ўтса, ўқувчилар унинг гапларига ишонишармикан? Ахир, сўз тақвоси, яъни амали билан қадрли дейишади-ку!

Қуйидаги ҳикоят халқ орасида оғиздан-оғизга кўчиб юради. Донишманднинг олдига бир киши келиб ўғли ҳаддан ташқари ширинликни кўп истеъмол қилишини айтиб, унга бир-икки оғиз насиҳат қилишни ўтиниб сўрабди. Донишманд бироз ўйга толибди-ю сўнгра тўрт ҳафтадан сўнг келишини айтибди. Бу муддат тугагач, ота-бола яна унинг хузурига келишибди. Донишманд ширинликни кўп ема, унинг мана бундай зарари бор, дея бор-йўғи уч-тўрт оғиз насиҳат қилибди. Боланинг отаси бундан ажабланиб: “Шу тўрт оғиз гапингизни биринчи марта келганимиздаёқ айтсангиз бўларди-ку, бизни икки марта овора қилиб ўтирмай”, дебди. Шунда донишманд бундай деб изоҳ берган экан:

— Сиз биринчи марта келганингизда ўзим ҳам ширинликни кўп истеъмол қилардим. Амал қилинмаган сўзнинг таъсири бўлмайди. Қолаверса, ўзимни тиёлмаган ишдан, ўғлингизни қайтаришдан уялдим.

Бундай устозлар ҳозир ҳам йўқ эмас. Аммо ўқитувчилик шаънига доғ тушириб қўяётганлар ҳам кўзга ташланиб қолаяпти. Янглишмасам, ҳазрат Ғаззолий асарларида шундай гап бор: “Устоз ўз шогирдига берган илми учун мол-дунё таъма қилмайди. У илми савоб ва Оллоҳнинг розилиги учун беради”. Дарҳақиқат шундай, ана шу талабларга жавоб берган инсонгина устозлик мартабасига лойиқдир.

Ҳа, устозлик фидойилиқдир. Фидойи одамгина ўз шогирдларига ҳеч қандай ғаразсиз таълим беради. Лекин бундай кишилар бугунги ўқитувчилар орасида қанчани ташкил этади?

Яна бир оғриқли муаммо шундаки, жойларда ўқитувчиларга ота-оналар ва ўқувчилар томонидан турли совға-саломлар инъом этиш урф тусига кириб бораёпти. Бу ҳолнинг одатга айланиб қолиши яхши оқибатларга олиб келмайди. Халқимизда беш қўл баробар эмас, деган гап бор.

Яқинда бир бойвачча ўғлининг ўқитувчисига тилла зирак ҳадя қилибди. Шундан сўнг бошқа ўқувчилар ҳам ота-онасини қистибастига олишиб, ўша бойваччаникидан қолишмайдиган совға-салом олдирибди. Бу гап шунчаки миш-миш эмас. Бўлган воқеа. Энди бир ўйлаб кўрайлик, ўқитувчига фалон минг сўмлик совға ҳадя қилган ота-она ўша маблағни топишда қийналиб қолмадимикан?

Буларни ёзишдан мақсад отадай улуғ устоз шаънини ерга уриш эмас. Балки уларнинг орасига янглиш кириб қолган, ўз бурчидан кўра шахсий манфаатни устун қўяётган айрим ўқитувчиларга омманнинг эътиборини тортиш, улар томонидан “совға”, “ҳадя” каби “тадбир”ларнинг уюштирилишига чек қўйишга ундаш.

“Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида таниқли журналист Аҳмаджон Мелибоевнинг “Миллат шаъни” деб номланган мақоласи эълон қилинди. Унда ёзилишича, француз актёри Луи де Фюнес 100 миллион доллар гонорар таклиф қилишларига қармай, ўз миллатининг шаънига тўғри келмайдиган образни ўйнашдан воз кечади. Чунки миллат шаъни актёр учун 100 миллиондан қимматроқ, эҳтимол, бебаҳодир. Бу далилни ўқиб ўйга толдим. Наҳотки, миллат шаъни, касб шаъни, бурч масъулияти ҳақида кам ўйлайдиган бўлиб қолдик...

ИНТЕРНЕТ КАФЕДАГИ БОЛАЛАР

• *Хитой ҳукумати болаларга зўравонлик ва шу каби иллатларни тарғиб қилувчи ўйинларни ўйнашга имкон бергани учун 1600 та интернет-кафени ёнди.*

• *Шанхай шаҳри маъмурияти интернет-кафелар фаолиятини назорат этиш учун 850 000 АҚШ доллари ажратди.*

• *Интернет-кафеларда ҳеч қандай назоратнинг йўқлиги боис болалар 250 ёки 300 сўм эвазига хоҳлаган жанрдаги филмларни кўришлари мумкин...*

Одатдагидек иш кунларининг бирида, хонамнинг эшиги очилиб, икки нафар йигитнинг бўйи кўринди. Уларни ичкарига таклиф қилдим. Салом-алиқдан сўнг “материал” олиб келганларини айтишиб, қўлимга икки-уч қоғоз қўлёзма тутқазди. Ҳозир бошқа иш билан бандлигимни, кейинроқ албатта ўқиб чиқишимни айтиб, улар билан хайрлашдим.

Вақти келиб қўлёзмани ўқишга тутиндим. Муаллиф интернет-кафеларнинг салбий жиҳатлари ҳақида сўз юритган ва уларни ёпиш таклифини айтганди. Ўйланиб қолдим. Интернет-кафелар фаолиятини, салбий оқибатлари туфайлигина тақиқлаш нотўғри бўлмасмикан? Чунки инсоният минглаб йиллар давомида айнан тақиқланган нарсаларга катта рағбат кўрсатиб келган.

Аммо муаллифнинг хавотири ҳам ўринсиз эмасди. Ҳақиқатан интернет-кафеларнинг салбий жиҳатлари йўқ эмас. Шуларни ўйлар эканман, бу мавзу билан изчил шуғулланиб, мақола ёзишни ният қилдим. Бу борадаги дастлабки ишни уйим яқинидаги интернет-кафега кириб мавжуд аҳволни кузатишдан бошладим.

“Кафе”да 15га яқин компьютер бор. Уларнинг ўндан ортигини болалар эгаллашган. Деярли ҳаммаси отишмали ўйин ўйнаш билан овора. “Кафе” маъмурининг эътиборини тортдим шекилли, бу ерда қолиш ёки қолмаслигимни сўради. Мен олдиндан ҳисоб-китоб қилиб, тунги соат 23.00дан эрталабки 7.00гача битта компьютер учун 1000 сўм тўладим.

Интернет-кафеда тунда қолувчиларнинг ярмидан кўпи болалар экан. Компьютерга ўтирарканман, атрофдагиларни яна бир бор кўздан кечирдим. Кимдир ўйин ўйнамоқда, кимдир кино томоша қилаяпти(кинолар ҳар хил жанрда: жангари, секс, комедия ва ҳока-

зо...), яна кимдир ёзув-чизув билан банд. Ёнимдаги компьютерда отишмали ўйин ўйнаётган бола эътиборимни тортди. Унинг бир қовоғи пир-пир учар, жуда асабий, экрандаги “душман”и ўқ узганда бўйнини ичига тортиб, пусиб олар, бордию ўйиндаги қаҳрамонини душман томон “отиб” қўйса, ўзини қўйгани жой топилмас, столни муштлар, сўкинарди.

Аввалига унинг бу ҳолига кулгим қистади. Бор-йўғи ўйин ўйнаяптию, нега бунча куйиб-пишмаса, худди ўзи ўқ егандай жажди чиқади-я! Қани, мен ҳам шу ўйинни ўйнаб кўрай-чи, деган фикр билан “Red Alert” (Қизил альянс) деган ўйинга кирдим. Ў-хў, ёнимдаги боланинг устидан бекор кулган эканман. Ўйиннинг биринчи босқичидан ўтгунча бўларим бўлди. Агар ўшанда мени кузатганлар бўлса, қанчалик қаттиқ асабийлашганимни айтиб берардилар.

Ўйинда одам ўлдирасан, бундан ҳузур қиласан, завқ оласан. Ўйинни давом эттириш азоб. Асаб хужайраларинг қурбон бўлади. Гоҳида “душман” “ўзинг”ни “отиб қўйса”, аламинг, ғазабинг, ҳатто йиғлагинг келади. Кўзингга қон тўлиб, “душманларинг”дан қасос олиш учун яна ўйинни бошидан бошлайсан. Аламингни клавиатурадан оласан. Лекин муваффақият билан олға жиллолмайсан, ҳар бир босқичга ўтиш мислсиз асабийлашиш, азоблар эвазига рўй беради. Бу ҳолат менга мазохизмнинг янги кўринишига ўхшаб туюлди. Ўйин орқали ўз-ўзига азоб бериш. Ана шу азобдан лаззатланиб уни давом эттириш...

Кимдир елкамга қўлини қўйди. Ўгирилиб қараб, маъмурни кўрдим. Атрофда ҳеч ким қолмаган, соат эса эрталабки саккизни кўрсатиб турарди! Шунда, бутун тун давомидаги тўққиз соат мобайнида экран қаршисида ўтирганим, ўйин бўлса ҳалигача тугамаганлигини англадим. Унинг охиригача неча босқич қолгани мени қизиқтирарди. Маъмурга “Яна озгина ўйнай, тугаб қолди шекилли”, десам, бош чайқаб, бу ўйинни тугатиш учун камида яна бир сутка вақт кераклигини айтди. Унинг маслаҳати билан уйга қайтдим.

Ҳақиқий азоб ана шундан кейин бошланди. Уйқу босиб келар, аммо кўзларим юмилай демасди. Бошимнинг орқа қисмида қаттиқ оғриқ турган. Қўл-оёқларим мадорсиз. Икки кун бир нарсани йўқотган одамга ўхшаб юрдим. Бошим ғувуллаб, “компьютер касали” билан оғриб ётсам-да, ўйиннинг чала қолган қисмини ўйлаш билан банд эдим.

Шу тариқа, интернет-кафенинг салбий жиҳатини шахсан ўзимда синаб кўрдим. Мен-ку, ўзимни босиб олган, зарарли нарсалардан

қочадиган йигитман. Аммо эндигина етти-саккиз ёшга кирган ёки ўсмирлик остонасига қадам босган ёшлар-чи? Улар бундай ўйинларнинг зарарини онгли равишда англашармикан? Бир хил ёшларнинг ўта асабий бўлиб қолаётганларига ана шундай ўйинлар ҳам сабаб эмасмикан?

Бунга бефарқ қараб бўлмайди. Бошқа давлатларда аллақачон интернет-кафелар фаолияти қаттиқ назорат остига олинган. Биргина мисол: *Хитой ҳукумати болаларга зўравонлик ва шу каби иллатлар билан боғлиқ ўйинларни ўйнашга имкон берганлиги учун 2004 йили 1600 интернет-кафе фаолиятига чек қўйиб, 12 миллион доллар миқдорида жарима солди. Бу мамлакатда интернет-кафелар тунда ишламаслиги тўғрисида қарор қабул қилинган. Айнан мана шундай қарорлар назорати учун Шанхай шахри маъмурияти 850 000 АҚШ доллари миқдорида маблағ ажратган.*

“РИА-Новости” ахборот агентлиги тарқатган хабарларга кўра, бундай қонун-қоидалар АҚШда ҳам жорий этилган. Европа мамлакатларида эса, интернет-кафелар ўз фаолиятларини қатъий режим асосида олиб боради.

Бу маълумотларни бежиз келтирмадик. Мугасаддилар ўз эътиборларини айнан шу масалага қаратса, фойдадан холи бўлмасди. Чунки “компьютер васвасаси” шунчаки қўл силтаб қўядиган иш эмас. Буни Японияда беш нафар йигит-қизнинг ўз жонига қасд қилгани ҳам исботлаб турибди. (Дунё миқёсида бундай ҳолатлар тез-тез кузатилмоқда.) Ўшанда беш нафар йигит-қиз интернетдаги худкушлар сайти таъсирида бир вақтда ўз жонларига қасд қилишга келишишган ва буни амалга оширганлар.

Интернет мухлисларининг ҳафсаласини пир қилмоқчи эмасман. Юқоридаги гаплардан компьютер клубларидан фойдаланмаслик керак экан, деган хулоса чиқмаслиги лозим. Компьютер ҳам, интернет тармоғи ҳам инсоннинг бир қанча мушкулини енгил қилади. Ундан хоҳлаганча фойдали маълумотлар олиш мумкин. Аммо болаларни назоратсиз қолдирмаган маъқул. Зўравонлик, ваҳшийликни ўзида мужассамлаштирган ўйинлар бола психологиясига салбий таъсир кўрсатади. Қолаверса, айнан шундай ўйинлар замирида ёвузликни ташвиқ қилиш мақсадлари ҳам йўқ эмас. Бу бир томони; иккинчи томондан эса, интернет-кафеларда хоҳлаган жанрдаги фильмлар мавжуд. Энг ёмони, ана шу фильмлар устидан назорат йўқ. Интим ҳаёт тўғрисида ҳеч қандай маълумотга эга бўлмаган болакай бу ерда 250 ёки 300 сўм эвазига бемалол секс-фильмларни кўриши ёки порнографик ўйинларни ўйнаши мумкин.

Бу эса бола онгида интим ҳаёт ҳақида мутлақо нотўғри тасаввур уйғотади. Ҳаттоки, нотўғри турмуш тарзини танлашга олиб келади.

Хўш, булар одамни ташвишга соладими ёки йўқми?

Албатта, ташвишга солади. Чунки боланинг келажаги бу ерда бой берилиши ҳеч гап эмас. Қандайдир чора-тадбирлар кўриш керак. Бутун муаммо ҳам ана шунда. Балки, ушбу мавзунинг кўтарилишига туртки берган талаба ҳақдир. Интернет-кафелар фаолиятини тақиқлаш керақдир.

Йўқ, асло. Бу бургага аччиқ қилиб кўрпага ўт кўйишдай бир гап. Хоҳлаймизми-йўқми, ахборот алмашишда интернет-кафеларнинг хизмати беқиёс. Қолаверса, бугунги тамаддун компьютерлар билан чамбарчас боғлиқ. Шундай экан, интернет-кафелар фаолиятини тақиқлаб бўлмайди, бироқ...

Секс-фильмлар ва бола психологиясига салбий таъсир қилувчи ўйинларни интернет-кафеларнинг марказий компютери хотирасидан олиб ташлаш лозиммикан?..

Соҳа мутасаддилари бу борада чуқурроқ ўйлаб кўрсалар, мақсадга мувофиқ бўларди.

НОГИРОНЛИККА САБАБЧИ НИКОҲ

Мутафаккирлардан бири, “Фарзанд тарбиясини у туғилишидан анча олдин — келин танлашдан бошлаш керак” деган эди. Бу ҳикматга қулоқ тутувчилар кам бўлмаяпти, аммо унинг аксини қилганлар аксарият ҳолларда ногирон фарзандларга ота-она, ногирон невараларга буваю буви бўлиб қолаяпти. Сабаби — келин танлашда йўл қўйилган хатолик, яъни яқин қариндошдан қиз олишлик. Аянчли томони шундаки, хатоликни англаб етганда кеч бўлади. Афсуски, уни тўзатиб бўлмайди. Қариндошлик никоҳнинг меваси бўлиб дунёга келган ногирон гўдак олдида ўзни айбдор сезишдан ҳеч қандай наф йўқ...

Яқин қариндошлар никоҳидан туғилган гўдакнинг тўрт мучаси ҳамиша бут бўлавермаслиги кўпчиликка маълум бўлгани ҳолда, шу ишни ихтиёр этувчилар ҳамон топилишини қандай тушуниш мумкин?

Бу гапларнинг ҳаммаси сафсата, ана фалончининг оиласида ҳамма соғлом-ку, дейдиганлар кўплаб топилади. Бироқ улар зоҳирий хулосага таянувчилардан ўзгалар эмас. Қариндошлик никоҳининг салбий жиҳатлари ЮНЕСКОнинг “Ипак йўли” радио лойиҳаси сайтида журналист Бинафша Қаландарованинг боласи ногирон аёл ва унинг отаси билан қилган суҳбатида атрофлича очиб берилган. Келинг шу суҳбатга бир қулоқ тутайлик:

— Нима сабабдан тоғангизнинг ўғлига турмушга чиққансиз?

— Ота-оналаримиз шунни хоҳлашган.

— Наҳотки, улар қариндошларнинг никоҳи яхши оқибатларга олиб келмаслигини билишмаган?

— Билмадим. Аммо биз тиббиёт текширувидан ўтаётганимизда докторлар “Қариндош эмасмисизлар?”, деб сўрашган. Биз буни яширганмиз. Чунки улар қариндош бўлсаларинг тўй бўлмаслиги керак, дейишган.

— Фарзандингиз соғлом туғилганми?

— Тўйдан кейин икки йил ўтиб ўғилли бўлдик. Аммо ногирон туғилди. Икки ёшга тўлдию ҳаракати йўқ. Бошини тутолмайди. Докторлар қариндош бўлганларинг учун шундай бўлган, дейишди.

— Ота-онангиз бушдан афсусдами?

— Онам акамга қиз бериб бекор қилибман, дейди.

— Яқин қариндошлар никоҳи ҳақида нима дейсиз?

— Бегона бўлгани яхши. Қариндош бўлиб нима бўлдик. Болам шунақа туғилганида жуда сиқилдим. Ҳар нарса деб овундим. Баъзан ўзимни қўйгани жой тополмайман, юракларим сиқилиб кетади. Қариндошларнинг турмуш қурмагани яхши. Маҳалла-қўй, ҳамма бундай никоҳга йўл қўймаслиги керак...

* * *

— Қизингизни қайнингизга келин қилиб бериш фикри кимдан чиққан?

— Куёвнинг бувалари васият қилиб кетганлар. Васиятларига қарши чиқолмадик.

— Нега бундай васият қилган бўлиши мумкин?

— Келажакда қариндошлар бир-бири билан аҳил-иноқ бўлсин деганлар-да.

— Қариндошларнинг никоҳидан туғилган фарзанд ногирон бўлиши мумкинлигини билмасмидингиз?

— Энди билдик. Илгари шунақа қудачилик кам бўлар эди. Ҳозир қўпайиб кетяпти. Ака-укалар ҳам қуда бўлишяпти. Кўпчилиги фарзанд бўлмай ажраб кетишяпти. Қариндош-уруғ қуда бўлмагани яхши экан-да. Чунки аксарият ҳолларда носоғлом бола туғилар экан.

— Бундай ҳолатнинг олдини олиш учун нима қилиш керак, деб ўйласиз?

— Бунга кўпинча ота-оналар сабабчи бўлишади. Улар яхшилаб ўйлаб кўрсалар маъқул бўларди. Диндорлар ва дўхтирлар томонидан тушунтириш ишлари олиб борилиши керак...

Бу иқдорларда қалбни ларзага солувчи афсус-надомат, алам ва армон, пушаймонлик ва аччиқ ҳақиқат жо бўлган. Динимиз ҳам, табобат ҳам яқин қариндошларнинг никоҳини маъқулламайди. Буни республика “Оила” илмий-амалий маркази томонидан 2002 йили Бухоро, Навоий ва Хоразм вилоятларида олиб борилган тадқиқотлар ҳам исботлаб берган эди. (Тадқиқотда уч вилоятдан ногирон болали 600 оила иштирок этган.) Ўша йили қариндошлар никоҳи Бухоро вилоятида 38,7 фоиз, Хоразм вилоятида 45,9 фоиз, Навоий вилоятида эса 27,3 фоизни ташкил этган. Тадқиқот ҳисоботида “Сўровнома ўтказилган оилалар ҳақидаги маълумотларнинг таҳлили шуни кўрсатдики, ота-оналарнинг 23,6 фоизини, бува-бувиларнинг 16,4 фоизини қариндош-уруғлар ўртасидаги никоҳлар ташкил этади. Бу эса аксарият ҳолларда, ривожланишда бирон-бир нуқсони бор ногирон бола туғилишининг асосий сабабларидан биридир”, дейилган.

Ўрганилган ногирон болаларнинг 40 фоизи қариндош-уруғлар ҳосиласига тўғри келади. Айнан ўша йили Хоразм вилоятида қариндошлик никоҳи туфайли туғилган ногирон болаларнинг 29,9 фоизи “нерв-руҳий тизим бўйича”, 12,6 фоизи “таянч ҳаракати тизими бўйича”, 21,8 фоизи “кўз касалликлари бўйича”, 8,0 фоизи “қар-сақов”, 11,5 фоизи “қон касалликлари бўйича” ногирон деб топилган. Тадқиқот хулосасида қариндошлар никоҳи туфайли ногиронлар сони ортаётганлиги алоҳида таъкидланиб, жойларда никоҳ масалалари ва оила саломатлиги муаммоларига жиддий ёндашиш ҳамда аҳоли ўртасида тарғибот ишларини кенг миқёсда олиб бориш, аниқ чора-тадбирлар ишлаб чиқиш лозимлиги айтилади.

Таассуфки, бу гаплар деярли қоғозда қолиб кетмоқда. Чунки маҳалла кўмиталари, оммавий ахборот воситалари бу борада етарли ишларни амалга ошираёпти, деб бўлмайди. Қариндошларнинг куда-андачилиги эса давом этмоқда...

Республика “Оила” илмий-амалий маркази катта илмий ходими Даврон Холиқов билан суҳбатда бу борадаги яна бир қанча жиҳатлар ойдинлашди.

— Аксарият кишилар, — дейди Д.Холиқов, — ногиронлик зоологик ҳолатда намоеън бўлгандагина жиддий эътибор қаратилади. Аслида камқувватлилик, бўйи пастлик, ўта узунлик, зеҳнсизлик, шайтонлаш каби аломатлар ҳам ногиронлик сирасига киради. Ногиронликнинг бундай кўринишлари қариндошлик никоҳидан туғилганларда кўп кузатилади. Табобатда ногиронликнинг сабаблари уч турга бўлинади. Қариндошлик никоҳи шу сабаблардан биридир. (Бошқа сабаблари: экологик таъсир ва орттирилган ногиронликдир.) Бир неча йил муқаддам марказимиз Чуст туманининг Олмос қишлоғида тадқиқот ўтказган эди. Натижада ушбу қишлоқда яшовчиларнинг аксари бегоналар билан куда-андачилик қилмаслиги маълум бўлди. Қишлоқ аҳли бир-бири билан жуда яқин қариндош бўлиб кетган. Болалар орасида ногиронлик юқори.

Қариндошларнинг бир-бири билан куда бўлишлари сабабларига келсак, улар турлича. Оиланинг мол-мулкани бегонага қолдирмаслик, оға-инилар орасидаги яхши қизни қўлдан чиқармаслик ва камхаржлик туфайли, қалин, сеп, тўй ва тўйдан кейинги турли маросимлардаги харажатларни қисқартириш мақсадида қариндошлар куда бўлишмоқда.

Аmmo бу сабаблар билан уларни оқлаб бўлмайди. Келажак авлоднинг саломатлигини гаровга қўйиш эвазига турмуш қурмаслик

керак. Соғлом авлоднинг шаклланишида ушбу масалага эътибор қаратиш муҳим аҳамият касб этади. Соҳибқирон Амир Темур бежиз келин танлашга катта аҳамият бермаган. Бу анъанани бугун ҳам давом эттириш фойдадан холи бўлмайди.

Ҳаёт ҳам, соғлик ҳам Оллоҳ томонидан инсонга берилган бебаҳо неъмат. Уни суистеъмол қилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Биз фақат бўлажак авлод тарбиясига, балки соғлигига ҳам бирдек масъулмиз. Шундай экан, яқин қариндошларнинг оила қуришига индамай қараб туриш дунёга келадиган гўдакнинг ногирон бўлиб туғилишига ота-онаси билан баробар тарзда сабабчи бўлиш демакдир.

ҚУРБАҚАНИНГ ҰЛИМИ

Бунга сабабчи бўлган омил инсон учун ҳам ҳалокат манбаидир. Ҳукувчи илм олишга лоқайд бўлса, бу аянчли ҳол. Аммо фожеа эмас. Чунки унда билим олишга қизиқиш уйғотиш, ундаги лоқайд-ликни йўқ қилиш мумкин. Бироқ ўқитувчи ўз ишига лоқайд муносабатда бўлса-чи? 45 минутлик дарсни наридан-бери ўтказиб, ўқувчиларнинг қимматли вақтини елга совурса-чи? Ана энди буни фожеа десак бўлади. Негаки, ёш авлодга илм бериши, оқу қорани танитиб, дунёни англантиши лозим бўлган одам лоқайдликка йўл қўйди.

Яқинда бир танишим ҳасрат қилиб қолди: “Стол теннисини олий ўқув юртига ўқишга кирганимдан сўнг ўргандим. Бўш вақтимда теннис ўйнашни одат қилдим. Таътилда қишлоққа қайтдим-у, анча зерикиб қолдим. Чунки қишлоқда теннис столи йўқ эди. Бир куни бизга жисмоний тарбиядан сабоқ берган ўқитувчимизни кўриб, у ёқ-бу ёқдан гаплашдик. Гап орасида стол тенниси билан шуғулланаётганимни, бу борада анчагина ютуқларни қўлга киритганимни айтиб, у кишига шу теннис столларидан мактабга ҳам олса бўларкан, ўқувчилар фақат копток тепиб юрмай, спортнинг яна бир турини эгаллашарди, дея таклиф киритдим. Ўқитувчимиз бўлса, хотиржамлик билан мактабда теннис столи борлигини айтди. Мен ажабландим. Ахир 11 йил давомида уларни бирор марта кўрмагандим-да. Яқинда олишганмикан, деган фикрга бориб, қачон олганларини сўрадим. У киши “Сизлардан олдин ҳам бор эди, омборхонада икки комплекти очилмай турибди”, деб жавоб қилди.

Буни қаранг, мактабга қарийб ўттиз йил олдин икки комплект теннис столи келтирилган ва шунча вақт давомида омборхонада чанг босиб ётаверган. Фақат биз эмас, биздан олдинги авлод ҳам ўн бир йил давомида жисмоний тарбия дарсида фақат копток тепиб ўтган экан-а...

Танишим ўшанда менга бу ҳолатни гапира туриб “Лоқайд ўқитувчидан Худо асрасин”, деганди... Дарҳақиқат, ўқитувчининг лоқайдликка йўл қўйишга ҳаққи йўқ.

1130—1200 йиллар оралиғида яшаган хитойлик донишманд Чжу Си шундай ҳикматни айтган: “Агар инсон “Пешонамга шундай ёзилган, десаю, бориб омонат деворнинг тагига туриб олса ва девор қулаб уни босиб қолса, буни тақдирга тўнкаб бўлмайди. Инсон

ҳар бир ишнинг амалга ошиши йўлида кучи етганча, имкони борича ҳаракат қилгандан кейингина тақдир ҳақида гапиришга ҳақли”.

Мақоламиз бошида ўқитувчининг лоқайдлиги — фожеа, дедик. Бордию ота-она лоқайд бўлса-чи? Бундан ортиқ фожеа бўлмаса керак. Исбот талаб қилмайдиган бир ҳақиқат бор: ёш авлод таълимни устозларидан, тарбияни эса асосан ота-онасидан олади.

Таълим-тарбияни ўзида мужассамлаштирган одам ёмон одам бўлмайди. Аммо мана шу икки унсурдан мосуво бўлган киши...

Гапимизни хулосалайдиган бўлсак, ўқитувчининг лоқайдлиги ўқувчини яхши таълим олишдан маҳрум қилса, ота-онанинг лоқайдлиги уни яхши тарбия олишдан маҳрум этажагини англаб оламиз. Кўпинча топиш-тутиши яхши, фарзандига хоҳлаган нарсани олиб беришга қурби етувчи ота-оналар боласининг билими пастлигидан, хулқининг ёмонлигидан нолиб қолишади. Ҳолбуки, ундан ўн чандон камхаржроқ, қўл учидан кун кўриб, топганини у ойдан бу ойга зўрға етказадиган ота-оналарнинг аксарият боласи яхшигина таълим-тарбия олган. Бунинг боисини суриштириб келганда, ўша “бойвачча” ота бир йилда бир марта мактабга келиб фарзандининг ҳолидан хабар олмаганлиги, келган бўлса ҳам ўқитувчиларнинг қистови билан мажбурият остида зўрға келганлиги, яхши билим олган боланинг ота-онаси эса фарзандининг ўзлаштиришидан, хулқ-одоби, юриш-туришидан муттасил огоҳ бўлиб турганлиги ойдинлашади.

Икки хил ҳолат. Яхши ва ёмон таълим-тарбия олган икки ўқувчи. Уларнинг бундай бўлишига ким сабабчи? Албатта, ота-оналар. Уларнинг бири ўз ота-онасининг куюнчаклиги туфайли “яхши”, иккинчиси эса лоқайдлик касофати билан “ёмон”.

“Менинг фарзандим нега бундай бўлди” деб нолувчилар бунинг боиси — ўзларининг фарзанд тарбиясига нисбатан бепарволиги эканлигини англашармикан?

Устозимиз Маҳмуд Саъдий биз — ёш журналистларга сабоқ бера туриб, лоқайдлик иллати борасида қурбақа билан боғлиқ бир мисолни ҳам айтиб берган эди. Агар қурбақани иссиқ сувга ташласангиз, у танаси куйгани учун сувдан чиқишга жон-жаҳди билан ҳаракат қилиб муқаррар ўлимдан омон қолади. Бордию уни совуқ сувга солиб, секин-аста сувни қизита бошласангиз қурбақа бунга эътибор қилмайди. Сувнинг бир маромда илиши унга хуш ёқиб, ташқарига чиққиси келмайди. Охир-оқибатда эса, бир парча пишган гўшт бўлагига айланади... Хулоса қиладиган бўлсак, бу ерда қурбақани лоқайдлик мавҳ этганини кўрамиз.

КОШ ҚҰЯМАН ДЕБ...

ёхуд “сарик хавф” нечоғли хатарли?

Ўғли матбуот дўконида ишлайдиган қўшним бор. Бир куни шу киши “Кейинги пайтлари газеталарда зинокорлару жинойтчилар, турли олди-қочдилар, миш-мишлар ҳақида кўп ёзишаяпти”, деб қолди. Қўшнимнинг “сарик матбуот” саҳифаларидаги мақолаларга муносабатини тушундим. Сўнг ўқиганларининг аксарият қисми ёлғонлигини айтдим, у киши ишонмади. “Ол-а, газета ёлғон ёзади-ми”, дея ўз гапида туриб олди. Менинг қаршимда шу вақтга қадар газеталарнинг барча ёзганларини жиддий қабул қилиб ўрганган одам турарди. Қўшнимга атрофлича тушунча беришимга тўғри келди. Ҳафсаласи пир бўлиб жаҳли чиқди. “Сиз улар газета сотиб бизнес қилади дейсиз, газетада ёлғон-яшиқ ёзиб одамларни алдаш инсофданми? Ўша ёлғонларни ўқиб менга ўхшаган мўйсафидлар ёқасини ушляпти, болалар эса ишонмоқда. Оқибатини тасаввур қилаяпсизми? Бу газеталарни чиқараётганлар озгина масъулиятни ҳис қиладимизми ўзи”, деганча қўл силтаб уйига чиқиб кетди.

“Сўз тузишда узоқ андиша лозим”. Бу сўзларни қарийб юз йил аввал ўзбек романчилиги асосчиси Абдулла Қодирий айтган эди. Дарҳақиқат, адабиёт инсонни эзгуликка даъват этиши, унга бир вақтнинг ўзида ҳам юпанч, ҳам кўтаринки руҳ бериши зарур. Унинг мақсади — эзгуликни тарғиб қилиш. Ҳомернинг “Одиссея”си ҳам, жаҳон адабиётининг бошқа нодир намуналари ҳам, ҳазрат Навоийнинг беқийс дostonлари ҳам шу жиҳати билан қадрли.

“Адабиёт” сўзи (ўзаги — адаб) “литература”га қараганда бойроқ маънони ифодалайди. Таассуфки, зиёлилар орасида “сарик матбуот” деб номланувчи баъзи газеталар саҳифаларида миллий адабиётимиз анъаналарини оёқ-ости қилувчи, уят-андиша чегараларини бузувчи “ҳикоя”лар, “қисса”лар, ҳаттоки “роман”лар чоп этиляпти. Уларда фаҳш, зўравонлик тарғиби асосий ўрин тутати. Уни ўқиган ўқувчи...

Ўзбекистон халқ ёзувчиси, устозимиз Пиримқул Қодиров бир суҳбатда: “Адабиёт эрмак эмас, у тирикчилик манбаи ҳам бўлолмайди. Минг афсуски, баъзи бир кишилар адабиётга, ёзувчиликка шунчаки бир эрмак, тирикчилик воситаси, қўшимча даромад манбаи сифатида қарашади. Бундай қараш адабиётни таназзулга олиб келади” деган эди. Устознинг сўзлари худди шундайларга қаратилган. Айрим мисолларга мурожаат этамиз.

“Бекажон” газетасида эълон қилинган бир ишқий “асар”нинг қаҳрамони ўз эрига хиёнат қилади. Оила бузилади. Хиёнаткор аёл эса жазмани билан айшу ишратини давом эттиради... Бир қарашда ҳаётда учрайдиган ҳодисадек. Бунақаси бўлмаган деб эътироз билдириш мушкул. Аммо муаллиф қаҳрамонлар тақдирини шу қадар “ошкоралик” ва “бағрикенглик” билан ҳал этадики, бу миллий ахлоқимизга асло тўғри келмайди. “Асар” шу қадар сунъий ниҳояланганки, ўқиган одамнинг энсаси қотади.

Эҳтимол, муаллиф хиёнатнинг аянчли оқибатини очиб бермоқчи бўлгандир. Аммо “қош қўяман деб кўз чиқазган”. Ҳис ўрнига ҳирс юзага чиқиб қолган.

“Бекажон” газетаси давомли тарзда машҳур кишиларнинг ишқий саргузаштларини ҳам бериб бормоқдаки, мутолаа қилувчилар уларга эргашмайдилар, деб ҳеч ким кафолат беролмайди. Рус ноширлари машҳур инглиз шоири Байроннинг ишқий мактубларини нашр қилмоқчи бўлганларида Пушкин: “Байрон бизга шоир сифатида қадрли, бизга унинг шеърлари керак, ишқий мактублари эмас”, дея чоп этилишига қарши бўлган экан.

Афсуски, бундай ҳол фақат “Бекажон”да эмас, балки “Даракчи”, “Хонадон”, “Чархпалак”, “Муҳаббат”, “Тилсим”, “Аёл қалби”, “Сўғдиёна” каби бошқа нашрларда ҳам кузатилади. Масалан, “Ҳордиқ” газетасининг 2004 йил 12—18 июл сонларидаги “Маккора” номли ноаниқ жанрдаги “миш-миш”да ёзилишича, Нодира исмли енгилтак қиз ўз маишатида тўғаноқ бўлган акаси Содиқни усталик билан қамоққа рўпара қилади. Бор-йўғи ёлғон-яшиқ, уйдирма гаплар, холос. Афтидан муаллифнинг ўзи ҳам буни сезган шекилли, исм-фамилиясини кўрсатишни лозим топмай “Умид А.” деган тахаллус билан имзо қўйибди...

“Даракчи” газетасининг 27 май сонидида Б. Абдукаримов имзоси билан “Ўттиз бир кун” номли жанри кўрсатилмаган материал эълон қилинди. Муаллиф, балки уни “ҳикоя” деб даъво қилар. Нимаям дердик, “ҳикоя”га ўхшатишга ҳаракат қилган бўлса ажабмас...

Бир-бирларини севган икки ёш. Йигит зотилжам касалига чалинган. Узоқ яшолмаслиги маълум бўлгач, севгилиси билан касалхонадан қочиб кетади ва ота-оналаридан яширинча никоҳдан ўтишади. Дард йигитни бутунлай маҳв этгач, қиз ҳам ортиқ яшашни истамай ўз жонига қасд қилади...

Ислом дини ўз жонига қасд этишдан қайтаради. Мусулмон қалам-каш буни ҳисобга олиши лозим. Қолаверса, ҳар бир айтилган сўз таъсирсиз қолмайди. Агар бу “ҳикоя”нинг минглаб муштарийлар

орасида кимгадир таъсир қилиши мумкинлигини ҳисобга олсак, оқибатни тасаввур этишнинг ўзи даҳшат.

Кейинги вақтлари “информацион террор” деган жумла тез-тез такрорланиб турипти. Бу ОАВ орқали аҳолини ваҳимага, таҳликага солишдир. Баъзи хусусий нашрлардаги “Фаройибот”, “Жумбоқ”, “Ёндош олам” каби рукнларда бериладиган материаллар болалар у ёқда турсин, ҳатто катталарни ҳам кўрқувга солади. Назаримизда, бу хурофий тарғиботдан ўзга нарса эмас.

Хусусий нашрлар керак. Аммо улар маънавий қашшоқликка эмас, юксалишга хизмат қилиши даркор.

“Сариқ матбуот” бизнеси тўрт нуқтага таянади: сенсация (шов-шув), криминал, секс ва ...даромад. Така бўлсин, сут берсин.

Минг афсуски, анча таниқли қалам соҳиблари ҳам шу нуқталарга бош урмоқдалар. Ахир, улар адабиёт эрмак эмаслигини жуда яхши билишади-ку?!

Ёзувчилик истеъдоди ҳаммага ҳам насиб этавермайди. Бинобарин, уни суистеъмол қилиш гуноҳи азим.

Бир вақтлари “Чимилдиқ” деган газета чиқарди. Бир сонини олиб varaқладим. Бошидан охиригача ахлоққа зид мақолалар. Ўрта-роғида эса “Ёлғизликнинг юз йили” романидан парча берилган. Роман қаҳрамони Хосе Аркадионинг қай тариқа зинога юз тугганию лўлиларга қўшилиб қишлоқни тарк этиши воқеаси тасвирланган. Бир тасаввур қилинг, бу парча балоғатга етаётган ўсмир онгида қандай из қолдиради?..

Ўша парчани ўқиган ўсмир роман аслида зинонинг туб моҳиятини очиб бериш, бутун бошли сулоланинг зино туфайли ҳалокатга маҳкум бўлганини кўрсатиш учун ёзилганини тушунармикан? Хайриятки, бу газета дўконларда кўринмай қолди...

Азиз китобхон, фарзандингиз қандай нашрни мутолаа қилаяпти, ўзингиз-чи? Унинг ва сизнинг қўлингиздаги баъзи газеталар ядро қуролларидан ҳам хавфлироқ эканлигини биласизми?

ЧЕТ ЭЛДАН КЕЛТИРИЛГАН ХҲРОЗҚАНД

Узр, азиз ўқувчи, баландпарвоз гаплар билан ғашингизга тегмоқчи эмасман. Бор-йўғи, лоқайдликка, боқи-беғамликка қанчалик одатланиб қолганимиз ҳақида озгина фикр юритмоқчиман, холос. Келинг, шошқалоқлик қилиб тушунмовчиликка йўл қўймайлик-да, гапни бошидан (албатта, оламнинг яралишидан эмас) бошлайлик.

Одамнинг табиати ғалати. Баъзан атрофидаги иллатларни кўрабила туриб, идрок қилолмайди. Токи бирор туртки сабаб бўлиб, унга эътибор бермагунча.

Яқинда йўл-йўлакай маиший хизмат кўрсатувчи ташкилотларнинг номларини кўздан кечириб, таажжубга тушдим. Қатортол кўчасидан Амир Темур хиёбонига қатновчи автобусдан кўрганларим:

“CINEMA”(Видео-аудио кассеталар ижараси билан шуғулланувчи ташкилот), “Fast-food”(кафе), “Legenda”(дўкон), “ARABELLA”(дўкон), “INTER”(кафе), “GOLD 999”(кафе), “BEANTY”(гўзаллик салони), “PIONER”(дўкон), “VUJIN”(дўкон), “BEAUTY”(гўзаллик салони), “GALHAN”(кафе), “COCOS”(кафе), “BAGLIONI”(дўкон), “SEGA”(интернет-клуб), “PIRAMIDA”(дўкон), “АМАЛЯ”(кафе), “FOREYTOR”(кафе), “RUNONI”(кафе), “ANGEL’S FOOD”(кафе), “Ариран”(ресторан), “TIP-TOP”(КАФЕ), “EXCLUSIV-SEVIS”(Гўзаллик салони), “Desjoyas”(дўкон), “MARCO POLO”(дўкон), “BOSS”(дўкон), “Мария”(гўзаллик салони), “Анна”(гўзаллик салони), “JUMANJI”(кафе), “ATHAR”(дўкон), “INTER MODA”(дўкон), “STOMA LUX”(стоматология), “DENTA MED”(стоматология), “SILVER NET”(интернет-клуб), “OLENKA”(гўзаллик салони), “STAR MEDIA”(видео-аудио кассеталар савдо билан шуғулланувчи дўкон), “OASIS-APEL”(дўкон), “SKY. NET”(интернет-клуб), “PEGAS”(интернет-клуб), “ATHLON”(дўкон), “GOLD MARKET”(дўкон), “FESTIVAL”(дўкон), “BIGWAY”(дўкон), “Caprise”(дўкон), “HILTON”(кафе), “JANZEN”(дўкон)...

Минг бор узр, азиз ўқувчи. Узундан-узун ажнабий сўзлар рўйхатини келтириб сизни зериктирган бўлсам, маъзур тутинг. Мен сизга автобус ойнасидан кўриниб турадиган маиший, тиббий ва овқатланиш муассасалари ҳамда турли дўконларнинг номлари қайси тилда номланганлигини кўрсатдим, холос.

Ҳа, энди, тўрт-бешта бўлса бордир. Шунгайм ота гўри қозихонами, деб эътироз билдирувчилар бўлса, эътирозга ўрин қолдирмаслик учун Навоий кўчасидан ҳам бир юриб кўрайлик-да, сўнгра...

“Admiral”(дўкон), “ELIT”(мебеллар дўкони), “BEAVTY ELZA CENTR”(дўкон ва салонлар мажмуаси), “OSKAR”(дўкон), “RUSANOR”(гўзаллик салони), “SIRTAKI”(ошхона), “IRINA”(дўкон), “Grill & Chisken”(ресторан), “Nice Food”(ресторан), “EXCLVSIN”(кафе-бар), “DOMINA”(ресторан), “TAMILA”(кафе), “EVRO DENT”(стоматология), “GRUNOIG”(дўкон), “BELLONA”(Мебел дўкони), “PARIS”(гўзаллик салони), “FERETTE”(дўкон), “Gold Way”(дўкон), “ELDORADO”(дўкон), “Techno sat”(дўкон), “ASVS”(дўкон), “ARION”(дўкон), “Атлант”(дўкон), “Bosch”(дўкон), “Milenium”(дўкон), “T & T grup”(дўкон), “ELOKTROLUX”(дўкон), “Maximum”(дўкон), “Albatros”(дўкон), “ORIGINAL”(дўкон), “Techno hous”(дўкон), “TIRADA”(дўкон), “ELEKTROCITY”(дўкон), “IMPULS”(дўкон), “EFFEKT”(дўкон), “BANNO”(дўкон), “NEMO”(дўкон), “KASHINO”(дўкон), “KLEOPATRIA”(гўзаллик салони)...

Бўлар энди! Бу тарзда мисол келтиришда давом этсак, саҳифаларга сиғмай қолиши мумкин. Шу боис “исботлаш” иштиёқини нарироқ суриб қўйиб, аҳвол нега бу даражага келиб қолгани ҳақида мулоҳаза юритганимиз маъқулроққа ўхшайди.

Бугун бир ҳақиқатдан кўз юмиб бўлмайди. Биргина пойтахтимизда жойлашган жами дўконлару, турли овқатланиш муассасаларини юз фоиз деб олсак, шуларнинг қарийб тўқсон фоизидан ошиғи хорижий номлар билан аталар экан. Шаҳарда ўз тилимиздаги номлар билан аталадиган ташкилотлар кун сайин камайиб кетаяпти.

Сабаб нима? Ўзбекча номланган дўконларга харидорлар кирмайдими?

Саволлар, саволлар... Уларга жавоб топиш учун қанча журналист астойдил тер тўкиб, пайпоғини тешиши керак. Ана шунда бирин-кетин жавоблар чиқиб кела бошлайди. Анчагина ташкилотларда бўлиб, раҳбар ёки ходимлари билан учрашиб, ташкилотларини нега айнан хорижий ном билан атаганлари билан қизиқдик. Келишувимизга мувофиқ, ўзининг ва ташкилотининг номи сир сақланиши лозим бўлган кимса: “Биласизми, ўз ташкилотимни қандай номлаш менинг ҳуқуқим, қонун бунга тақиқламайди. Ўз сармомамга фирма ташкил этганимдан сўнг, ўзимга ёққан ном би-

лан атайман. Қолаверса, харидорларни жалб қилишда, дўкон номи ҳам катта рол ўйнайди. Айтишадия “Хўрозқандни ҳам чет элники десанг, одамлар ётиб олиб ялашади”. Энди сизнинг она тилига ҳурмат масаласига доир саволингизга келсак, битта мен фирманнинг номини ўзгартирганим билан аҳвол ўзгариб қолмайди. Ана бошқалар ҳам бору...”, деб жавоб берди.

Бунга ўхшаш жавобларни деярли ҳар бир суҳбатлашган кишидан эшитдик. Она тилига ҳурмат, эътибор каби гапларимизни кўпчилик баландпарвозликка йўйди. Айниқса, бироз баджаҳдроқ суҳбатдошимиз: “Сизнингча, она тилига эътибор кучлими? Қайси идорада ўзбек тилида иш олиб борилаяпти, мана прокуратура билан туман иссиқлик энергияси бошқармасидан келган ҳужжатларни кўринг, она тилида ёзилган эканми?” деб, олдимизга рус тилида тўлғазилган ҳужжатларни ташлади...

Маълумки, прокуратура ҳукумат томонидан қабул қилинган қонун ва қарорларни назорат этувчи давлат идораси ҳисобланади. Мамлакатимизда давлат тили ҳақидаги қонуннинг қабул қилинганига ҳам 15 йилдан ошди. Тан олиш керак, бу вақт давомида катта ишлар амалга оширилди. Бироқ ҳануз идора ҳужжатлари рус тилида тўлғазилаётганини нима билан изоҳлаш мумкин. Айниқса, қонун ижросини назорат этувчи идора томонидан давлат тилининг суиистеъмол қилиниш ҳолатлари тез-тез учраб туриши аянчли ҳол эмасми? Энг қизиғи эса, миллати ўзбек бўлган прокурорнинг ўзбек миллатига мансуб фуқарога, давлат тили ўзбек тили бўлгани ҳолда, рус тилида “повестка” жўнатаётганлигида...

Хуллас, хулоса чиқарадиган пайт келди. Она тилимиз ҳеч қайси тилдан кам эмас. Унда ҳам сара сўзлар беҳисоб. Хорижий жарангдор сўзлардан-да жаранглироқ, идора ишида бошқа тилдан асло қолишмайдиган тилимиз, сўзларимиз мавжуд. Фақат унга эътибор лозим.

Энди мақоламиз бошидаги лоқайдлик ҳақидаги гапларимизни ёдга олайлик. Тан олайлик, биз лоқайдмиз, боқибеғаммиз. Агар шундай бўлмаса, она тилимизни бир четга суриб, ўзга тилда сўзлашишни афзал билармидик?

Боқибеғам бўлмасак, хорижий номланаётган ташкилотларни шу даражада кўпайтирармидик. Бугун кўпгина шаҳарларимизда Лондондан келган сайёҳ адашмаслиги мумкин. Аммо қишлоқдан келган, фақат соф ўзбек тилида гапирадиган ўзбек адашиб қолиши ҳеч гапмас.

Ҳинд халқининг даҳоси Жавоҳарлаъл Неру бутун диққат-эътиборини миллий тикланишга қаратган эди...

XX аср бошларида яшаб, ижод қилган миллатимиз фидойилари Маҳмудхўжа Бехбудий, Мунаввар Қори Абдурашидхонов, Абдурауф Фитрат, Чўлпон ва Қодирий кабиларнинг эзгу мақсади миллатни, унинг удумларини, тилини ва динини асл ҳолида асраш эди...

Миллий ғурурнинг бир кўриниши — тилга нисбатан ҳурматдир. Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганига ҳам анча йиллар бўлди. Аммо, тан олиш керакки, тилимизга бўлган муносабат ҳамон қониқарли эмас. Агар бунинг акси бўлганида, турли ажнабий номлар билан аталган ташкилотлар ва корхоналар бу қадар кўпаймаган бўларди...

Юқорида номлари айтиб ўтилган ташкилотлар рўйхатдан ўтаётганда номланишига умуман эътибор қилинмаганга ўхшайди. Акс ҳолда, аҳвол бу даражага етиб бормасди.

Болалигидан Англияда таълим-тарбия олган, шу боис она тилида сўзлай олмаган ҳинд донишманди Шри Ауробиндо Гҳош бир умр армон қилиб ўтган экан. У-ку, она тилини билмаган, аммо биз она тилимизни била туриб унга нисбатан беписандлик қиламиз.

Етти иқлимга донғи кетган бобомиз Алишер Навоий ўз замонасида туркий тилнинг бошқа тиллардан асло кам эмаслигини исботлаш учун “Муҳокамат ул-луғатайн” асарини битган ҳамда туркий тилга нисбатан паст назар билан қаровчи шоирларга унинг жозибаси ва бойлигини кўрсата олган эди.

Ўшандан буён бу тилда қанчалаб шоҳ асарлар яралмади дейсиз?

Англия, Америка каби давлатларда жуда камдан-кам ташкилот ажнабий ном билан аталаркан(деярли йўқ). Чунки миллий ғурури бор, ўз тилини ҳурмат қилувчиларгина шундай йўл тутади. Она тилига нисбатан эътиборсизлик яхши оқибатларга олиб келмайди. Агар шундай бўлса, шоир ёзганидек, тўтига айланиб қолиш ҳеч гап эмас!

ГУБЕРНАТОРНИНГ МАХФИЙ БУЙРУҒИ

Яқинда, телевидениенинг биринчи канали орқали гиёҳвандларни даволовчи шифохона ва у ерда даволанаётган беморлар ҳақида бир кўрсатув берилди. Кўрсатувни олиб бораётган журналист ҳамсухбатига “Бу ердан чиққанингиздан сўнг, гиёҳвандликни ташлаб кетолйман деб ўйлолийсизми?” деб савол берди. Унинг кейинги саволлари ҳам шевага қоришиб кетди. Ёнимда ўтирганлардан бири “Тавба, журналист бўла туриб адабий тилда гапиролмаса-я, уятку”, деб луқма ташлади. Бу луқмани ўша ҳамкасбимизнинг ўзи эшитса нима деркан?

Бундан ўн беш йил илгари кимгадир хусусий радиоканаллар, телевидение ёки матбуот нашрлари бўлади, десангиз, албатта, ишонмасди. Энди эса, хусусий ОАВ бўлмайди, деб кўринг-чи... яна ишонмайди!

Чунки, айти пайтда, хусусий матбуот нашрларининг сони мингга қоралаб, 30дан ортиқ нодавлат радиоканаллари ва шу миқдордан қолишмайдиган ТВ каналлари фаолият олиб бормоқда. Аҳолининг маънавий-маданий эҳтиёжларини қондиришда уларнинг ўрни бор, албатта. Аммо адабий тилни суистеъмол қилишдек хатолар гоҳида бу ўринни йўққа чиқаргудек. Биргина Тошкент шаҳрида фаолият олиб бораётган FM радиоканалларининг кўнгилочар дастурларини тинглаб кўринг-а.

Бошловчилар адабий тил меъёрларига риоя қилиш ўрнига, очиқдан-очиқ шевада, боз устига ғашга тегувчи кемтик, яримта-юримта талаффузда гапираётганининг гувоҳи бўласиз. Келинг, бу ҳолга, тингловчиларнинг муносабати билан қизиқиб кўрайлик.

Ортиқали Эргашев(тадбиркор): — Ишдан чарчаб қайтгач, дам олиш мақсадида радионинг қулоғини бурайман. Аммо дам олиш қаёқда. Фирт шевада ўзаро гурунглашишади, тортишишади, бачкана гаплардан бошим ғовлаб кетади. Ундан кўра, бир-икки соат ухлаб олганим маъқул, дейману, радиони ўчириб қўяман.

Шодихўжа Ражабов(ўқитувчи): — Сўзини эшитганда ёки ёзганини ўқиганда таҳсин айтса бўладиган журналистлар йўқ эмас. Аммо адабий тилга нисбатан беписанд қаровчи, унинг меъёрларига амал қилмайдиганлар ҳафсалангни пир қилади. Журналистни минглаб кишилар тинглайди. Шундай экан, уларнинг юрагига кириб боришда журналист учун адабий тилнинг аҳамияти беқийс.

Умида Узоқова(талаба): — ОАВда шеваларнинг кундан-кунга кенг илдиз отаётганлиги аянчли. Ўзбек адабий тилини менсимаслик журналистнинг энг катта хатоси. Шеваларнинг қўлланиши фақат радиоканалларда эмас, балки баъзи телекўрсатувларда ҳам учрапти...

Кўплаб мухлислар билан қилган суҳбатимизнинг хулосаси шу бўлдики, адабий тил муаммоси, бугунги кун журналистикасининг оғриқли нуқталаридан бири экан. Давр талаби билан ОАВ ўртасида рақобат кундан-кунга кучайиб борапти. Бироқ, рақобат кетидан қувиб, адабий тил меъёрларини четлаб ўтиш инсофдан эмас.

Дарҳақиқат шундай, бироқ бу оддий ҳақиқатдан негадир айрим тоифа кишилар кўз юмишдан ор қилмайди. Аксинча, халқимизнинг севимли шоири Абдулла Орипов айтганидай, шевада сўзлашни ўзларига мартаба деб билишади. Ҳазрат Навоий юксак босқичга кўтарган ўзбек адабий тили ривожига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшган, бугунги ўзбек адабий тилини шакллантирганлар — Қодирий, Чўлпон, Ғ.Фулум ва бошқа шоиру ёзувчилар эди. Эндиликда бу масъулият, адабий тилимизни асл ҳолида сақлаш, уни асраб-аввайлаш бугунги авлод қўлида. Мактабда ёш авлодга илм сирларини ўргатаётган ўқитувчи адабий тил меъёрларига амал қилган ҳолда сабоқ бермоғи лозим. Зеро, адабий тил туфайли миллат бирлашади.

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Шукур Холмирзаевнинг таниқли ёзувчи ва улуғ олим Матёқуб Қўшжоновага бағишланган “Бу кишим — устоз, Мен — шогирд” деб номланган эссесида қизиқ бир факт бор. Унда ёзилишича, Қўшжонов домла ўз талабаларига тарихчи олим Жуманиёз Шарипов архивдан топган чор ҳукуматининг махфий ҳужжати ҳақида гапириб беради.

Ҳужжат Туркистон генерал-губернаторининг махфий буйруғи бўлиб, унда ўзбек зиёлилари мактаб очсалар ва дарслик яратсалар, ҳар бир вилоят мактабларида дарслар ўша вилоят лаҳжасида олиб борилиши, дарсликлар эса ўша жой шевасида ёзилиши кераклиги ўқтирилган экан.

Бу буйруқнинг моҳияти ҳужжатда шундай изоҳланган: “Ўзбек адабий тилининг яратилишига йўл қўймаслик керак, негаки адабий тил — ўзбекларнинг бошини бирлаштиради. Бу эса чор Россиясининг манфаатларига тўғри келмайди...”

Бундай йўл тутишдан мустабид империянинг мақсади нима эканлигини изоҳлаб ўтиришга ҳожат бўлмаса керак...

ЭКРАНГА БЕКИНГАН ХАВФ

Дунёдаги ҳар бир халқ ўз санъатига, адабиётига, маънавиятига, миллий ғояси ва мафқурасига эга. Миллатнинг санъатида, адабиётида ва шеъриятида, феъл-атворида ўз ғояси, ўз мафқураси етакчилик қилади. Шу ғоя, шу мафқура таъсирида фильмлар, шеърлар, кўшиқлар ва романлар яратилади. Буларнинг барчасида миллатга ўз мафқурасини тарғиб қилиш мақсади бор. Бу — эзгу мақсад.

Аммо санъат воситаларидан бошқа бир халқ онгини заҳарлаш, унга ўзининг одат ва майлларини, мафқурасини сингдириш мақсадида ҳам фойдаланадиганлар учрайди. Бу каби оммага тез таъсир этадиган санъат турларидан бири фильмлардир.

Кинофильмлар ҳар хил тоифадаги кишиларга мўлжалланади. Дейлик, болаларбоп ёки ўсмирлар учун ва катта ёшдагиларга мўлжалланган фильмлар бор. Катта ёшдагилар учун ҳар қанақа фильмлар намойиш этилиши мумкин, аммо ўсмирлар ва болаларга аталган фильмлар муайян даражада чегараланган. Қолаверса, болаларнинг қанақа киноларни кўришини назорат қилиш ота-оналар зиммасидаги масъулиятли вазифа.

Афсуски, айти шундай назоратнинг сустиги боис, масалан, айрим ўсмирлар катталар учун мўлжалланган эротик, олди-қочди ёки зўравонликни тарғиб этувчи жангари фильмларни томоша қилишаётир.

Хорижда тайёрланган бундай фильмлар ўша мамлакат, ўша халқ турмуш тарзида қандайдир ўрин эгаллар, эҳтимол. Ҳали миллат вакили сифатида ахлоқи тўла шаклланиб улгурмаган болакай учун бундай томошалар нечоғли наф келтиришини тасаввур этиш қийин.

Яқинда Америкада таҳсил олиб қайтган бир дўстимиздан у ерда жангари ёки порнографик фильмларга муносабат қандайлигини сўрадим.

— 2001 йил 11 сентябрь воқеаларидан сўнг жангари фильмлар тақиқланди. Порнографик фильмлар эса аллақачон телеканаллардан олиб ташланган, — деб жавоб берди у.

Ўша воқеадан олдин жангари фильмларга аҳоли муносабати қандай эди, деган саволимга эса, улар олди-қочди, ур-сур фильмларни яхши қабул қилишмайди. Аммо у ерда тарихий фильмларнинг қадри баланд, деди.

Унинг сўзларини мулоҳаза қилар эканман, жангари фильмларга муносабат яхши бўлмаса, нима учун бундай фильмлар суратга олинаркан, деган савол туғилди.

— Биласизми, у ерда кино саноатлашиб кетган. Бирорта режиссёр фильм олишга киришдимиз, албатта, мўмай даромад олишни назарда тутлади. Ўз халқи кўрмаса, чет элга сотиш мумкин-ку...

Дўстимнинг бу гапида жон бор. Америкаликлар учун у қадар аҳамиятли бўлмаган фильмларни бошқалар сотиб олади. Улар бундан фойда кўришади. Аммо сотиб олганлар қандай фойда кўради?! Ёт ғояларни тарғиб қилаётган фильм учун бир ярим, икки соат беҳуда вақт сарфлаш, болаларни ҳам бунга жалб қилиш ақлдан эмас, албатта. Қолаверса, шаҳарда турли-туман фильмларни намойиш этадиган видеосалонлар ҳам оз эмас. Уларнинг ҳаммасини назоратга олиш ғоят мушкул. Аммо маҳаллий телеканалларимиз томонидан намойиш этилаётган хорижий сериалларни назоратга олиш мумкин-ку. Бу гапларга сериалларнинг нима дахли бор, деб ҳайрон бўлманг. Болаларга ўзининг салбий таъсирини ўтказиши мумкин бўлган фильмлар сирасига ҳар ҳолда сериаллар ҳам киради. Ушбу мақолани ёзиш жараёнига гувоҳ бўлган икки ҳамкасбим сериалларнинг болалар тарбиясига салбий таъсирининг исботи сифатида икки воқеани айтиб беришди. Мана, биринчиси:

— Холамникига меҳмонга боргандим. “Эсмералда” бўлаётган экан. Мезбонлар ҳол-аҳвол сўрашни ҳам насиё қилишиб, томошага таклиф этишди. Гарчанд сериалларга қизиқмасам-да, улар билан бирга томоша қилдим. Сериал тугагач, хола-жиян суҳбатлашиб ўтирсак, холамнинг эндигина беш ёшга кирган қизи ўзидан икки ёш катта акасига: “Даврон, кел, мен Эсмералда бўламан, сен Хосе Армандо бўл”, деб қолди. Даврон энди етти ёшга кирган бўлса ҳам, бу жуфтлик ҳақида анчагина тасаввурга эга шекилли, юзлари қизарганча: “Ая, қаранг, бунингиз уят гап айтаяпти”, деганича ерга қаради. “И-е, ўғлим, бунинг нимаси уят”, қизиқсинди холам ҳам. Шунда Даврон ердан бошини кўтармай жавоб қилди: “Ахир, улар уят ишлар қилишади-ку...”

Энди иккинчи ҳикояга эътибор беринг:

— Кечки пайт ишдан қайтаётгандим. Домимиз олдида бир гала болакай ўйин билан овора. Улар орасидаги беш-олти ёшли қизалоқ ўзидан кичкина болакай билан ўпиша бошлади. Буни кўриб хаёлимга укасини “ава” қилаяпти, деган ўй келди-ю, уларга меҳрим жўшиб кетди. Қизалоқнинг ёнига бориб бошини силаганча сўрадим: “Ҳа, асалим, укангни “ава” қилаяпсанми?”

Ҳозиржавобликни қаранг, болакай менга қараганча: “Бу мени опаммас, биз “Эсмералда—Эсмералда” ўйнапмиз”, деб жавоб берди. Ток ургандай сапчиб тушдим...

“Эсмералда” ёки “Муҳаббат қаҳваси” каби фильмлар аслида катталарга мўлжалланган. Уларни болалар ҳам томоша қилиши оқибатида юқоридаги каби ҳолатлар келиб чиққан.

Энди савол туғилади: ҳўш, бундай сериалларни кўришни ман этиш керакми?

Агар шундай қилинса, ёмон бўлмасди. Аммо буни қайси ташкилот ўз зиммасига олади? Назаримда, ота-оналар бу вазифани уддалай билишади. Фақат озгина эътибор зарур. Аслида ҳам бу каби сериалларни ўз фарзандлари билан бирга томоша қилишга қайси ота-онанинг виждони йўл кўяр экан?! Борингки, ота-оналар фарзандларига тунги намоишларни ман этса, шу билан муаммо бартараф бўладими? Йўқ, унда яна бир муаммо пайдо бўлади. Тунги қисмни кўра олмаган фарзанд кундузи ота-онаси ишда эканлигидан фойдаланиб, шу сериални бемалол кўриши мумкин. Бунинг олдини олиш учун эса кундузги такрорий қисм баҳридан ўтишга тўғри келади. Буни телеканалларимиз ўйлаб кўришлари лозим. Албатта, ТВнинг тижорий мақсад ва моддий манфаатларини ҳам ҳисобга олиш керак. Лекин ёш авлоднинг ахлоқан соғлом ўсиши ҳар қандай тижорий манфаатлардан устун эмасми?

Мақоламиз бошида ахлоқий меъёр ҳақида сўз юритган эдик. Бугун видеобарларда, телеканалларимизда намоиш этилаётган кўп хорижий фильм ва сериаллар ёт ғоялар, ёт ахлоқий меъёрлар таъсирида суратга олинган. Улардаги биз учун уятсиз саналган ҳоллар хорижликлар учун одатий ҳол. Янаям аниқроқ айтганда, бу ҳол уларнинг ахлоқий меъёри. Сир эмас, фильм ва сериалларга сингдирилган бу каби тушунчалар ҳали онги тўла шаклланиб улгурмаган фарзандларимиз ахлоқида намоён бўла бошласа, улар аста-секин миллий ахлоқ меъёрларидан йироқлашадилар. Бу ҳол охиروқибатда ўзга миллат ахлоқининг миллатимиз ахлоқига сингишига олиб келади. Ёш авлодга ўз ахлоқимизни сингдириш эса, биз катталарнинг бурчимиз ва маънавиятимиз даҳлсизлигини таъминлаш, демакдир.

КАФТДАН ТИРСАККГАЧА...

Таниқли шоира Турсуной Содиқова “Ўғлим, сенга айтаман”, “Қизларга аталган сўзлар” китобларида миллий либосларимиз ҳақида шундай ёзади: “Сен разм солгин, дунё халқлари энг катта минбарларда, қаддини жаҳон кўрадиган жойларда, ўзининг муборақ кунларида миллий тили, миллий кийимлари ва миллий-маданий меросларини намойиш этиб, ўртага тушади. Бу уларнинг: “Менинг насл-насабим бор, зотим, тарихим тайин”, деганидир. Миллий ғурур шу, болажон”.

Дарҳақиқат, ҳар бир миллат мақтанса ҳам, ғурурланса ҳам — миллий либослари билан мақтанади, миллий либослари билан ғурурланади. Миллий либослар ҳеч қачон мода қолипига бўйсунмайди. Янги пайдо бўлган гўзал бир либос мода бўлса, бунинг сабаби унинг гўзаллигидадир. Аммо тез ўзгарувчан мода оламида ундан-да гўзалроқ янги бир либос пайдо бўлиши билан аввалгиси унутилади. Бироқ асрлар ўтса-да, миллий либосларимиз ўз жозибасини йўқотгани йўқ.

Бошига дўппи кийганча мағрур қадам ташлаётган ўзбек йигити, ироқи дўппию атлас кўйлак, унинг устидан эса қубба кийганича нозли қадам ташлаётган қиз кимнинг эътиборини тортмайди, дейсиз. Бундайларни кўрган бошқа миллат вакиллари агар кўлида фотоаппарати бўлса, суратини олишга шошилади. Ўз одамларимиз эса юзида табассум билан миллий либос эгасини кўзлари ила ҳавасланиб кузатади.

Ҳа, миллий либос ҳам, уни кийган киши ҳам эътибордан четда қолмайди. Миллийликнинг, миллий либоснинг жозибаси шунда.

Аммо ёшларимизнинг миллий либосларга муносабати кишини хушнуд этмайди. Бугун йигитлар дўппи кийиб юриш ўрнига хорижий бош кийимларни кийишни маъқул кўришади. Қизлар эса, рўмол ўрашни ёки дўппи кийишни хаёлларига ҳам келтиришмайди. Атлас ёки миллий услубда тикилган кўйлак кийган қизлар-ку, анқонинг уруғига айланиб бораётир.

Балки замонавий либосларнинг қулайликлари кўпдир. Аммо миллий либосларга эътиборсиз қараш, чет эл латта-пугталарига ўралашиб қолиш учун бу баҳона бўлолмайди. Дўппини азада ёки тўйдагина бошига иладиган йигит ўзини қай даражада бошқа миллатлар олдида ғурурли, деб ҳисоблар экан? Бугун биттагина дўппини

бошга кийиб юриш учун ҳам кишида гурур керак. Ўзбекнинг либоси, шубҳасиз, унинг одоб-ахлоқидан далолат бериб туради. Йигитлар-ку, ўз йўлига, аммо айрим қизларимизнинг ўз баданини кўз-кўз қилиб, мини юбка ёки тор шим кийиб юриши уларнинг ахлоқига ўз салбийлигини ўтказмай қолмайди. Мусулмончилик шартларига биноан, аёл кишининг билагидан тортиб, тўпигигача номаҳрам саналади. Эркак кишининг эса тиззасидан қорнигача номаҳрамдир. Яъни баданнинг бу жойлари либос билан бекитилиши лозим.

Аммо бу шартларни бугунги кунга қиёсласак, беихтиёр кулгимиз қистайди. Чунки бугун эркак ва аёлга қўйилган либослар бора-сидаги шаръий талаблар алмашилиб кетганга ўхшайди. Сиз эркакларнинг кийинишига эътибор қилганмисиз? Кийган қўйлаги тирсагигача ёки билагигача, қўйлак ёқаси бўйнигача, шим эса тўпиқ-қача ёпиб туради. Тўпиқнинг ҳам қолган қисмида пайпоқ. Бу ҳолда эркак танасининг фақат бош қисми ва кафтидан тирсагигача ёки билагигача бўлган қисми очиқ қолади.

Аёлларнинг-чи? Ён-атрофингизга қараб, буни ўзингиз аниқлаштириб оларсиз, деб ўйлайман.

Бу гапларни айтишдан мақсад, аёлни камситиб, эркакни осмонга кўтариш эмас. Бор-йўғи ахлоқий меъёрларни эслатиб қўйиш, холос.

Куш тилини куш билади, дейишади. Борди-ю биз эркакларга хос мулоҳаза юритиб, азиз аёлларни ранжитиб қўйган бўлсак, у ҳолда узр сўраймиз. Мақоламизни нуктадон аёл гаплари билан бошлаган эдик. Ўйлашимизча, биз эркакларга нисбатан миллий либосларга холис баҳонани ҳам мана шу опамизнинг ўзи бергани маъқул. У кишининг мулоҳазаларига эътибор қилинг: “Сен кийимларига ихлос қўйган ўша европаликлар ўз юртларида бизнинг миллий либосларимиз, осори-атиқаларидан кўргазмалар тузиб, шаънимизга олқишлар айтаётган бир пайтда ораларингда бу либосларни кийишга, тақишга уяладиган, дўппини, сочларини қирқ кокил ўришни эскича, ўтган замоннинг қолдиғи дея бурнини жийирадиганлар бор. Айрим илмсиз ёшларнинг бу гапини бегоналар эшитиб қолишидан музтарлик тортасан, киши. Қадриятларимиз, улуғ аждодларимиз номини тиклаш учун ялпи уриниб турган пайтимизда бу гаплар кони илмсизлик бўлмай нима? Ўз миллати қиёфасида кўриниш, унга ўхшаб кийинишдан орланган фарзанднинг оти ХИЁНАТ. Бу ўз отасининг кўзига қараб туриб: “Сиз мен учун ҳеч ким эмассиз”, дейиш билан тенгдир”.

УЧИНЧИ ФАСЛ

Ота-бола муносабати ҳамда фарзанд тарбияси ҳақида халқимизда ҳам, дунё халқларида ҳам кўплаб турли-туман нақллар, ривоятлар учрайди. Дунё динлари ҳисобланган ислом, насронийлик, буддавийлик, яҳудийлик ва ҳоказо динларда ота-она ва фарзанд муносабати ҳамда фарзанд тарбиясига алоҳида эътибор қаратилган. Жумладан, ислом динида фарзанд учун энг муҳими ота-она ризолигидир.

Қуръони каримда ва ҳадиси шарифда ота-она ва фарзанд муомаласи хусусида ибратли фикрлар бор. Муборак ҳадислардан бирида, жумладан, шундай дейилади: “Отага итоат қилиш тангрига итоат қилишдир”. Ушбу ҳадис маъносидан шу нарса ойдинлашадикки, фарзанд ота олдида масъулиятни ҳис қилмоғи ҳамда ота-онани ҳеч қачон норози қилмаслиги лозим. Аммо бу ҳадисдан ота фарзандга тўғрими-йўқми нимани хоҳласа буюравериши мумкин экан-да, деган маъно келиб чиқмаслиги керак. Бу борада расулulloҳ саллоллоҳу алайҳи васаллам шундай дейди: “Фарзандинг ўнг билан чапни ажратгунча уни подшоҳ, ўзингни кул ўрнида, фарзандинг ўнг билан чапни ажратгандан сўнг уни кул, ўзингни подшоҳ ўрнида кўр. Фарзандинг балоғатга етгандан сўнг эса у билан дўстинг каби муомала қил”.

Сарвари олам мана шу мухтасар изоҳ билан бир неча йиллик машаққатли фарзанд тарбиясининг дастурини тузиб берган, десак, янглишмаймиз. Келинг, имкон қадар ушбу ҳадисни тушунишга ҳаракат қилиб кўрайлик. “Фарзандинг ўнг билан чапни ажратгунча уни подшоҳ, ўзингни кул ўрнида кўр...”. Бундан қуйидаги маънони англаш мумкин. Маълумки, гўдак иссиқ билан совуқнинг, оқ билан қоранинг, яхши билан ёмоннинг фарқига бормайди. Эмак-лаб бориб чойнакни ағдариб юборгани учун гўдакни жазолаш фойдасиз. Демак, бундай ҳолда гўдак “подшо”, яъни у хоҳлаган ишини қилишдан ўзини тиёлмайди. Ота эса “кул”, яъни фарзанди хархашасига чидаши ва унга нисбатан меҳр-мурувватли бўлиши керак. Ҳар нарсанинг ўз меъёри, ўз чегараси бўлгани сингари бу фаслнинг ҳам ўз вақти бор. Биринчи фасл тугаши билан ота ва фарзанд муносабатининг иккинчи — ота учун “подшоҳлик”, фарзанд учун “куллик” фасли бошланади. Бу фасл ҳар икки томондан ҳам, айниқса, ота томонидан ниҳоятда катта масъулиятни талаб этади.

Бу даврда отага қўйиладиган асосий талаб шуки, у фарзандини илмли, маърифатли, маданиятли қилиши шарт. Ушбу даврда фарзанд қиёсан новдага ўхшайди. Уни қай тарафга эгса, ўша ҳолда эгилади. Бу борада буюк аллома Юсуф Хос Ҳожиб “Қутадғу билиг” (“Саодатга элтувчи билим”) асарида шундай ёзади:

Ўл новда эгилар, қай ҳолда эсанг,

Куруқни тўғрилар фақат ўт-оташ.

Ҳа, бу фасл фарзанд учун илм олиш, маънавий камолотга етиш фаслидир. Оқил ота-она бу фаслдан унумли фойдаланмоғи лозим. Фарзанд камолотини кўзлаган ота фарзандига имкон даражасида ақлу одоб ҳам бермоғи керак. Зеро, ҳеч бир ота-она ўз фарзандига хулқу одобдан ўзга улканроқ бойлик беролмайди. Ушбу фаслдан сўнг кириб келгувчи сўнгги фасл фарзанд балоғатга етгандан сўнг бошланади. Бу даврдаги ота ва фарзанд ҳолати ҳақида расулуллоҳ айтади: “Фарзандинг балоғатга етгандан сўнг дўстинг каби муомала қил”. Бу йўлланма ота-она ва фарзандлар ўртасидаги тотувлик гаровидир. Зеро ушбу фаслда фарзанд балоғатга етган, анча-мунча нарсанинг фарқига етадиган ёшда ҳисобланади. Энди уни ёш бола кўриб, тўғри ва нотўғри ҳисобланган ишни буюравериш, уни ҳамон бола ҳисоблаш ярамайди. Агар ота томонидан шундай ҳолат содир бўлса, бу тарбияга зиддир. Айнан отанинг шундай ҳаракати туфайли фарзанд қалбида унга нисбатан норозилик туғилиши мумкин. Ҳар қандай зийрак ота-она бу даврни дарров илғаб олмоғи ва фарзанди билан бамаслаҳат иш юритмоғи лозим. Бу ҳолат фарзандга яна бир қанча ижобий хислатларни тухфа этадики, булар охиरोқибатда фарзандда ўз кучига нисбатан ишонч туйғусининг шаклланиши, мустақил ҳаётга қадам босиш муваффақияти ҳамда боқимандалик кайфиятининг йўқолишига олиб келади. Агар ота-она учинчи фаслнинг кириб келганини илғамай қолса, бу ҳолат фарзанд томонидан жудаям эҳтиёткорлик билан ота-онани ранжитмасдан эслатилиши лозим. Келинг, бу борада бир мисол келтириб ўтайлик.

Бир дўстим айтади:

— Ота-онам айнан шу учинчи фаслни илғамай қолди. Улар ҳамон иккинчи фасл таъсирида бўлиб, менга фақат буйруқ беришарди. Мен эса отамга буни қандай етказишни билмай ҳайрон эдим. Ниҳоят бунга имкон туғилди. Бир куни отам: “Қани ўғлим, хаскашни ол, томорқадан кичикроқ чил олиб, сабзи экиб қўямиз”, деб қолди. Ота-бола томорқага ўтдик. Мен сабзи уруғини сеппиб, устидан хас-

каш торта бошладим. Отам эса узоқдан туриб, тупроқни у ёққа торт ёки бу ёққа торт, дея кўрсатма берарди. Афсуски, ишни отам айтгандай қилсам, чил бўлиб қолар ва унга сув яхши чиқмасди. Мен отамга эътироз билдирдим. Лекин отам, кўп гапирмай айтганини қилишимни “маслаҳат” берди. Ноилож отамнинг айтганини қилдим. Орадан бир қанча вақт ўтиб, сабзилар униб чиқди. Аммо чилнинг ярмига сув чиқмай қолди — ярмида сабзи бору қолганида ҳеч вақо ўсмади. Аҳволни кўриб, отамнинг қоши чимирилди.

— Шу ёшга кириб битта чилни ҳам эплаб текислолмабсан. Қара, ярмига сув чиқмабди. Ишлаётганда кўзинг қаёқда эди. Қойил, авжини қара, сен олган чил-да, — дея кесатди. Мен ҳам мулойимроқ оҳангда жавоб қилдим:

— Тўғри, мен чилни сизнинг кўзингиз билан олган эдим. Сўзларим кескин қаттиқ ботмасин деб табассум қилиб турардим. Отам менга тикилиб қолди. Кейин қаҳ-қаҳ уриб кулганича нари кетди.

Шу тариқа отам ва мен учинчи фаслга қадам кўйдик. Бу фасл ота ва боланинг дўстлашув фасли эди.

Ушбу ҳикояни тинглар экансиз, учинчи фасл моҳиятини англагандай бўласиз. Ёдингизга эса бир донишманд билан бўлган савол-жавоб келаверади. Ундан сўрашибди:

— Ким яқин, отами ёки дўстми?

Донишманд жавоб берибди:

— Шубҳасиз, ота. Агар у дўст бўлса.

Беихтиёр савол туғилади: хўш, ота ўз хатосини тушунмай, болани ноҳақ деб ҳисоблаганда нима бўларди? Ўз-ўзидан равшанки, болада отага нисбатан норозилик туйғуси бош кўтарарди. Бунинг оқибати эса ҳеч қачон яхшилик билан тугаган эмаски, ҳаётда содир бўлаётган воқеалардан бунга истаганча мисол олиш мумкин. Ҳеч қачон фарзанд ўз-ўзидан ёмон йўлга тушиб қолмайди. Ота-она ушбу фаслларни унутдими, демак, фарзанд тарбияси таназзулга юз буради.

Хуллас, ота-она гўдак хархашасини кўтармоғи, ўсмир тарбиясига жиддий эътибор қаратмоғи ҳамда вояга этган фарзанди билан бамаслаҳат иш тутмоғи лозим. Шундагина ота ва бола ўртасидаги меъёр чегараси бузилмайди. Шундагина ҳар икки томон ўртасида тушунмовчилик келиб чиқмайди.

ЗИЁРАТ ОДОБИ

Сўз масъулияти ғоятда юксак. Айниқса, бирор-бир мураккаб, нозик масала юзасидан гапирганда киши ўзини қил устида тургандек сезади. Анчадан бери зиёрат мавзусида ёзишни кўнглимизга туккан эдик. Ўтган вақт мобайнида қоғоз қоралаб ёзганларимиздан ҳарчанд кўнглимиз тўлмади. Негаки сўз масъулияти қаршисида журъатимиз камлик қилди. Орадан вақт ўтиб, мана ниҳоят ёзганларимизни эълон қилишга жазм этдик. Мулоҳазаларимизнинг ҳар жиҳатдан пишиқ-пухталигига даъво қилмаган ҳолда айтмоқчимизки, зиёрат мавзусининг кўлами кенг. Бу ҳам аслида бир илм. Уни бир мақола доирасида қамраб олиш қийин.

Мисол тариқасида қуйида келтириб ўтадиган баъзи воқеалар тўқима эмас. Уларнинг замирида ҳам ибратли, ҳам ибратсиз ҳодисалар мужассам. Бу билан зиёрат одобини ўз ўрнига қўя билган ва уларни унутиб қўйган инсонлар ҳам борлигини ҳаётий мисоллар орқали кўрсатмоқчи бўлдик, холос.

Мақолаки тайёрлашда яқиндан ёрдам берган Ўзбекистон мусулмонлари идорасига, хусусан, Фатво бўлимига миннатдорлик билдирамиз.

Зиёратнинг хосияти

Ҳайитда отам билан аммамнинг қабрини зиёрат қилиб келадиган бўлдик. Қабристон одамлар билан гавжум экан. Шунча одам зиёратга келибди. Қабристон дарвозасидан ичкари киришим билан кўмилган ток сингари дўппайиб турган қабрларни кўриб, маъюс тортдим.

Ҳазрати инсоннинг сўнгги манзили. Шу ердан у йўқлик сари юз буради. Ортида қолганлар эса, бизга ўхшаб уларни йўқлик маконидан йўқлайди. Бу йўқлов зиёратдир. Зиёрат инсон ҳаётининг акс-садосидир...

Аммамнинг қабри ёнида отам чўк тушиб қуръон ўқиди. Менга ҳам ўқишни буюрди. Ўқидим. Қуръон ўқир эканман, кўз олдимдан аммамнинг ҳаётлик лаҳзалари ўта бошлади. Шундагина аммамни энди сира-сира кўрмаслигимни, у кишининг жисми тупроққа айланганини, ўзим эса у кишининг қабрини зиёрат қилаётганимни англаб етдим. Ана шу пайт аммамнинг бу оламдан ўтганини эшит-

ганимдан буён кўзларимда омонат бўлиб турган ёшлар юзларимга оқди. Мен зиёрат туфайли аччиқ ҳақиқатни ўсмир онгим билан англаб етган эдим.

Дуою фотиҳадан сўнг, қабрни қовжираган ўт-ўланлардан тоза-ладик. Отам ўзи билан олиб келган кўчатни қабр бошига экиб қўйди. Шу куни барча зиёратчилар қабристон ободончилиги билан машғул бўлишди.

Ниҳоят, қабристонни тарк этдик. Дарвозадан чиқа туриб отам бир чол билан кўришди. Улар қуюқ сўрашишди, отахон асли бизнинг ҳамқишлоғимиз экан. Улар йўл-йўлакай гурунглашиб кетишди.

— Ҳа тақсир, умр шундай экан. Қишлоқдан чиқиб кетганимга яқинда 40 йил бўлади. Сиз унда манави ўғлингиз қатори эдингиз. Мана энди ўғлингизни етаклаб зиёратга келибсиз. Тақдирни қаранг, марҳумларни бир зиёрат этиб, руҳларини шод қилиб кетай, деб келган эдим, сизни ҳам зиёрат қилдим.

Отахон отамнинг елкасига қоққанча давом этди:

— Зиёратнинг хосияти катта. Ўтганларни ёд қилиш — бир калима қуръону, бир ҳовуч фотиҳа улар руҳини шод этади. Зеро, расули акрам саллоллоху алайҳи васаллам: “Қабрларни зиёрат қилин-глар, чунки улар охиратни эслатади”, дейди. Бошқа ривоятда эса, “Қабрларни зиёрат қилин-глар, чунки улар ўлимни эсга солади”, дейилади. Ҳа, тақсир зиёратнинг ажойиб хосияти бор. Зиёрат баъзилар учун ибрат ҳам бўлиши мумкин. Бу ҳақда қуйидагича ривоят бор.

Отахон бизга зиёратдан ибрат олган ўғри ҳақидаги ривоятни айтиб берди. Бу ривоят ҳали-ҳануз ёдимда.

Ривоят

Умрининг кўп қисмини ўғирлик била ўтказган, ўғрилар орасида катта обрў-эътибор орттирган бир ўғрибоши, ниҳоят, қилган ишларидан тавба қилиш ниятига тушади. Шериклари ва издошларини ёнига чақириб, минбаъд ўғирлик қилмасликка қарор қилганини айтади. Шериклари уни аҳдидан қайтаришга уриниб кўришади, аммо у ўз сўзида қаттиқ туриб олганча уларнинг сўзларини қабул қилмайди.

Шу тариқа ўғрибоши бир муддат ўғирлик ишларига умуман рағбат кўрсатмай, тарки одат қилади. Орадан кунлар ўтиб, у бозорга тушади. Ўрганган кўнгил ўртанса қўймас. Асли ҳунарини бозордан бошлаган эмасми, ўзини тутиб туролмайди. Бир бечоранинг ақчаларини ўмариб кетади.

Уйига қайтгандан сўнг сўзида турмагани учун ўзини-ўзи қаттиқ койийди. Минг пушаймон қилади, аммо таскин топмайди. Уйқуси келмай ярим кечаси илму одоби билан машхур бўлган пир хузурига жўнайди.

Пир уни бемаҳал безовта қилганига қарамай, очиқ чехра билан кутиб олади. Жимгина арзи ҳолини тинглайди. Ўғрибоши сўзини тугатгач, бор уйингга, фалон кунни саҳарда хузуримга кел дея, унга жавоб бериб юборади. Айтилган кунни ўғрибоши пир хузурига келади.

— Бугун ҳайит, ҳамма мусулмонлар қабрларни зиёрат қилади. Юр, биз ҳам уларга эргашайлик, — дея таклиф киритади пир.

Ўғрибоши бу таклифдан бироз ҳайратга тушади. Аммо таклифда бир ҳикмат бўлса не ажаб, дея унга эргашади. Икковлон қабристон томон йўл олишади. Қабристон дарвозасидан кирган ўғрибоши дўппайиб турган, чўкиб кетган, ўт босган қабрларни кўриб фалати кайфиятга туша бошлайди.

Пир уни тиз чўкишга ундайди. Ўзи эса қуръон ўқий бошлайди. Қуръон таъсиридан ўғрибоши кўзларига ёш олади. Фотиҳадан сўнг савоб умидида ўрндан кўзғалиб, тўғри келган қабр устидаги қовжироқ хас-хашакларни тозалашга киришади. Ўғрибоши ўз иши билан машғул бўлиб, умуман, қаровсиз қолган қабрга рўпара бўлади. Қабрнинг бунчалар қаровсизлигидан таажжубга тушиб, ёнидаги одамдан бу қабр кимники, деб сўрайди.

— Фалончи ўғриники, — жавоб қилади у киши. Бу жавоб унга қаттиқ таъсир қилади. Дарҳол қабрни тозалашга киришади.

Уйига қайтгач, дарҳол издошларини йиғиб ўғирлик қилмасликка даъват этади. Ўзи эса шундан сўнг минбаъд ўғриликка қўл урмайди.

Ундан умрининг сўнгида бир вақтлар издоши бўлган, ҳозир эса тўғри йўлни топиб олган шогирди сўрайди.

— Устоз, эгриликни ташлашингизга нима сабаб бўлган эди?

— Қабристон зиёрати. Шу зиёрат сабаб у ерда умрим интиҳосини кўрдим, — деб жавоб қилади собиқ ўғрибоши.

Қандай жойлар зиёратгоҳ саналади?

Бу саволга Ўзбекистон мусулмонлари идораси Фатво бўлими бошлиғи Ҳомиджон Ишматбеков шундай жавоб қилди:

— Авваламбор, Оллоҳ таоло томонидан муқаддаслиги баён қилинган маконлар зиёратгоҳ саналади. Масалан: Маккаи мукаррамадаги масжидул ҳарам ва ундаги Каъбаи муаззама, Мадинаи

мунавварадаги пайғамбар масжиди ва у ердаги Расулulloҳ (с.а.в.) ҳамда у кишининг икки саҳобалари Абу Бакир ва Умар ибн Ҳаттоб разиоллоҳу анҳуларнинг қабрлари ва ҳоказолар.

Шунингдек, ўтмишда ўтган азиз авлиёлар ва уламоларнинг қабрлари, қолаверса, барча мусулмонларнинг қабристонлари ҳам зиёратгоҳ саналади. Ҳозирги кунда ҳукуратимиз томонидан урушда шаҳид кетганлар хотираси учун алоҳида хиёбонлар, майдонлар, музейлар барпо қилинмоқда. Булар ҳам рамзий маънодаги зиёратгоҳлардир.

Зиёратдаги бидъат

Юртимизда тарихий обидалари, зиёратгоҳлари билан машҳур бўлган шаҳарлар талай. Шулардан бири гўзал ва навқирон Самарқанддир. Бу шаҳарда азиз авлиёлар, саркардалар, назаркарда кишиларнинг дафина ва мақбаралари кўп.

Самарқанддаги машҳур зиёратгоҳлардан бири Шоҳизинда ансамблидир. Бу ерда бир қанча улуғ саркардалар ва азиз авлиёлар ётибди. Булар пайғамбаримиз Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васалламнинг амакиваччаси Қусам ибн Аббос, Темурий шаҳзодалар, уларнинг пирлари ва бошқа тарихий шахслардир. Ҳар куни бу ерга минглаб зиёратчилар ташриф буюрадилар. Дафиналарда қуръон ўқилади. Ўтганлар руҳи ёд этилади. Зиёратчиларнинг кўплигини кўриб, кишининг руҳи кўтарилади. Чунки бу шунчаки зиёрат эмас, аждодлар руҳига нисбатан ҳурмат, тарихга нисбатан улкан эҳтиромдир.

Буларнинг барчаси эзгу ишлар сирасидан, аслида. Аммо зиёратгоҳга кирган одамлардан баъзи бирларининг қилаётган ишларини кўриб таажжубингиз ортади. Баъзилар шу ерда ўсган дарахтларнинг шоҳ-шаббаларига турли-туман латта-путталарни боғлаб кетаётган бўлса, бошқалари дафиналар ичида шам ёқишган. Буни мақбаралар деворларида қолган тутун изларидан ҳам кўриш мумкин.

Бу ҳолга қараб ўша зиёратчилар қайси динга эътиқод қилишларини англаш қийин. Чунки исломда қабрларни тавоф қилиш, ўтмишда ким бўлиб ўтганидан қатъи назар, қабрда ётган мархумдан бирор-бир нарсани тилаш ёки арвоҳлар шод бўлсин деб, шам ёқиш одати йўқ.

Хўш, бу каби ғалати одатлар исломга хосми?

Бу саволга жавоб излаб яна Ўзбекистон мусулмонлари идораси, Фатво бўлими бошлиғи Ҳомиджон Ишматбековга мурожаат қилдик.

— Бундай амаллар динимизга бегона, — дея саволимизга аниқлик кирита бошлади диний идора мутасаддиси. — Фақатгина шам ёқиш эмас, қабрни тавоф этиш, зиёратгоҳ ҳудудидаги бирор нарсага ният қилиб белги қўйиш, ўша жойга атаб жонлиқ сўйиш, хуллас, шу каби ҳолатлар исломда бидъат — хурофот саналади. Бу нарсалар юзлаб йиллар мобайнида уламоларимиз томонидан маън этиб келинмоқда. Аммо баъзи бир тушунмаган кимсалар ҳанузгача бу каби ҳолатларни такрорлашмоқда. Бу зиёратдаги бидъатдир. ”Бидъат” сўзининг маъноси “янгилик” деган маънони билдиради. Яъни динга киритилган бирор-бир янгиликдир. Зиёратгоҳларда содир бўлаётган юқоридаги ҳодисалар ҳам шаръан бидъат, деб ҳукм қилинади. Бунинг охир-оқибати ширкдир. Ширк эса тангрини инкор этиш билан баробар. Қабрда ётган авлиёга атаб қурбонлик қилиш ёки унинг руҳидан бирор-бир нарсани сўраш ёки қабрни тавоф қилиш билан уни тангрига шерик қилиб қўйиш мумкин.

Бу тариқа зиёратнинг мукамаллигига баъзи ҳолларда путур етиши мумкин. Зиёрат қилувчилар бундай одатлардан ўзларини тиймоқлари лозим.

Зиёрат поклиги

Расуллуллоҳ марҳамат қилиб шундай дейди: “Поклик иймондандир”. Бирон-бир зиёратга боришдан аввал жисман пок, озода либосда бўлиш ва ҳоказолар зиёратнинг мукамаллигини таъминлайди.

Аммо зиёратгоҳларга, зиёрат қоидаларига муносабат ҳамиша ҳам рисоладагидек бўлмаган. Жумладан бугун ҳам.

Воқеа: Самарқанддан келин олиб келадиган бўлдик. Тўғрироғи, ўртоғимиз ўша томонлардан уйланди. 15-20 нафар куёвжўра оғзимиз қулоғимизда, қуда томон машинада йўлга тушдик. Дарвоқе, йўлга чиқишдан аввал ўртоғимнинг отаси мени четга тортиб:

“Жўрангни тоғалари ҳали келмади. Қудабоши бўладиган дурустроқ одам йўқ. Энди ўзинг қудабоши бўлиб бориб, келинни олиб келасан. Қудалар у-бу деб хархаша қилишса, алдаб-сулдаб тўғри қайтинглар. Тагин у ёқ, бу ёқларга айланиб кетиб қолманглар”, деб тайинлади.

Ўртоғимнинг отаси тайинлаган гап қулоғимда эмасми, эргароқ

қайтишнинг пайида эдим. Аммо мен ўйлагандек бўлмади. Қудабоши бўлганим учун ўртоқларимдан алоҳида ўгирдим. Ҳали келганларга таом сузилмасиданоқ қуда томон мени йўқлади. Уларнинг хузурига бордим. Шахсан келиннинг отаси Имом Бухорий зиёратгоҳига бориш лозимлигини, келин-куёв у ерни зиёрат қилишларини, никоҳ ҳам ўша ерда ўқилишини айтди. Мен куёвнинг отаси айланишга ижозат бермаганини, шунинг учун у ерга иложи бўлса бормаслик лозимлигини, никоҳни ҳам шу ерда ўқийвериш кераклигини айтдим. Бироқ келиннинг отаси бунга рози бўлмади.

— Тақсир, биз томонда келин-куёв, албатта “Хўжа бобога” бориши шарт. Бу одат, — деб менга эътироз билдирди.

Мен у кишининг гапига:

— Имом Бухорий зиёратгоҳига киши жисман покланган тоза либос кийган ҳолда бориб, икки калима бўлса-да, қуръон ўқиб Бухорий бобонинг руҳи покларига бағишласа, ниҳоятда гўзал иш бўлади. Менинг бунга эътирозим йўқ. Лекин аксарияти зиёрат нималигини тушунмайдиган, унинг устига хурсандчилик учун ҳаттоки ароқ ичиб олган йигитлару ярим-яланғоч кийиниб олган қизлар билан у ерга бориб, музейни томоша қилган сингари бор-йўғи расмга тушиш учун беҳуда ташриф бироз ғалати эмасми, — дея эътироз билдирдим.

Гапларимдан келиннинг отаси жаҳлланди.

— Менга қара, ука, ўзингдан каттага ақл ўргатиш яхши эмас. Хоҳласанг шу, бўлмаса ўзинг биласан. Қудабоши бўлганим учун индамаяпман. Бўлмаса ўзим билардим, — дея эътирозга ўрин қолдирмай гапини якунлади. Ноилож рози бўлдим.

Биз зиёратгоҳга бордик, ичиб олган йигитлар, ярим яланғоч қизлар ва оппоқ фата кийган елкалари очиқ келин билан. Ичкарига киргач, келин-куёв деярли ёлғиз қолишди. Чунки куёвжўралар ва келин дугоналар зиёратгоҳнинг нақшларию, устунларини томоша қилишга киришиб кетишди. Келин-куёв эса зиёратгоҳнинг энг гўзал жойларида расмга ҳам тушишди. Биздан олдинроқ зиёратга келганлардан бири йигитлардан кимгадир сигаретнинг қолдигини, яна кимгадир писта пўчоғини ерга ташлагани учун танбех берди.

Шу ердаги домлалардан бири никоҳ ўқигандан сўнг ортга қайтдик.

Зиёратгоҳларда бу каби воқеаларга кўплаб гувоҳ бўламиз. Афсуски, бу каби ҳолатлар ҳар қадамда учрайди.

Биз бу гаплар билан эътиборингизни бир нарсага — зиёратда покликка амал қилишга тортмоқчимиз. Юқоридаги ҳолатни таҳлил қилсак, қуйидаги саволлар туғилади.

Никоҳ, албатта, зиёратгоҳда ўқилиши шартми?

Зиёратгоҳга юқоридаги ҳолатларда бориш жоизми?

Бу зиёрат талабига жавоб берадими?

Бу саволларга биз ўзимизча хулоса чиқаришдан тийилдигу, бизга қараганда ушбу саволга жавоб беришга ҳақлироқ инсон сўзларига қулоқ тутдик. Сўз яна Ҳомиджон Ишматбековга:

— Дарҳақиқат, никоҳ бирор масжид ёки зиёратгоҳда ўқилиши шарт эмас. Агар юқорида зикр қилинганидек келин-куёв ва уларнинг ҳамроҳлари зиёратгоҳни оёқости қиладиган бўлса, у ҳолда бундай кишиларни умуман у ерларга киришдан сақлаш керак. Чунки зиёратларга киришнинг одоблари мавжуд. Зиёратгоҳларнинг мутасаддилари бунга эътибор беришлари лозим.

Хулоса

Университетда талаба эдим. Диншунослик фанидан Кришна ибодатхонасига экскурсияга бордик. Ичкарига кириш учун оёқ кийимизни ечиб қўйишни талаб қилишди:

Буни бежиз эсламадим. Диёримизда минглаб зиёратгоҳлар бор. Аммо нимагадир биз гоҳида покликка эътибор қилмаймиз.

Сабаби нима?

Зиёрат поклиги ҳақида кам билишимизми ёки лоқайдлигимизми?

Ҳарқалай, кейингиси ҳақиқатга яқин бўлса керак. Чунки лоқайд киши бирон нарсани билишни истамайди. Борингики, билган тақдирда ҳам яна ўша лоқайдлиги туфайли амал қилмайди.

Зиёрат қилмоқ яхши, аммо унинг одобига, поклигига риоя этиш, исломдаги гўзал амаллар билан бидъат-хурофотни аралаштириб юбормаслик учун зиёрат тартиб-қоидаларидан бохабар бўлмоқ лозим.

Зиёратгоҳлар миллат маънавиятидан, одобидан, тарихга ҳурматдан далолат бериб турувчи масканлардир. Бундай жойларга ташриф буюрган ҳар бир киши ўзга миллатлар олдида масъулият ҳиссини сезмоғи лозим. Чунки бизни кузатиб турган ўзга миллат, ўзга дин, ўзга мамлакат одами зиёратгоҳда ўзимизни тутишимизга қараб маънавиятимизга баҳо беради.

ҲУКМБАРДОР ПЕДАГОГИКА

Ушбу мақолани ёзишдан аввал кўп ўйладим. Аслида бу мавзу ҳақида ёзиш фикри талабалик вақтимда туғилган эди. Аммо мўътабар устозлар шаънига нисбатан бирор эҳтиётсиз жумла айтиб қўйиш андишаси йиллар мобайнида қўлимни “кишан”лаб қўйди. Ниҳоят, орадан ўтган йиллар далдаси туфайли қўлимдан келганча бу мавзу ҳақида ёзишга ҳаракат қилдим...

“Безори”нинг ҳасрати

Мактабни битираётган йилимиз қўшни туманга пахта терими ҳашарига чиққандик...

Ҳар куни кечки овқатдан сўнг дискотека уюштириларди. Ҳамма дискотекага чиқса, мен бир четга ўтиб, хаёл суришни яхши кўрардим. Буни қаранг, хаёлпарастлар ҳамма жойда ҳам топилар экан. Бошпанамизни кўриқлайдиган шу ерлик қоровул бор эди. Унинг ўзи бўлмаган вақтларда ўғли қоровуллик қиларди. Ёши мендан каттароқ, асосий вақтини ўзи ясаб олган турник билан брус олдида ўтказар, босиқ, ўйчан бола эди.

Хуллас, у билан танишиб олдим, кўп ўтмай иноқлашиб кетдик. Бекор вақтларда бирга машқ қилар, дала айланиб, уларнинг уйига меҳмонга борардик.

Бир якшанба куни уч-тўрт синфдош унинг уйига бордик. Меҳмондорчилик бўлди, суҳбат қизиди. “Янги” қўшилган дўстларимиздан бири, “Мактабни битиргансиз, нега ҳеч қаерда ишламайсиз?”, деб сўраб қолди. У саволга хушламайгина “иш йўқ” деб жавоб қилди-ю, гап мавзуини бошқа ёққа бурди.

Ундан-бундан гурунглашдик, албатта, балоғат ёшидагилар қалтис мавзулардан гап очишни ёқтиришади. Қамоқда ўтириб чиққанлардан гап кетганда мезбон негадир жимиб қолди. Бу бизнинг эътиборимиздан четда қолмади. Қизиқсиниб сўраганимизда “Менинг ҳам дадам қамалиб чиққан. Милицияга ишга кирмоқчи эдим, отанг қамалган, деб олишмади”, дея жавоб берди. Шундан сўнг у маъюсланиб қолди. Суҳбат ҳам совиди. Ножўя гапни қўзғанимиздан афсусланиб, тарқалдик...

Одатдагидек, эртаси куни ҳам дискотека бўлаётган эди. Қоровулнинг ҳужрасига яқин жойда томоша қилиб ўтиргандим, унинг ўзи келиб қолди.

— Ҳа, жўра, ишинг қандай? Буёққа юр, гурунглашамиз, —деб мени хонасига таклиф қилди.

Унинг жаҳли тез эди. Шу боис болалар ундан ҳайиқишар, иложи бўлса тик келмасликка ҳаракат қилишарди. Менам ўшалардан бири эдим, албатта. Аммо ўзи таклиф қилаётгани учун, қолаверса, ички бир қизиқиш билан ортидан эргашдим.

Қоровулнинг ҳужраси батартиб, саранжом-саришта экан. Мени хона тўридаги кўрпачага ўтқазиб, ўзи пастроқдан жой олди. Бир гапириб ўн марта кулар, кайфияти зўр, назаримда, ичиб олганга ўхшарди. Бу мен учун айна муддао эди. Қитмирилигим тутиб, “ковлай” бошладим:

— Амаки, ўглингиз атрофимизда “ўтириб чиққан” бор деятувди. Сиз ҳам уларни танийсизми?

Ҳамсуҳбатим бепарво қўл силтади:

— Э, улар ҳамма жойда бор. Битгаси шу ерда ҳам ўтирибди.

Гапи ўзига “наша” қилди шекилли, қиқирлаб кулди.

— Бу нима деганингиз? — гўё ҳеч нарсани англамагандай талмовсирадим. — Бу ерда икковимиздан бошқа ҳеч ким йўқ-ку!

— Ие, шунақами. Унда икковимиздан биримиз...

Қоровул яна қиқирлади. Ўзимни ҳайрон қолгандай кўрсатиб сўрадим:

— Сиз қамалиб чиққанмисиз?

Қоровул бу гапдан сергакланди, бирпас менга тикилиб қолди. Сўнгра “Ҳа” деганича бошини қуйи солиб, қовоғини уюб олди. Унинг авзойи бузилганини билсам-да, юрак ютиб, яна саволга тутдим.

— Сизни нега қамашган?

Табийки, бу саволим учун яхшигина дакки эшитдим. Унинг шу қадар жаҳли чиқдики, ҳозир қувиб солса керак, деб ўйладим. Хайриятки, бундай бўлмади. Қоровул анча вақт хаёлчан бўлиб ўтириб, кейин менга эмас, деразага тикилганча, қўлини бошига тираб олган қўйи гап бошлади...

— Қамалган вақтимда сендай йигит эдим. Ҳар бир қўлтигимда тўрттадан тарвуз бор эди. Еттинчи синфгача нуқул “аъло”га ўқиганман. Ҳаммаси ўша “еттинчидан” бошланди. Математика ўқитувчимиз алмашди. У баджаҳл, сен билан ўқувчи сифатида эмас, шунчаки бир буюм сифатида муомала қиларди. Бир куни бетоб бўлиб қолиб, дарсга бормадим. Соғайгач, мактабга келган кунимда ўша ўқитувчимиз мени тургазиб, айнан келмаган куним ўтилган мавзуни сўради. Жавоб бера олмадим. “Касал эдим” деган сўзларимни инobatга олмай, уришиб-уришиб “2” қўйди. Бу “икки” кундалигимга ҳам тушди. Ўша вақтгача биронта ҳам “икки” олмаган эдим,

руҳим тушиб кетди. Аксига олиб, ўша куни дадам кундалигимни текшириб қолди ва “2” учун таъзимимни берди. Дарс қилиш ўрнига аразлаб, йиғлаб-йиғлаб ухлаб қолдим. Эртасига мактабда яна мендан уйга вазифани сўрашди. Мен жавоб беролмадим. Яна “2” ва яна калтак. Шу тахлит ўқишим пасайиб кетди. Охир-оқибат аълочилар тахтасида турадиган суратим “2” чилар қаторидан жой олди. Энг ёмони — мен бунга кўникиб қолгандим. Хулқим ҳам, ўқишим ҳам энг паст даражага тушиб кетди. Мактабни битирган куни ичиб олиб, бир болани уриб майиб қилиб қўйдим. У ёғи... ўзинг биласан, “ўтириб чиқдим”. Бу бир менга эмас, оиламга ҳам таъсир қилди. Мана, ўғлим органга ишга ўта олмади. У бунинг учун мени айбдор, деб ўйлайди. Аслида ҳам шундай. Лекин мен бунақа деб ўйламайман, ўша биринчи “2” қўйилмаганда, ота-онам ва ўқитувчим мен билан қўпол муомала қилишмаганида мен балки яхши ўқиган, одобли йигит бўлардим. Ахир, олим бўлиш ниятим бор эди. Бироқ ҳаммаси ниятлигича қолиб кетди...

Амаки жимиб қолди. Унинг ҳамма айбни “2”га ағдаргани ўшанда менга ғалати туюлганди...

Бола руҳияти эътибор талаб қилади

Талабалигимизда педагогикадан дарс берадиган домламиз “хукмбардор (авторитар) педагогика”нинг салбий жиҳатларига таъриф бера туриб, шундай деган эди: “Хукмбардор педагог ҳеч қачон ўқувчининг фикри, шароити, мавзуни қабул қилиш имконияти, қайта тушунтириш зарурати билан ҳисоблашмайди. У дарс ўтаётганда ҳамма ҳайкал каби жим ўтириши, ҳар бир ўқувчи уни ҳурмат қилиши, иложи бўлса, умуман савол бермаслиги керак. Афсуски, бунинг барчаси билимсизлик, шафқатсизлик аломати, чунки илми чуқур, дунёқараши кенг, замон билан ҳамоҳанг педагог ҳеч қачон бундай қилмайди. “Хукмбардор педагогика” ҳақида гап кетганда, яна бир нарсани таъкидлаб ўтиш лозим. Бу тоифага мансуб педагоглар аксарият ҳолда ўз ўқувчиларида салбий хислатларнинг шаклланишига туртки беради”.

Кекса устозимиз ёшлар психологияси ҳақида маъруза қилар экан, шундай деб уқтирарди: “Ёшлар руҳияти билан ҳазиллашиб бўлмайди. Уларни нимага ишонтирсангиз, нимадан қайтарсангиз, ана шунга ишонади, шундан қайтади. Гоҳида катталар ўзлари билмаган ҳолда ёшларни салбий нарсаларга ишонтириб қўйишлари мумкин. Бу қандай содир бўлади? Масалан, мактабда яхши ўқий-

диган ўқувчи бир гал қандайдир сабаб билан дарсни яхши тушуниб ололмади. Табиийки, кейинги дарсда ундан ўша мавзу сўралса, яхши жавоб бера олмайди. Бундай ҳолда ўқитувчи унга ёмон баҳо қўйди, дейлик. Боланинг руҳи тушади, ахир, у шу вақтгача яхши ўқиган, фавқулодда олинган салбий баҳо унга ёмон таъсир қилади. Уйга келгач, ота-онасидан ҳам дакки эшитиб унинг руҳи баттар чўкади. Шу тариқа у ўзининг “ношуд” лигига ишониб қолади. Қарабсизки, бир вақтлар “намунали” бўлган ўқувчи энди “қониқарсиз” хулққа эга ўқувчига айланади. Бундай пайтда ота-она билан ўқитувчининг оқилона тадбиригина боланинг ушбу ҳолатдан чиқиб кетишига кўмаклашиши мумкин”.

Ўқитувчининг оқилона тадбири

“Мақтабга ўтган йили ишга келдим, — дея ҳикоя қилади ўқитувчи танишларимдан бири. — Фалончи аканинг ўғли мактабда энг ёмон ўқийдиган, ахлоқи ҳам ҳаминқадар ўқувчи ҳисобланаркан. Буни менга ўқитувчилар айтишди. Дарсга кирдим. Қарасам қулоғига “наушник” тақиб олиб, охирги партада сақич чайнаб, радио эшитиб ўтирибди. Радиосини олиб қўйдиму, лекин танбеҳ бермадим. Дарс давомида кўпроқ унга мурожаат қилиб, саволларимга тўғри жавоб берса-бермаса рағбатлантириб турдим. Кейинги дарсга китоб-дафтар, ручка билан келибди. Хуллас, уни рағбатлантиришда давом этдим. Охир-оқибат бутун мактаб ёмон деб ҳисоблаган ўқувчи “аъло”чига айлана борди. Унинг ота-онаси билан ҳам учрашиб, ўқиши билан қизиқиб туришларини, яхши баҳо олган куни, албатта, рағбатлантиришларини тайинладим. Чунки бола ўзи қизиққандагина бирор ишга қўл уради. Ўқувчи учун рағбат энг муҳим омил, у рағбатдан айрилгиси келмайди. Мақтабда ўқитувчининг, уйда ота-онасининг рағбатини олиш учун у ўқишга қизиқа боради. Агар бунинг акси бўлса, у ўзининг “ёмон” лигига ишониб қолади. Ахир, “Болани урсанг эти қотади, сўксанг бети қотади”, деган ҳикмат бежиз айтилган эмас.

“Иккичи”лар тузалиши мумкин...ми?

Дадамнинг Равшан отлиғ ўртоғи бор. Бир қоп ёнғоқ. Ўзи ҳисобчи, аллақандай нашлаш учун бир дунё пул сарфлагани боис рафиқасидан раҳмат эшитмаса ҳам барибир мутолаадан айрилгиси келмайди. Бир куни бизникига шу киши меҳмонга келди. Дадам иккови ёшлик дамларини эслаб суҳбат қуришди. Гап айланиб ўқиш ва ўқитиш, ўқувчи ва ўқитувчиларга келганда Равшан ака, “6-синф

гача математикадан жуда ёмон ўқирдим, кейин бирданига “аълочи”га айландим. Бунга фалончи муаллим сабаб, математикадан бир гал мақтаб-мақтаб “3” қўйиб берди. Шу мақтовидан сўнг яхши ўқиб кетдим”, деб қолди.

Бу тузалган “иккичи”нинг гапи эди.

Гапни мухтасар қиладиган бўлсак, иқтидор ҳам, истеъдод ҳам тарбияга эҳтиёж сезади. Тарбия тўғри берилса, шубҳасиз, самара беради.

ТҮЙМИ ЁХУД МАИШАТПАРАСТЛИК

Тўй — ўзбекнинг азалий удуми. Минг йиллардан буён авлоддан-авлодга ўтиб келаётган турли-туман халқ ўйинлари, лапарлар, маросим анъаналари тўйлар туфайли барҳаёт. Ўзбек тўйлари асрлар мобайнида ёшларнинг ахлоқий шаклланишида муҳим ўрин эгаллайди. Чунки бундай маросимларда ўтириш-туриш, ўзини тута билиш катта аҳамият касб этган. Шу туфайли, азалдан турли тадбирларда, айниқса, тўйларда одоб-ахлоқ, хушмуомалалик, меҳмондўстлик каби умуминсоний фазилатларга гувоҳ бўламиз.

Хўш, бугунги тўйларимиз қай тарзда ўтаяпти? Уларда юқорида таъкидланган анъаналар борми? Маросимларимиз аксарият ҳолларда исрофгарчилик борасида кимўзарга айланиб қолмаяптими? Бу саволлар билан юзма-юз келганда, негадир, жавоб ўрнига сукут сақлаймиз...

Тўйдаги томоша

Бундан бироз муқаддам ўзига тўқ ҳамқишлоғимиз элга тўй берди. Тўрт қозонда ош дамланди. Кечки базмга ҳам кўп одам айтилиб, шунга яраша жой ҳозирланди. Хизматчиларнинг гапларига қараганда, минг шиша атрофида ароқ олинган экан.

Кеч кириб, зиёфат бошлангач, даврага келин-куёв таклиф қилинди. Аммо меҳмонлар учун тайёрланган жойнинг ярми бўш қолди. Бўш қолган жойлар базмни томоша қилиш учун келган хотин-халаж ва ёш болалар билан тўлдирилди. Мезбон учун обрўли саналган меҳмонларга алоҳида меҳрибончилик кўрсатилди (Бу ҳол деярли барча тўйларда учрайди). Дастурхонга 2 хил овқат, 2 кишига биттадан икки марта ароқ қўйилди. Даврада ичмайдиганларни ҳисобга олмаганда (улар бармоқ билан санарли), маст бўлмаган одам қолмади. Деярли ҳамма рақсга тушди. Отарчига рақсбоп ашулани қайта-қайта айттириб ўйнашди. Ярим тунга бориб давра сийраклашиб қолди. Ўртакаш энди келин-куёвга жавоб бералиган вақт бўлганини айтиб, оқсоқолга микрофонни тутди. Дастурхонга тортилган ароқлардан оқсоқол ҳам бенасиб қолмаган шекилли, гандираклаганча тушунарсиз тарзда гудрана-гудрана икки ёшга оқ фотиҳа берди. Унга қўшилиб юзларига фотиҳа тортаётган одамларни кузатиб туриб, беихтиёр марҳум бобомнинг “Ароқ ичган одамнинг қарғиши ҳам, олқиши ҳам ижобат бўлмайди”, деган гапи ёдимга тушди.

...Ўшанда келинни гўшангага кузатиб қўйган куёв ва куёвжўрлар ўйин-кулгини яна узоқ вақт давом эттиришди. Ҳолдан тойиб, уйга қайтдим.

Эрталаб уйқудан турсам, соат 10 бўлган экан. Шу қадар донг қотиб ухлабманки, ойим ҳам уйғотишга ботинмабди. Бетимни ювиб, уйга киргач, укам Фарҳод акани (воқеа қатнашчиларининг исмларини ўзгартирдик) милиса олиб кетганини айтиб қолди. Ҳайрон бўлдим. “Кеча тўй тарқагандан кейин жанжал бўлибди. Фарҳод Те-мурни уриб ўлдириб қўйишига оз қолибди, у ҳозир реанимацияда эмиш”, деди укам. Кейинроқ воқеанинг тўла-тўқис тафсилотини бошқалардан узуқ-юлуқ билиб олдим. Укамнинг гаплари рост экан.

Жабрдийда-ку тузалиб чиқди, аммо зўравон қамалиб кетди. Ҳар ким ўзича хулоса чиқарди. Биров зўравонни ёмонласа, бошқаси жабрдийдани маломат қилди. Лекин ҳеч ким бу жанжалга ичкиликбозлик авж олган тўй сабаб бўлганини тилга олмади.

* * *

“Академик Юнус Ражабий ва шоир Ҳабибийлар ёзган мақолада айтилганидек, тўйхоналарда “катталар” “мен сенга айтсам”га ет-гунча ичишади. Оёқлари остида шиша йиғиб юрган болаларга пар-во ҳам қилишмайди. Бугина эмас, ўша “катталар” орасидаги энг ҳурматли одамлар ёшларга тилак тилаган бўлиб, қадаҳ кўтариша-ди. Ҳаммани ичишга, “оқ ичишга” ундашади. Шу билан ҳовлини, томларини тутиб кетган болаларнинг кўз ўнгида ичкиликка обрў туғдириб беришади. Модомики, шундай экан, меҳмонлар тарқал-гандан кейин столга бемалол ўтириб, шишаларнинг юқини ичаёт-ган болаларга қайси тил билан “ичкилик ичиш уят” деб бўлади?” (А.ҚАҲҲОП, “Уят” мақоласи).

Машҳур адибимизнинг ушбу сўзлари изоҳга муҳтож эмас.

Сўзимиз бошида тўйларимизда халқимизнинг ахлоқи тўла-тўқис намоён бўлишини айтдик. Бироқ, бугунги тўйларда оммавий ич-киликбозликлардан сўнг юксак ахлоқнинг эмас, жуда ҳам тубан ахлоқнинг гувоҳи бўлмоқдамиз. Бу ёш авлод тарбиясида беиз кет-майди.

Янглишмасам, бундан ўн-ўн икки йиллар муқаддам, бир тўйда эндигина беш-олти ёшга кирган болакай қаердандир ароқми, ви-номи ичиб олиб, маст бўлиб қолибди. Ўз идроқини йўқотган гўдак юришга ҳаракат қилар, лекин эплаёлмай йиқиларди. Бу ҳолдан атрофдагилар кулар, уни мазах қиларди. Шу пайт болакайнинг акаси келиб қолди. Воқеани кўриб, жаҳлланди, укасини уришга қасд қилиб, қўлини кўтарганча ундан “Ичдингми?”, деб сўради. Бола-кай акасига қараганча “Ҳа, ичдим, нима дейсан?”, деб жавоб қилди. Бу жавобдан аканинг тепа сочи тикка бўлди, аммо қўлига эрк беришни лозим топмай, “Нега ичдинг?”, дея яна саволга тутди.

“Нима ишинг бор, ўзинг ҳам ичиб олгансан-ку”. Уканинг бу жавобидан сўнг ака бошқа гапирмади, уни даст кўтариб уйига олиб кетди. Эҳтимол, гўдакнинг акасига нисбатан гапирган ҳақ гапи унинг жаҳлини кесгандир. Бироқ, нима бўлганда ҳам, бу ҳол фожеадан бошқа нарса эмас. Алҳол ёзувчи Абдулла Қаҳҳор айтган гапнинг исботи бу!..

Қолаверса, бундай тўйлардаги “тўнига қараб” муомала қилиш аксарият ҳолларда кўнгилхираликка олиб келади. Тўй эгасининг барча хизмати норози бўлганлар, иззатталаблар томонидан “одам ажратиш”, дея баҳоланади. Битта тўйга кетган харажатга бутун бошли иморат тиклаш ёки машина сотиб олиш мумкин. Одамларни қойил қолдириш учун тўй қилганларга қараб туриб, бир латифанамо гап ёдга тушади. Бир бадавлат киши одамларни хурсанд қилиш мақсадида, уларга биттадан қўй улашибди. Бироқ қўйларнинг бўйнида ипи йўқ экан, шунда одамлар қўйни етаклашга қийналиб, “Қурумсоқ, қўй беришга бердинг, ипини ҳам берсанг ўласанми”, деб уни сўкиб кетишган экан.

Ҳасрат

Университетни тугаллайдиган йилимиз бир курсдошимиз уйланди. Мен тўйга боролмадим. Орадан бирмунча вақт ўтиб, у билан учрашдик. Курсдошим гап орасида тўй ҳақида ёзғириб қолди: “Буни қаранг, ҳамма харажат бир бўлди-ю, ароқнинг харажати бир бўлди. Отамга: “Қўйинг, шу зормандани бермайлик”, десам, “Мен одамларнинг тўйига бориб ароғини ичганман”, деб қарзга ароқ олди. Ана энди қарзни узиш қийин бўлаяпти. Укамни репититорга олиб келаман, деганимда қарз олишга унамаган отам ароққа келганда ўйлаб ҳам ўтирмади. Энг алам қилгани укамнинг: “Отам шу тўйга кетган ароқнинг тўрт яшигига кетган пулга репититор ёллаганида эди, мен бу йил талаба бўлармидим”, деган гапи бўлди”.

* * *

Агар етти ерда тўй бўлса,
ошни тушургайлар,
Тўйуб қорни, кекуруб,
кўп керишқонига диққатман.
Маъориф, илм йўлини,
тийинни кўзлари қиймас,
Базмда баччага сўмлар,
беришқонига диққатман.

(А.АВЛОНИЙ “Диққатман”)

Ёт одатлар ва анъаналар

Айрим динларга эътиқод қилувчилар учун вино муқаддас ичимлик ҳисобланади. Улар бу ичимликка илоҳий, яъни, покловчи неъмат сифатида қарашади. Ҳатто чўқинтирилаётган гўдак ҳам вино ва нон билан чўқинтирилади. Шу вайдан уларда ичкилик ичилганда, яхши ниятлар айтилади ва бу Тангри ҳузурда қабул бўлади, дея умид қилинади. Улар шу туфайли тўйда ҳам, азада ҳам ичишади, шу тариқа ибодат маросимини ўтайди.

Ўзбекнинг тўйларида спиртли ичимликлар қўйилиши ўтган асрнинг 30-йилларигача урф бўлмаганди, деган гапларни боболаримиздан кўп эшитганмиз. Юз йилдан ортиқ давом этган мустабид тузум туфайли тўйларимизда қадаҳ олиб сўз айтиш одат тусига кирди. Бу ўзбек халқи учун бегона, аммо бугунги кунда жуда чуқур сингиб кетган ёт одатдир.

Катта дабдаба билан ўтадиган “Зағс” маросими, бу маросимда кийиладиган келин-куёв либослари айнан ғарб анъаналарига тақлиддан бошқа нарса эмас. Тасаввур қилинг, ҳашамдор черков, келин-куёвга юзланиб турган ва никоҳ ўқиётган руҳоний, куёв башанг костюм шимда ва келин “фата” —оқ либосда. Бу ҳолнинг бугунги кунда юртимизда бўлиб ўтадиган “зағс” маросимларидан нима фарқи бор.

Миллий никоҳ либосларимиз бошқа халқ маросимлари либослари билан алмашилгани-ю никоҳ маросими ҳам бутунлай ўзгариб кетганига гувоҳ бўлиб турибмиз.

Халқимиз тўйда ҳозиргидек кечки базм эмас, кўпқари берган. Катта-катта кураш мусобақалари, арқон тортиш каби удумга айланган ўйинлар тўйлар баҳона ташкиллаштирилган. Энди эса, бу анъаналар унутилаяпти. Шаҳар-ку майли, олис қишлоқларда ҳам бу анъаналардан кечки базмларнинг афзал кўрилаяптгани ташвишланарли ҳол эмасми?..

Ибратли ва ибратсиз жиҳатлар

Ўзбекистон ҳудудида қадимда турли тамаддунлар ўзаро учрашганига бугун ҳам гувоҳ бўлиш мумкин. Эътибор қилсангиз, бир вилоятдаги тўй удумлари бошқасиникига асло ўхшамайди. Ҳатто уларда аждодларимиз эътиқод қилган зардўшгийлик, оташпарастлик, масиҳийлик, монийлик, буддавийлик каби қадимги унсурлар учрайди.

Ҳар бир вилоятнинг тўйларида бир қанча ибратли жиҳатлар ҳам

мавжуд. Масалан, Сурхондарё, Қашқадарё, Навоий, қисман Самарқанд ва Жиззах вилоятларида қадимги удумлар яхши сақланган, кўпқари, кураш, арқон тортиш каби халқ миллий ўйинлари уюштирилиб турилади. Фарғона водийси ҳамда Тошкентда тартиб-меъёр тўйларнинг асосий қоидасига айланиб улгурган.

Бироқ ноўрин жиҳатлар ҳам бор. Бу исроф, ортиқча дабдаба-бозлиқлар билан боғлиқ. “Фалончидан ўтказаман, мен кимдан камман” қабилида ўтаётган тўйлар исрофгарчиликдан бошқа нарса эмас. Шу ўринда Мавлоно Жалолиддин Румийнинг “Инсонлар аксарият ҳолда моҳиятни унутиб шаклга бериладилар”, деган гапи ёдга келади. Аслида тўй қилишдан мақсад элга дастурхон ёзиб, дуосини олиш, ўғилни хатна қилдириш ёки уйлантириш ёхуд қизни турмушга бериб, халққа билдириш. Тўйнинг моҳияти шунда.

1998 йили мамлакатимиз раҳбари бу масалага ўз муносабатини билдириб, ташвишини изҳор қилган ва тўйларни тартибга келтириш борасида Фармон эълон қилган эди. Шундан сўнг тўйлар бирмунча изга тушди. Назаримизда, тўйларни тартибга келтириш борасидаги ислоҳотларнинг бош ижрочилари маҳалла оқсоқоллари бўлмағи лозим.

**... ЖАҲОН ИЧРА
ЖАҲОНЛАР**

“ҲАЁТДАН НИМА ИЗЛАДИМУ НИМА ТОПДИМ?”

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Пиримқул Қодировнинг номини эшитмаган, ўзини танимаган киши бўлмаса керак. Устоз асарлари ўзбек адабиётининг ўзига хос ҳодисаси бўлгани ҳеч кимга сир эмас. Бир вақтлар ёшлик ғайрати билан роман ва қиссалар ёзиб, элга манзур бўлган ёзувчимиз бугун ҳам қаламини қўлидан қўйгани йўқ. Биз адиб билан учрашиб, у кишидан китобхонларни қизиқтирадиган айрим саволларга жавоб олдик.

— Мактабдаги илк устозларингиз ҳақида гапириб берсангиз. Улар сизнинг қалбингиздан, хотирангиздан қай тарзда жой олган?

— Менинг мактабга боришим қизиқ бўлган. Искандар деган қишлоқда яшардик. 1935 йил бўлса керак, мен 6 ёшларда эдим. Қўшнимизнинг Тўйчи деган 8 яшар ўғли мактабга боришдан кўрқиб қочиб юрар эди. У замонларда ҳали ёввойи тушунчалар кўп эди-да. Шулардан бири мактабда бола бузилиб кетади, деган ақида эди. Бошланғич синф ўқитувчиси Қўзиёв деган 30 ёшлардаги йигит Тўйчини мактабга олиб кетмоқчи бўлиб, уйларига келди. Тўйчи чорбоққа қочиб чиқди. Биз воқеани четда томоша қилиб турардик. Қўзиёв Тўйчининг ортидан чорбоққа чиқиб, уни ушлаб олди. Тўйчи шўрлик “қўйворинг мени, бормаيمان”, деб йиғлай бошлади.

— Нега бормаيسان?

— Кўрқаман.

— Нимадан кўрқасан?

— Муаллимлар уради.

— Бекор гап, мен қайси болани урибман? — деб Қўзиёв томоша қилиб турганларга мурожаат қилди.

— Муаллимлар урмайди, — деди ёши каттароқ бир бола, — китоб-дафтар беради.

Қўзиёв менга қаради.

— Пирим, сен ҳам мактабдан кўрқасанми?

— Кўрқ... Кўрқмайман.

Қўзиёв Тўйчига юзланди.

— Ана, сендан кичкина Пирим кўрқмас экан. Сен кўрқоқми-сан?

— Пиримнинг ёши кичик, уни мактабга олмайди.

— Кичик бўлса ҳам кўрқмайди, оламиз. А, Пирим? Мактабга борасанми?

“Кўрқмайди”, деган мақтовдан эриб кетиб, бораман, деб юбордим.

Шу куни Кўзиев Тўйчига кўшиб мени ҳам мактабга бошлаб борди. Қишлоқда бирдан-бир оқланган бино шу мактаб эди. У узоқдан менга жуда салобатли кўринарди. Зехним дуруст эканми, бир йилда иккинчини битириб, учинчи синфга ўтдим. Интизомим ҳам ёмон бўлмаган чамаси. Ўқитувчилар гоҳо мени “тилла бола” деб мактаб кўйишарди. Бу мақтов ҳам мени мактабга оҳанрабодек тортарди.

Отам бой бўлгани учун туғилган қишлоғимиздан бадарға бўлиб кўчиб юрардик. Искандар, Ўратепа, Бекобод... Қаерга кўчиб борсак мен энг аввал ўша жойнинг мактабини қидириб топардим. Замона золимларининг таъқибу тазйиқларидан жон сақлайдиган жой мен учун мактаб эди. Урушдан олдинги йилларда виждон билан ишлайдиган фидойи ўқитувчилар кўп эди. Ўша даврларнинг одатига биноан бизга кўпроқ уларнинг фамилияларини ўргатишарди. Отини атаб фалончи ака деб мурожаат қилиш номаъкул саналарди. Шунинг учун Искандарда бизни ўқитган Кўзиев ва Ҳайиталиев деган муаллимлар, Жўлангар қишлоғида жуғрофиядан дарс берган Даминов домла, Ўратепа шаҳридаги адабиёт ўқитувчимиз Муҳаммаджоновлар фақат фамилиялари билан ёдимда қолган. Улар менда мактабга чин ҳурмат ва китоб ўқишга катта иштиёқ уйғотганларини ҳамиша миннатдорлик билан эслаб юраман.

— “Ёзувчи бўлиш учун бахтсиз болаликни бошидан кечириш керак”, дейдилар. Сиз бу гапга кўшиласизми?

— Болагимиз Сталин қатағонлари даврига тўғри келганлиги учун кўп қора кунларни ота-оналаримиз билан бирга бошдан кечирганмиз. Бу тўғрида мактаб дарсликлари учун ёзилган таржимаи ҳолимда батафсил ёзганман. Такрор бўлмаслиги учун сизга бошқа бир ҳодисаларни айтиб берай. Болаликнинг ўзи завқ-шавққа тўла бахтиёр фасл экан. Яшнаб турган баҳорни қишга айлантириб бўлмаганидек, болаликни ҳам худо берган завқдан маҳрум қилиб бўлмайди.

Эсимда бор, 7—8 ёшларда устимиз юпун, қиш совуқларида дийдираб юрардик. 37—38-йиллардаги фожеаларни хаспўшлаш учун бўлса керак, мактабда Ҳасан Пўлатнинг кўтаринки руҳдаги бир шеърини бизга ёдлатишганди. Шу шеърнинг тўрт сатри ҳалигача ёдимдан чиқмайди. Чунки биз уни мактабдан ташқарида, кўча-кўйда ялангоёқ қор кечиб юрганда ҳам айтар эдик.

Гул лолалар поёндоз менга,
Хатто қиш ҳам худди ёз менга.
Ватан берди синмас соз менга,
Айтинг нима оз менга!

Хусусан, “Хатто қиш ҳам худди ёз менга” сатрини қор кечиб юриб айтганда завқимиз ошиб-тошарди. Ҳозир ўйлайманки, қиш-кировларда чиниқиб барча қийинчиликларга бўй бермай болаликда инсонга бир марта бериладиган завқ-шавқларни йўқотмай умрининг кейинги даврларига ҳам етказиб келганимиз бизнинг толейимиз бўлган экан.

— Кейинги даврлар деганда “Уч илдиз”, “Қора кўзлар” сингари романларнинг ёзилган йилларини ҳам назарда тутаяпсиз, чамамда. Бу романларнинг ёзилишига нималар туртки берган?

— Уларнинг ёзилишига менимча ички эҳтиёжлар сабаб бўлган бўлса керак. 8 ёшимдан бошлаб кўп китоб ўқиганман. Китоблардаги жозибали қаҳрамонлар менда кучли ҳавас уйғотарди. Мен ҳам келажакда шулардай яхши одам бўлишни орзу қилардим. Бу орзуга етишишнинг йўлларини излардим. Инсон ер юзида мустақкам туриши ва униб-ўсиши учун унинг бақувват маънавий илдизлари бўлиши керак экан. Биздан олдин ўтган маърифатпарварлар ҳамма нарсани билим ҳал қилади, деб ҳисоблар эдилар. Шунинг учун улар бутун эътиборни илму маърифатга қаратардилар. Бу, албатта, тўғри. Лекин билимни пулга сотиб ейдиган, фақат ўз манфаатларини ўйлайдиган худбин зиёлилар ҳам бор. Абдулла Қодирий ва Чўлпонлар эса бутун билимлари ва истеъдодини миллатимиз озодлиги ва камолоти учун курашга бағишлаган. Алишер Навоий халққа ғамхўр бўла оладиган одамларни “одамий”, деб айтган эди. Мана шундай одамийлик бизнинг авлодимизда талабалик йилларимизда ва Сталиннинг ўлиmidан кейинги уйғониш даврида шакллланган эди. Халқ ғами билан яшаш дарди бизга ўша вақтда юққан эди. Ана шу одамийлик дарди мен ёзган илк романда инсонга бир умр қувват берадиган яна бир маънавий илдиз тарзида кўрсатилган. Шахсий ҳаётнинг тўқис бўлиши, меҳру муҳаббатга асосланган оила кура билиш — инсонни мустақкам тутиб турадиган маънавий илдизлардан яна бири эканлигига мен ўз ҳаётим мисолида ишондим. Биринчи романдан мақсад мана шу ҳар уч илдизи мустақкам одамларни қўллаб-қувватлаш ва ёшларни улардан ибрат олишга ундаш эди.

“Қора кўзлар” ибораси эса халқ орасида ҳалол меҳнати билан кун кўрадиган беғубор, оддий одамларга нисбатан ишлатилади.

Мана шу қора кўзлар борки, биз бормиз. Бу романдан кўзланган яна бир мақсад Ватанимиз табиатини бутун гўзаллиги билан тасвирлаш, шу орқали китобхонда ватанга муҳаббат туйғусини кучайтириш эди. Шундай роман ёзишга мени ундаган яна бир сабаб, кўпроқ шаҳарда яшаб, туғилиб ўсган, арчазор қишлоғимни доим соғиниб эслашим эди. Тоғ манзараларини ва у ерда меҳнат қилиб юрган одамларнинг жозибасини тасвирлаш орқали соғинч туйғуларимни бир қадар қондиргандай бўлардим.

Қора кўзлар деганда опа-сингилларимиз, умуман, аёллар ҳам назарда тутилади. Аёллар билан эркаклар орасидаги муносабатларда эски урф-одатлар, бидъатлар, бизнинг миллат сифатида юксалишимизга жуда кўп халақит беради. Мен буни, айниқса, қишлоқ ҳаётида жуда кўп кузатганман. Ҳаётда кўрганларимни Аваз ва Ҳулкар, Санам хола ва Қамбар ота, Мадаминжон ва Мақсуда, Холбек ва Жаннатхон каби эр-хотинларнинг гоҳо гўзал, гоҳо чигал, гоҳида фожеавий тақдирлари орқали кўрсатишга интиланман.

— Юқорида сиз Чўлпон ва Қодирийни ҳам эслаб ўтдингиз. Бу адибларнинг босиб ўтган йўли XX аср ўзбек ижодкорлари учун мактаб вазифасини ўтайди. Сизни Чўлпон шеърларининг мухлиси деб эшитамиз...

— Чўлпон ва Қодирийларнинг ҳаётларидаги жасорат ва ижодларидаги миллий руҳ мен учун салкам 50 йилдан буён доимий бир ибрат манбаи бўлиб келади. Афсуски, ҳозирги айрим ёш қаламкашлар уларнинг ижодларига “анъанавий” деган мезон билан юзаки ёндошадилар. Ҳолбуки, уларнинг асарлари озодлик ва ҳақиқат учун кураш йўлида ўлим хавфлари билан юзма-юз олишиб яратилган ва адабиётимиз тарихидан мустаҳкам ўрин олган қаҳрамонона ижод намуналаридир. Шахсан мен улардан доимо сабоқ олишга интиланман. Ана шу интилиш туфайли Бобур Мирзо ҳақидаги тарихий романга ном танлаганда беихтиёр “Ўтган кунлар”га қофиядош “Юлдузли тунлар” деган номни танлаганман. “Қора кўзлар” романидаги гўзал овозли Жаннатхон “Кеча ва кундуз”даги сеҳрли овоз соҳибаси Зебихон таъсирида ёзилган эди. Албатта, уларнинг тақдирлари ҳар хил. Лекин худо берган гўзал овозлари эскича урф-одатлар туфайли уларнинг икковига ҳам шодликдан кўра кўпроқ ғам келтиради.

Одам томга чиқаётганда нарвондан пояма-поя кўтарилади. Адабий авлодлар ҳам янги юксакликларга кўтарилиш жараёнида ўзидан олдинги авлодлар эришган ютуқлардан худди нарвоннинг пиллапояларидан фойдалангандек фойдаланади. Қатағонлар туфайли

Қодирий ва Чўлпон асарлари 30-40, ҳатто 50 йил таъқиб остида бўлди. Бу йиллар давомида яшаб ўтган бир неча адабий авлод вакиллари улар эришган ютуқлар устидан “сақраб” ўтиб кетганга ўхшади. Аммо бу сақраш оқибатида ижодий юксалишга хизмат қиладиган нарвон пояларининг бир қанчаси ташлаб ўтилади. Уларнинг ўрнида пайдо бўлган бўшлиқ эса янги алводларга мансуб бўлган анчагина ижодкорларни Чўлпон ва Қодирийлар таъсирида шаклланиши мумкин бўлган ўзбекона жасоратдан ва миллий руҳдан маҳрум қилди. Уларнинг ўрнини ўз халқига паст назар билан қарашга ўргатадиган миллий нигилизм каби “изм”лар ва умидсиз, нурсиз, қоп-қора тушқунликлар эгаллаб олди.

— Энди тарихий романларингиз ва уларнинг орасида ёзилган “Олмос камар”, “Мерос”, “Нажот” каби қиссаларингиз мавзусига ўтсак. Сиз уларни ёзиш учун 30 йилдан ортиқ вақт сарфлаганингиз кўпчиликка маълум. Айниқса, тарихий романларингиз 10 йилча чоп қилинмай ётганда бундай узоқ муддатга еттулик сабр-бардошни қаердан ва нималардан олгансиз?

— “Қуш уясида кўрганини қилади”, дейдилар. Ўйлаб қарасам, аввало оила муҳити, ота-она ва акалар ибрати мени болалиқдан чидамли бўлишга ўргатган экан. Отам ҳалол меҳнати ва сабр-бардоши билан ўнта қўйни юзтага, юзтани мингтага етказиб, бадавлат бўлган. Бахтга қарши бу ҳодиса совет даврига тўғри келди. Биз ҳам отам билан бирга уй-жойимиздан қувилиб, бор будимиз таланиб, қишлоғимиздан бадарға қилинганмиз. Бу тўғрисида, “Қалб кўзлари” китобимда батафсил ёзилган. Лекин у ерда айтишга улгурмаган нарсаларим ҳам кўп. “Қора кўзлар” романидаги Уста Қамбар, “Олмос камар”даги Аъзам ота қиёфаларини мен отамга оид хотираларим асосида тасвирлаганман. Отам раҳматли умр бўйи ароқ ичмаган, беш вақт намозини қанда қилмаган, ўзи минг азоб тортса ҳам, аламини болаларидан олмаган, бизни бирор марта уриб-сўкиб хафа қилмаган бағрикенг, мулойим табиатли одам эдилар.

Лекин онамиз жуда талабчан, бизни зир югуртириб ишлатар, айна вақтда болани яхши овқатлар билан боқиб, илигини тўла қилиб ўстирар эдилар. Онамизга оид хотиралардан “Қора кўзлар” романида патгилам тўқийдиган Санам холани ва “Олмос камар”даги Ҳанифа холани тасвирлаганда фойдаланганман.

Катта акам тарих ўқитувчиси эди. Тарихга қизиқишим шу Ҳайдар акамдан ўтган эди. У киши фронтда кўп жасорат кўрсатган, қаҳрамонлик унвонига ҳам тақдим этилган. Лекин бу ҳодиса кўшинларимиз чекинаётган пайтда рўй бергани учун амалга ошмай қол-

ган. Мендан икки ёш катта Жўра акам ҳам довюрак, мард ва чидамли инсон эди. У ёшлигида тоғларда қўй боқарди. Кейин металлургия заводида пўлат қуювчилар орасида 20 йил меҳнат қилди. Менинг ишчилар ҳақида ёзган “Қадрим” қиссаси Жўра акам ҳаётининг таъсирида дунёга келган. Раҳматли акаларимнинг ҳалол, жасур ва чидам-бардошли одамлар бўлганлиги мени ҳам доим улардай бўлишга ундар эди. Адабиёт даргоҳига келганимда Абдулла Қаҳҳор, Ойбек домла, Зулфия опалар билан яқиндан танишиб, уларнинг ҳар хил кўргуликлар қаршисида ўзларини мардона тутганларига гувоҳ бўлдим. Демак, кўргуликлар ҳам ўткинчи экан. Улар ўтиб кетгунча чидаш мумкин экан, деган эътиқод пайдо бўлди. Матёқуб Қўшжонов, Озод Шарафиддинов, Одил Ёқубов, Жуманиёз Жабборов каби бир авлод вакиллари кўп йиллар давомида бир-биримизга дўстона суяниб ижод қилдик.

Яна кўп нарса ёзувчининг умр йўлдошига боғлиқ бўлар экан. Толеимга София уруш даврининг қийинчиликларида чиниққан, иродали ва диёнатли инсон бўлиб чиқди. 53 йилдан буён йўлимизда учраган барча қийинчиликларни бирга енгиб ўтдик. Албатта, қувончли масъуд кунларни ҳам кўрдик. Бусиз шу ёшга етиш мумкин бўлмас эди.

Ниҳоят тарих денгизига шўнғиб Бобур Мирзо, унинг авлодлари, бошқа темурийлар ҳаёти, Гавҳаршодбегим каби оналар тақдирини юракдан ҳис қилганим сари улардаги улғувор инсоний фазилатлар, истеъдод, ақл-идрок ва ирода қудрати менга доим мадад бериб турди. Гапимнинг хулосасида яшашнинг маъноси ҳақида сўз юритмоқчиман.

Дунёга бир марта келадиган одам, айниқса, кексайганда “Ҳаётдан нима изладиму нима топдим?” деган саволга дуч келар экан. Менинг умр бўйи излаганим маънили ҳаёт кечирган, эл-юртга яхшилик қилиб ном қолдирган одамлар бўлди. Уларнинг қанчасини ҳаёт чорраҳаларида учратган бўлсам, яна қанчасини тарих зарварақларидан излаб топдим ва ёзган китобларимнинг деярли ҳаммасини шуларга бағишладим.

Энди мен ёзган нарсалар китобхонларнинг маънавий изланишларига ҳам жавоб топишда бир қадар ёрдам берса, қилган меҳнатларимдан рози бўлардим.

ҲАЖВ — ВИҶДОН ИШИ

Адабиётга “Икки пуллик обрў”, “Қитиғи ўлмаган қиз”, “Чол бо- ланинг эртаклари”, “Қирқ учинчи почча”, “Лабиховуз хандалари”, “Чинорлар қўшиғи”, “Жигари тўкилди”, “Бир аср ҳикояти” сингари ҳажвий тўпламлари, “Ёлғончи фаришталар” номли сатирик рома- ни, юзга яқин публицистик мақола ва фелъетонлари билан ҳисса қўшган атоқли адиб, Ўзбекистон халқ ёзувчиси, марҳум устоз Неъмат Аминов билан суҳбатимиз бир неча йиллар муқаддам “Маъ- рифат” газетасида эълон қилинган эди. Орадан йиллар ўтиб суҳ- батни ушбу тўпламга ҳам киритишни лозим топдик.

Яратганининг иродаси — йиғини кулгуга айлантира олган таниқ- ли ҳажвчи бугун орамизда йўқ. Аммо унинг асарлари, замондошлари ёдида қолган пурмаъно сўзлари яшашда давом этаётир. У зотни Яратган ўз раҳматига олган бўлсин.

— Устоз, суҳбатимиз аввалида айтилган дамда кўнглингиздан кеча- ётган ўй-мулоҳазалар билан ўртоқлашсангиз?

— Очигини айтсам, суҳбатимиз бошидаёқ ғалати бир мантиққа рўпара келаётганга ўхшаб турибман. Во дари! Бандаси ҳақиқатдан қочиб қутулолмас экан. Қаранг, ҳаж ва ҳажвийёт ёки ҳажвчи ва ҳожи. Ислом ақидасига кўра, бу иккала тушунча икки қутбга жойлаш- гандай гўё. Начораки, тақдир тақозоси билан бутун умрини ҳажви- ётга бағишлаган, замонанинг ўнқир-чўнқир йўлларида ҳалокатга учраб, пешойнаси дарз кетган пачоқ машинага ўхшаш мунофиқ- ларнинг “Атеистман, лекин алҳамдулиллоҳ мусулмонман!” дегув- чиларни ҳажв қилган, айти пайтда ўзи ҳам баъзан шу хил иллат- лардан холи бўлмаган бу гуноҳқор бандан ожизни туйқусдан би- ров “ҳожи ака”, дея эъзозлаб турганда одамнинг қай аҳволга ту- шишини бир тасаввур қилиб кўринг. Шундай пайтларда жуда кўп ўйлайман, бошларим зирқираб, юрагим эзилиб кетади. Ёзганла- римни бир-бир тарозига солиб кўраман. Шунда ўзимда бир ёруғ тасалли туйгандай бўламан: хайриятки, ҳажвни танлаган эканман. Иложи борича ёлғондан, таъмадан, зулмдан, ҳаромдан ҳазар қилиб, энг асосийси, худодан қўрқиб яшаган эканман. Коммунистик маф- кура зўрайган бир пайтда унинг ташвиқотчилари устидан кулиб, айти пайтда юрак ҳовучлаб юрдим... қисқаси, шўро даврида, кей- инчалик мустақиллик арафаси, қайта қуриш йилларида худодан қўрқмаган, адашган бандалар устидан кулишга тўғри келди... На- чораки, ҳажв виждон иши, унинг амрига қарши чиқишга эса мен

ожизман. Балки виждон ҳам хатоликдан холи эмасдир... Бу борадаги хатоларим учун ёлғиз Оллоҳдан ўтинчим бор, холос. Шояд, бечисоб тавбаларимни мағфират қилар.

— Домла, устозларингиз ҳақида гапириб беринг, адабиётга кириб келишингизда улар нечоғли ўрин тутади?

— Устозлар ҳақида гап кетганда мен уларни эслаш билан болаликдаги ширин хотиралар уммонига фарқ бўламан. Сўзнинг қудрати, унинг сеҳрли чироғини мурғак онгимда дастлаб отам Уста Амин ва амаким Шукрулло махсумлар портлатганлар. Амаким узун қиш кечаларида каттакон меҳмонхонамизда тўпланган қишлоғимиз одамларига “Амир Иусаяб ғози” деган жангномани давомли ўқиб берардилар. Ҳали мактабга бормасданоқ, отамнинг кўмаклари билан ҳарфларни танидим. Иккинчи, учинчи синфлардаёқ яхшигина китобхон бўлиб етишдим. Эски, қизил чойхоналарда кўрак чувувчиларга “Гўрўғли”, “Авазхон”, “Кунтуғмиш”, “Қирққиз” дostonларини ўқиб берардим. Сўнг Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Фафур Фулом, Ҳамид Олимжон асарларини ютоқиб ўқир, уларнинг мағзини отам билан биргаллашиб чақардик. 5-синфда адабиёт ўқитувчиларим Омон Маҳмудов, Жума Шукуровлар ифодали шеър ўқиш бўйича мени туман кўригига тайёрлаганлари эсимда. Мактабни битиргач, Бухоро давлат педагогика институтининг филология факультетига ўқишга кирдим. Ўшанда Ёзувчилар уюшмасининг вилоят бўлимига истеъдодли шоир Тошпўлат Ҳамид раҳбарлик қилар, яна вилоят партия кўмитаси мафкура бўлимида Анвар Кўчқоров деган киши котиб эди. У дунё кезган жуда маърифатли, ўзбекпараст зиёли бир киши бўлиб, йиғилишларга бевосита ўзи қатнашарди. Илк бор ундан Робиндранат Тагор, Эрнест Хемингуэй номларини эшитганмиз. Биз ҳаваскорлар — Жамол Камол, Сафар Барноев, Омон Мухтор, Максим Каримов, Фулом Шомуродов ва бошқалар дунё кўрган бу одамнинг ҳикояларини мароқ билан тинглардик. Адабиётга кириб келишимиз ана шу даврлардан бошланган десам, хато қилмаган бўламан. Юқорида айтганимдай, адабиётнинг ҳажв жанрини танлаганимга ҳали-ҳали шукур қиламан. Ҳажвларим кимнингдир қитиқ пастига текканда юрагим “миз-миз” оғриси-да, бошимда таёқ синиб, “қорам ўчирилган” кунларда ҳам кулгини, ҳажвни тарк этмадим. Шундай пайтларда менга дилбардорлик қилган устозларим Саид Аҳмад ака, Озод акалардан миннатдорман.

— Дарвоқе, Ўзбекистон халқ ёзувчиси, Ўзбекистон Қаҳрамони Саид Аҳмаднинг ёзувчи сифатида шакилланишингизда таъсири кўп бўлган, дейишади...

— Бундан ўттиз беш йилча олдин Саид Аҳмад саратоннинг ис-
сиғида мени излаб Бухорога борган. Шундан бери устоз-шогирд-
миз. Ҳажвнинг кўпгина сирларини у кишидан ўргандим. Ҳозир оқсо-
қол Дўрмондаги боғларида умргузаронлик қиладилар. Тез-тез ёнла-
рига бориб тураман. Оқсоқол билан кўпгина яхши-ёлғон қувноқ
дамларни бирга ўтказганмиз.

— Бугунги ёш адиблардан кўнглингиз тўладими? Тенгдош адиб-
лар ҳақида қандай фикрдасиз?..

— Шубҳасиз, истиқлол даври адабиёти кундан-кунга янгидан-
янги шоир ва ёзувчилар билан бойиб боряпти. Уларнинг аксари
жуда истеъдодли ёшлар. Ўз ёшлари ва тафаккурларига нисбатан
анча илгарилаб кетганга ўхшайдилар. Уларнинг илҳом булоғи қай-
наётган давр ҳозир. Уларга ҳавасим келади.

— Мактаб дарслигида бундан бир неча йил муқаддам “Чол бола-
нинг эртаклари” асарингиздан парчалар ўқирдик. Бир куни уйга
келсам, отам ўша менинг “адабиётимдаги” “Чол болани” ўқиб ўтир-
ган экан. Отамга: “Катталар ҳам эртақ ўқийдими?” десам, у киши
бир қараб, бу эртақ эмас, деганча ўқишда давом этди. Бу гапга ўша
вақтда тушунмадим, энди эса... Домла, “Эртақлар”ни ёзишга нима
туртки берган эди?

— Дарҳақиқат, отангиз тўғри айтган эканлар, улар эртақ эмас,
унда ҳеч кимга айтолмаганим, ичимга сиғдиролмаганим, дардла-
рим ёзилган. Масалан, унвонпараст подшо мисолида Брежнев сий-
моси ёритилган бўлса, “тентак подшо” мисолида Хрушчев сиймо-
си ёки “Вафодор” номли эртақда зolim подшоҳ Сталин ва унинг
гумашталарининг прототиби берилган. Бунга туртки бўлган нарса
эса, собиқ СССР тарқалиши арафасидаги онгимдаги ўзгаришлар
эди. Буларни эртақ қилиб ёзишимга сабаб ўша вақтда бу гапларни
эртақдан бошқа жанрга сиғдириб бўлмасди. Шарқ эртаклари услу-
бида ёзилган бўлса-да, улардаги воқеалар ҳаммага таниш замона-
вий, кулгили халқчил латифалардан иборат эди. Уни ўқиган бола
дастлаб эртақ сифатида, вақт ўтиб улғайган сари, мазкур эртақ-
ларнинг асл маъзини чақиб, улардаги тарихий моҳиятга тушуна
боради. Бу ҳозир ўзингиз айтган гапдан ҳам аён бўлиб турибди.

— Биринчи ёзган ҳажвияларингизни эслай оласизми, уларнинг
ёзилишига нима туртки берган?

— Шўро даврида подшоҳлар тез-тез алмашиб дабдабаз, ваъ-
дабоз, ёлғончи, порахўр раҳбарлар тахтга келган сари уларнинг
оқаваси юқоридан куйига оқавериб, оддий турмуш тарзини ҳам

бузиб юборган эди. Ўша йилларда уч-тўртта ҳажвия ёзиб “Муштум”га юборгандим, ярим йил ичида кетма-кет эълон қилинди. “Муштум” муҳаррири, ажойиб инсон ва жамоат арбоби Иброҳим Раҳим мени Бухородан ишга чақириб олди. Шу-шу, каттакон дош қозонга тушдим, дам пиширдилар, дам қовурдилар...

— Бир неча йил Маънавият ва маърифат маркази раҳбари сифатида фаолият олиб бордингиз. Айтинг-чи, халқимизнинг маънавияти ва маърифати қай аҳволда, яқин ўтмиш сарқитларидан холи бўлиш учун нималар қилмоқ керак, деб ўйлайсиз?

— Маънавиятимизга доғ бўлиб тушган иллатларни фақат ўтмишдан излайман, деб хотиржамликка берилмаслик керак. Маънавият шундай бир биллурки, унинг юзига ҳар қандай чанг ва губорлар тезгина қўниб, уни хира торттириши мумкин. Бизнинг катта ютуғимиз, энг аввало, ҳали мустақилликка тўла эришмасимизданоқ ўзликни англашга киришганимиз бўлди. Коммунистик мафкурадан бизга худосизлик, худбинлик, ичкиликбозлик, гиёҳвандлик каби иллатлар, ўзга ғоялар, ўзга мафкуралар мерос бўлиб қолган эди. Биз ўша машъум тузумда отага қўл кўтарганларни, падаркушларни, худони инкор қилганларни қаҳрамон даражасига олиб чиқдик.

Мустақиллик йилларида ана шу иллатларга барҳам берилди. Ўз мафкурамизни, ўз ғоямизни топдик. Оллоҳни танидик, тилимиз ва динимизга қайтдик. Унутаёзган аждодларимизнинг номлари тикланди, тарихий обидаларимиз қайта чирой очди. Мана, орадан ўн бир йил вақт ўтди. Бу вақт мобайнида маънавият ва маърифат соҳасида катта ўзгаришлар рўй берди. Аммо барибир камчиликлар ҳам йўқ эмас. Ўтмишдан қолган доғлардан бири ичкиликбозлик, десак муболаға бўлмайди. Бугун ўзбекнинг давраларида ичкилик бўлиши оддий ҳолга айланиб қолди. Бу бизга бегона одат. Йигирманчи аср бошларида Фарғонага келган бир рус аёли кўча четида беҳуш ётган бир маст кишини кўриб ҳайрат билан “Ё тавба, мусулмонлар ҳам ичишарканда”, деган экан. Рус истилосидан аввал ичкилик мамлакатимизда бунақа тус олган эмас. Ичкиликнинг бу даражага чиқишига имкон берган ўша “социализм”. Афсуски, бу иллат ҳануз давом этипти. Буни бартараф этишни оиладаноқ бошламоқ лозим.

— Устоз, ҳажвчи сифатида нимадан кўрқасиз?

— Ёлғон ёзишдан кўрқаман. Отам раҳматли Уста Амин менга ҳамиша бир гапни айтардилар: “Ёлғон гапирма, ёлғончи Худонинг душмани”.

— Ёшларга қандай маслаҳат берган бўлардингиз?

— Аввало, ота билан она дуосини, кейин билим олишни пайсалга солмасликни, умр бўйи эл-юртдан қарғиш олмасликни маслаҳат берган бўлардим.

— Сизнингча ҳажвчи, фельетончи қандай бўлиши керак?

— Абдулла Қодирий айтган: “Ҳажвчи, ёзувчи, фельетончи таъмадан йироқ бўлиши керак”. Мен ҳам шу фикрдаман. Айрим таъмагир, сайроқи қаламкашлардан ҳам йироқ юриш керак. Назаримда, иқтисодий қийинчиликлар баъзи бир имони сушт журналистларга ёмон таъсир этаётганга ўхшайди.

— Саид Аҳмад домла билан бўлган қизиқ-қизиқ хангомаларингизни кўп эшитганмиз. Мухлисларингизга бирорта янгисидан айтиб берсангиз.

— Янгисиданми?

Аслида яқинда оқсоқолни кўришга борганим ҳам бир хангома. Борсам ўтирган экан. “Қалай, оқсоқол, кексаликнинг гаштини суриб юрибсизми?”, деб сўрасам, “Суришу юриш қаёқда дейсан, ўлгур оёқларим юролмай, ўтириб қолдим”, деди нолиб.

“Сиз оёқни бизга қўйиб беринг, ҳозир Сизга калла керак! Каллангиз эса зўр ишлайди, шунинг учун оёғингизга дам берган. Бизнинг қовоқ ўлгур ишламагани учун нуқул оёғимиз югургани, югурган”, деб кўнгилларини кўтардим.

Устоз боғидан қувиб чиққиси келдию жиддий турганимни кўриб шаштидан тушди.

Мана шу янгиси. Энди эса жуда эски, аммо ҳеч жойда айтилмаган яна бир хангомани айтиб берай. Бундан ўттиз беш йил бурун устоз билан Шофирконнинг Денов қишлоғига бир тўйга борганмиз. Икки гектар майдонга стол-стул терилган. Тўйхона гумбур. Жилвон шамоли ҳур-ҳур эсиб турибди. Тўрда устоз яйраб ўтирардилар. Атрофда шогирдпешалар гирди капалак. Жингалак соч давра раиси камоли эҳтиром билан сўзнинг кифтини келтириб устозга микрофон тутди. Анча қизишиб олган оқсоқол сахийлик билан сўз бошлади: “Азиз биродарлар! Шундай бир салқин, фарахли оқшомда ўтаётган бундай ажойиб тўйни умримда камдан-кам кўрганман. Осмондаги чаман бўлиб чарақлаётган юлдузларга бир қаранг, бу хил афсонавий тўлин ойни яна қайси осмонда кўргансизлар? Жилвон чўлидан эсиб, қиз-жувонларнинг енгидан кириб ёқасидан чиқаётган шамолларга ҳавасим келиб турибди. (Кулги янгради). Умуман биродарлар, шу Денов қишлоғига ҳавасим келаяпти. Бугун мен

нафақат шу тўйга, балки бутун бир қишлоққа ажойиб тилак тиламоқчиман!

Истагим, шу қишлоқда туғилиш бўлсин, ўлим бўлмасин! (Бутун тўйхонада чапак янгради). Ҳар куни тўй бўлсин, аза бўлмасин! Умуман шу қишлоқда сираям ўлим бўлмасин! Гўрков иш тополмасин! (Тўйхонада қийқириқ, чапаквозлик бўлиб кетди) Э, борингки гўрков нон тополмай, хор бўлсин”.

Устоз тўйхонадагиларнинг чапак ва олқишларидан бир қоп семиргандай жойларига бориб ўтирдилар. Эртаси кечки рейс билан у кишини Тошкентга кузатиб қўйдик. Болахонада ухлаб ётсам телефоннинг қаттиқ жиринглаши уйғотди. Шофиркондан оқсоқолнинг суюкли шогирдлари: унинг кула-кула айтишича тўйнинг эртаси куни раиснинг қайнонаси қазо қилибди. Марҳумнинг эгалари гўрковни чақиртирган эканлар, гўрков: “Бор, ўша тўйда гапирган ёзувчинг келиб қишлоқнинг гўрини ковласин!” дебди-ю қўл силкиб “пат-патча”сига ўтириб жўнаб кетибди.

Хуллас, гўрковга ялинмаган киши қолмабди. Шу воқеани йигирма беш йилча устозга билдирмай юрдим. Бир куни мавридини топиб айтган эдим:

“Ҳа болам-а, болам! Шу гапни йигирма беш йилдан бери айтмай юрдингми, мунча андишали бўлганингдан ўргилай, ёрилиб кетмаганингга қойилман! Ҳажвчи бўлганимиз касрига гўрковдан ҳам баттар кишилар учун гоҳида бизларни ҳам хафа қилиб туришади-ку! Оллоҳнинг иродаси, кўпам диққат бўлаверма”, дедилар юпатиб...

МУТОЛАА ЭРТАҚДАН БОШЛАНАДИ

Мустақилликка эришганимиздан сўнг барча соҳалар қатори маънавият жабҳасида ҳам туб ўзгаришлар бўй кўрсатди. Аслида, 14 йил тарих учун қисқа фурсат. Бироқ бой маданий мероси, асрий қадриятларига қайтаётган халқимиз, юртимиз учун бу давр таваққилнинг ойдин йўлини белгилаб берган жонли даврдир.

Истиқлол йилларида таълим-тарбия, спорт, санъат, маънавият ва маърифат соҳасида жиддий ўзгаришлар юз берди. Хусусан, Миллий университет, Миллий театр, Миллий кутубхона ва шу сингари юксак мақомдаги таълим ва маданий-маърифий муассасалар мустақил мамлакатимизнинг фахри, ифтихорига айланди.

Жамият маънавий ҳаётида муҳим аҳамиятга молик зиё масканларидан бири, шубҳасиз, кутубхонадир. Инсоният таваққилининг қаймоғи — турли соҳаларга оид китоблар ана шу масканда жамланади. Айни вақтда мамлакатимиз бўйича турли вазирликлар, идора ва ташкилотларга тегишли 17 мингга яқин кутубхона фаолият кўрсатаёттир.

Мустақиллик йилларида уларнинг фонди янгиланди, янада бойитилди. Албатта, китоб фондига кўра юртимиздаги энг йирик зиё маскани Аляшер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси кейинги йилларда ўз фаолияти кўламини ҳар жиҳатдан кенгайттирди.

Миллий кутубхона директори, филология фанлари доктори Абдусалом УМАРОВ билан суҳбатимизда Миллий кутубхонанинг фаолияти билан боғлиқ янгиликлар, истиқбол режалари ва мутолаа муаммолари ҳақида сўз боради.

— Хизмат тақозоси туфайли хорижда кўп бўласиз. Айтинг-чи, Ўзбекистон Миллий кутубхонаси қайси жиҳатлари билан хориждагилардан фарқ қилади?

— Иккита бир-бирига ўхшайдиган кутубхонани топиш мумкин эмас. Сабаби: кутубхона оилага ўхшайди. Иккита бир хил оилани кўрганмисиз? Бир оиладаги муҳит иккинчисида йўқ. Шу маънода, кутубхонамиз ўзига хос, дунёдаги бошқа кутубхоналарга ўхшамайди. Ўзбекистон тарихи, этнографияси, маълумотлар тўплами жиҳатидан эса ҳамма кутубхоналардан устун.

Дунёдаги энг йирик кутубхоналарнинг кўпида бўлганман. Улардан ўрганадиган жиҳатлар бисёр. Бир яхлит бинога марказлашга

ни, замонавий техника билан тўла жиҳозлангани, хизмат кўрсатишдаги ўзига хослик каби жиҳатларни ўргансак зарар қилмайди. Бунинг учун бизга замонавий бино зарур. Шунда биз ҳам улардан қолишмай хизмат кўрсата оламиз...

— Раҳбар ва олим сифатида кутубхона истиқболини қандай таъсир этасиз? Саволимни янада аниқлаштираман: масалан, электрон дарсликлар, компьютер ҳаётимизга шиддат билан кириб келаяпти, ҳатто, бориб-бориб қоғозга эҳтиёж қолмаса керак деганлар ҳам бор...

— Компьютер, албатта, барча соҳага кириб боради. Ҳатто кутубхоналарни 100 фоиз ишғол этади. Негаки, ахборотни излаб топишда ундан афзал техника йўқ. Илгари фақат қоғоз каталоглардан фойдаланардик, илмий ишнинг библиографиясини тузиш учун бир неча ойлаб вақт сарфланарди. Ҳозир эса компьютер туфайли бу ишга бир-икки кун етарли. Келажакда кутубхоналар қиёфасини замонавий ахборот технологиялари белгилаб беради.

Демак, ҳамма нарса компьютер хотирасию лазер дисklarга жойланса, китоб ўқилмай қолар экан, деган фикр ноўрин.

Китоб абадий сақланади. Ҳатто у қоғоз ҳолида бўлмаслиги мумкин. Масалан, бир вақтлар миҳхатда ёзилган сопол китоблар бўлган. Кейинчалик китоблар тошга, терига, папирусга, пергаментга ёзилган. Буларнинг ҳаммаси инсонга мутолаа имкониятини берган. Агар китоблар қулай электрон дисklarга кўчирилса бунинг ёмон томони йўқ. Балки кейинчалик китобнинг бошқача шакллари ҳам пайдо бўлар, аммо моҳиятан китоб ўзгармайди.

Электрон китобнинг афзал томонларидан бири шуки, у қадимги китобларни асраб қолиш имконини беради. Ҳозирги қоғозлар таркибида ишқор кўп. У икки юз ёки уч юз йил турмаслиги мумкин. Шу ўринда миллий меросимизни келажак авлодларга етказишда электрон китоблар асқотади.

— Одамлар китоб ўқимай қўйди, деган гаплар тез-тез қулоққа чалинадиган бўлиб қолди. Ростдан ҳам шундай бўлса, бунинг сабаблари нимада деб ўйлайсиз?

— Тўғри, китобхонлик сусайиб кетаётганлиги, китобга бўлган муносабатнинг жўнлашиб қолаётгани ҳақида кўп гапирилмоқда. Албатта, бу гапларда жон бор. Сабабларига келсак, турлича. Маблағ ёки вақт етишмаслиги, яна бир қанча ижтимоий сабабларни мен ҳам инкор қилмайман. Аммо яна бир сабаб борки, бу ҳақда алоҳида гапириб ўтмасак бўлмайди.

Ҳозир дунё тажрибасида мутолаани ривожлантиришнинг янги

ча йўналиши мавжуд. Масалан, Финляндия ва бошқа мамлакатларда бошланғич синфдан юқори синфларгача махсус мутолаа курслари ўқитилади.

Ўқувчилар бу курсларда китоб ўқиш санъатини эгаллайдилар. Шу ўринда айтиб ўтиш керакки, мутолаа ҳам, мутолаага ўргатиш ҳам ўзига хос санъат. У ҳам, масалан, худди рубоб чалишни ўрганишга ўхшайди. Агар болага китоб ўқиш методикасини ўргатмас эканмиз, у мутолаа санъатини ўзлаштира олмайди. Оқибатда ўқиган нарсасини тушунмагандан кейин болада китобга нисбатан ўз-ўзидан салбий муносабат пайдо бўлиб қолади.

Ҳозир айтганимдек, финлар айнан шунинг олдини олиш учун мактабларда махсус курслар ташкил қилган. Бундай курслар дунёнинг 17-18 мамлакатаида мавжуд.

Хоҳлардимки, бизда ҳам Халқ таълими вазирлиги ва бошқа ташкилотлар бу борада ўйлаб кўрсалар — психологлар, социологлар ва кутубхоначиларни мутолаа тарғиботига жалб этсалар. Бу айниқса компьютерлаштириш ривожланган ҳозирги даврда жуда муҳим.

— Китобга талабнинг пасайишига сабаб мутолаа методикасини ўргатмаслик экан-да?..

— Мутолаа маданиятини, китоб ўқишни ўргатиш жуда катта масала. Бир вақтлар саводсизликни тугатишда ҳарф танишни ўргатиш етарли бўлган. Аммо бугун бу етарли эмас. Ҳозир ҳамманинг бирламчи саводи бор. Лекин мутолаа борасида бундай деб бўлмайди...

— Сиз ижтимоий сабаблари ҳам бор, дедиягиз. Деярли кўпчилик шу фикрда: китоблар қиммат бўлиб кетди, сотиб олишга имкон йўқ... Аммо мен бу фикрларга қўшилмайман. Негаки, ўқувчига ҳеч қандай маънавий озуқа бермайдиган, дидини ўтмаслаштирадиган олди-қочди китобларни фалон пулга сотиб олиш кўпларга оғирлик қилаётгани йўқ. Бироқ чуқур маъноли китобларга келсак... Наҳотки, дидимиз шунчалик ўтмаслашиб қолаётган бўлса?

— Биласизки, бадиий адабиёт иккига бўлинади: элитар ва беллетристик... Тан олиш керак, элитар адабиётни “ҳазм” қилиш осон эмас. Шу боисдан, унинг адади ҳам, ундан олинандиган моддий фойда ҳам кам. Беллетристик адабиёт эса, ҳамшиша кўп нусхада чиққан ва катта фойда келтирган. Чунки бу ўртамиёна, баъзан савияси ўртачадан ҳам паст кишиларга мўлжалланган...

Бизнинг вазифамиз эса, ёшларни элитар адабиётни ўқишга ўргатишдир. Бунинг энг осон йўли — болани энгил мутолаа орқали

элитар адабиётга олиб кириш. Китобга, мутолаага ўргатиш эртадан бошланади. Эътибор берсангиз, эртақларнинг муҳим жиҳати шуки, унда фақат эзгулик ғалаба қозонади. Қаҳрамонлар доим ҳаракатда бўлади. Худди шу нарса болада инсоний туйғуларни камол топтиради. Кейинчалик эса, бошқа жанрлардаги асарларни мутолаа қилишга қизиқиш уйғотади...

— **Кутубхона бюджетдан маблағ олмасдан ҳам ўзини ўзи эплаши мумкинми?**

— Ҳозир кутубхонада “Диссертация фонди” ташкил этилган. Ўзбекистон Олий аттестация комиссиясида тасдиқланган диссертацияларнинг ҳаммаси, илмнинг қайси соҳасида бўлишидан қатъи назар, кутубхонанинг шу фондига келиб тушади. Видео-аудио материаллар фондиди ривожлантириш чора-тадбирлари изчил олиб борилмоқда. Яқинда “Ўзбегим дастурлари” фирмаси ишлаб чиққан ўзбек-инглиз-рус тилларидаги 120 минг сўздан иборат “Ибора” электрон луғати бизга тақдим этилди. Уни компьютер хотира-сига жойладик. Мақсад электрон кутубхона фаолиятини йўлга қўйиш. Кутубхона бундан кейин фақат китоб ҳолида эмас, балки электрон ҳолида ҳам ўз фондига эга бўлади.

Биз бу борада дастлабки қадамни ташладик. Масалан, “Туркистон тўплами” деган ноёб тўплам бор. У XVIII асрдан XX аср бошларигача бўлган даврни қамраб олган. Туркистон ҳақида рус, инглиз, француз ҳамда Шарқ тилларида чоп этилган газета-журналлар ва китоблар асосида тайёрланган. Ушбу тўплам Марказий Осиё халқлари тарихи, иқтисоди, фольклори, этнографиясига доир маълумотлар берувчи далилий ҳужжатдир. Биз 594 жилддан иборат шу китобнинг электрон версиясини яратдик. Эндиликда тўпламдаги ахборотларни сотиш имконияти мавжуд...

— **Демак, шу тариқа маблағ масаласини қисман ҳал этиш мумкин. Бу кутубхона ҳеч қандай фойда келтирмайди, деган қарашни инкор қиладими?**

— Жаҳондаги энг йирик, ривожланган кутубхоналар асосий маблағни давлат бюджетидан олади. Албатта, китобхонга хизмат кўрсатиш, кутубхона ресурсларини, асосан, электрон ресурсларни бошқа мамлакатларга, бошқа кутубхоналарга сотиш, турли хил ўқув курслари ташкил қилишдан ҳам пул топиш мумкин. Биз ҳозирда буларнинг барчасини амалга ошираяпмиз.

Энди саволингизга қайтсак. Ростдан, кутубхона давлат пулини еб ётибди, деган қарашлар ҳам йўқ эмас. Биз, албатта, давлат бюджетидан маблағ оламиз. Аммо бу ҳалиги қарашни оқламайди. Ку-

тубхонанинг жамият ҳаётида тутган ўрни беқиёс. Буни фақат моддий мезон билан ўлчаш калтабинлик бўлади. Кутубхона ўзини-ўзи қисман маблағ билан таъминлаши мумкин. Аммо, барибир, Миллий кутубхона учун давлатнинг кўмаги жуда зарур.

— **Кутубхона нашр ишлари билан ҳам шуғулланадими?**

— Вазирлар Маҳкамаси томонидан берилган лицензияга мувофиқ “Ўзбекистон Миллий кутубхонаси” нашриёти ташкил этилган. Миллийлик мақомини олгач, нашр ишларига эътиборни кучайтирдик. Ҳатто кутубхоначиликка оид методик қўлланмаларни нашр этиб вилоят, туман кутубхоналарига бепул тарқатаёпмиз. Бу аввал 50-60 нусхани ташкил қиларди, ҳозир эса 300 нусхадан кам эмас. Бундан ташқари, нашриётимиз бадиий, илмий китобларни, кутубхончиликка оид қўлланмаларни нашр этмоқда.

БИЗ ҚОЛАМИЗ ЧАЛИБ ЧАПАК

Инсоннинг дилини оғритиш осон, бунинг учун бир оғиз сўз кифоя. Аммо бировни кулдириш, қувонч улашиш ҳамманинг ҳам қўлидан келавермайди. Бунинг учун одамдан алоҳида қобилият талаб этилади. Айнан шундай қобилият соҳиби, ўзининг таърифи билан айтганда ҳозирча республикадаги энг "нормалный" қизиқчи Мирзабек ХОЛМЕДОВ билан учрашиб, қизиқчилик истеъдоди масаласига ойдинлик киритмоқчи бўлдик...

— Мактабни қадрдон даргоҳ дейишади, сизнингча нега шундай?

— Инсоннинг болалиги, ёшлиги мактабда ўтади. Албатта, ёшлигинг ўтган даргоҳ қадрдон бўлмай иложи йўқ. Мактабда жудаям шўх бола бўлганман. 1-синфдан 3-синфгача мени потма-чумчуқ дейишарди, чунки ҳеч қачон бир жойда ўтирмаганман. Нукул у партадан бу партага сакраб юрардим. Қизлар-ку мени кўрганда: ана маймун келаяпти, дерди. Лекин мен мактабга бормай қўйсам ҳамма зерикиб қоларди. Ахир, мактабда ҳам ҳаммани кулдириб юрардим-да. Ўша пайтлардаям буюк санъаткорлар — Юрий Никулин, Эргаш Каримов, Шерқўзи Ғозиев кабиларга тақлид қилиб рол ижро этардим.

— Машҳур бўлишингизда устозларингизнинг ўрни борми, умуман буюк санъаткорлардан кимни ўзингизга устоз деб биласиз?

— Албатта, устозларимиз бизнинг бу даражага етишимизга катта ҳисса қўшишган. Уларнинг баъзи бирлари ўтиб кетишган, худого шукрки кўпчилиги ҳали ҳаёт. Тўхтамурад Азизов, Эргаш Каримов, раҳматли Рустам Ҳамроқулов, Ҳасан Йўлдошевларни устоз, деб биламан. Ўзбек халқи шунақа ажойиб халқки, ўзидан олдин чиққан ҳар бир санъаткорни кейинчилари ўзига устоз, деб билади. Биз устозларимизнинг кийинишидан тортиб, юриш-туришигача жуда кўп нарсани ўрганганмиз.

— Аския борасида ҳам ўзингизни синаб кўрганмисиз?

— Албатта. Аския бу сўз ўйини, уни фақат водийда ёки Тошкентда учратиш мумкин, деган киши хато қилади. Оддий кундалик ҳаётимиздаги ҳазил-хузил, сўз ўйинлари ҳам аслида аскиянинг бир кўриниши.

— Ўзингиз бажариб турган хатти-ҳаракатингиз ўзингизга ҳам кулгули туюладими?

— Бўлмаса-чи, мен саҳнада айтиб чиққан ҳар бир латифамни ўйлаб топганимда аввал ўзим мириқиб куламан. Шундан сўнг уни

одамларга улашаман. Ўзим учун кулгули бўлмаган латифа қандай қилиб ўзгаларни кулдириши мумкин. Бировни бирор нарсага ишонтириш учун, авваламбор, инсон ўзи ўша нарсага ишониши керак.

— Мавлоно Жалолиддин Румий: “Ё аслинг каби кўрин, ё кўринганинг каби бўл”, деган экан. Бу жумлани сиз қандай қабул қиласиз?

— Бу ажойиб фалсафий фикрга мен шундай қарайман. Менимча, бу фикр инсон феъл-атвориға нисбатан айтилган гап, унинг касбу қорига нисбатан айтилган гап эмас. Масала, қизиқчилар жиддий одамлар бўлишади. Жиддий фикрлаган инсонгина одамларни кулдириши мумкин. Болалигимда қизиқчилар фақат одамларни кулдириб юради, деб ўйлардим. Йўқ, ундай эмас экан, ёш улғайган сайин одам жиддийлашиб борар экан. Ҳаётга эътибор беринг, назар солинг, роса завқ-шавққа тўлиб, латифа айтиб, ҳаммани кулдириб юрадиган одамлар саҳнада лом-мим дея олмайди. Жиддий одамлар эса, ҳаттоки бир оғиз жиддий гап билан ҳам ҳаммани кулдириши мумкин. Юқорида айтганимдек, инсоннинг ҳаёти билан касбини аралаштириш керак эмас. Мен саҳнада қизиқчиман, лекин ҳаётда отаман, эрман, фарзандман. Ҳар бир нарсанинг ўз жойи бор, баъзи бировлар дуч келган жойда киноя-кесатик аралаш ҳазил қилади. Ёки сиз санъаткорсиз деб важ-қарсон қилади. Ким биландир жиддийроқ гаплашмоқчи бўлсак, жиддийлик сизга ярашмайди, дейди. Уларга атайдиган гапим битта: мен ҳаётда оддий одамман.

— **Фаолиятингизга қандай баҳо берган бўлардингиз?**

— Мен бу саволга камтаринроқ қарайман. Умуман, мен ўзимга-ўзим баҳо бермай қўя қолай. Бир вақтлар Ҳотам акадан бир гапни эшитгандим. У киши Юсуфжон қизиқдан эшитган экан: “Қизиқчи, масхарабоз, дорбоз, қўшиқчи, ўйинчи, созанданинг ҳаммасини битта қозонга солиб қайнатсанг; пишиб чиқса, битта қизиқчи пайдо бўлади”. Қаранг қизиқчи қандай одам бўлиши керак. Менда юқорида санаб ўтган хунарларнинг барчаси бўлмаса ҳам, тўқсон фоизи бор, деб ўйлайман. Шогирдим Шукруллонинг қўшиқ айтишига дастлаб кўпчилик хушламай қарашганди. Ваҳоланки, дунё тан олган қизиқчилар қўшиқ ҳам айтади, ўйинга ҳам тушади, жиддий образда ҳам ўйнайди. Улар ана шу фазилатлари билан ҳам машҳур бўлишган. Мен кинода жиддий образ ҳам яратдим, қўшиқ ҳам айтаман, ўйинга ҳам тушаман, дубляжда ҳам муваффақиятим ёмон эмас. Энди шундан келиб чиқиб, ўзингиз ҳам

баҳо берсангиз бўлади. Шон-шухратни, ҳеч кимга боғлаб берган эмас. Бу ҳақда менинг битта қўшиғим бор:

*Сиз чаласиз қарсак,
қарсак,
Лекин биз қарисак,
қарисак,
Бошқаларга чалинар чалинар,
Чапак,
Биз қоламиз чалиб,
Чапак.*

— Юқорида жиддийлик борасида гап очдингиз, келгусида яна жиддий образлар яратиш ниятингиз борми?

— Ўзи шунга келаяпти, режиссёрлар менга жиддий образларни таклиф қилишмоқда. Масалан, Яго, Гамлет ва бошқа образлар. Ул-гайган сари жиддийлашасан, шекилли.

— Касбингиздан пушаймон бўлган ҳолатлар ҳам бўлганми?

— Бўлади. Мана ҳозир жуда пушаймонман. (Сухбатимиз концерт арафасида бўлган эди). На уйқумда ҳаловат бор, на еб-ичи-шимда. Ҳали репететия, ҳали суратга тушиш, бола-чақа билан уйда бироз тинч ўтиролмайман. Ҳаммасига қўл силтагим келади-ю, лекин...

— Қизиқчи бўлмаганда ким бўлардингиз?

— Ким бўлганимда ҳам ўз касбимнинг устаси бўлган бўлардим. Спортчи бўлсам чемпион бўлардим, режиссёр бўлсам машҳур режиссёр бўлардим. Бунга кўзим етади. Лекин мен у ҳам, бу ҳам бўлмадим-у қизиқчи бўлдим.

— Олий ўқув юртидаги устозларингизни ҳам эслаб ўтсангиз.

— Менинг жуда ажойиб устозларим бўлган. Турсун Исроилов, Яйра Абдуллаева, Турғун Азизов, Лола Хўжаева сахна нутқидан дарс беришган. Қаддингни тўғри тут, букчайма, шевада гапирма, деб жуда кўп нарсани ўргатишган улар. Шулардан мен билан ҳам-корлик қилиб келаётган устозим Мунаввархон Абдуллаева, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси, санъат институти катта ўқитувчиси. Менга ҳалигача ёрдам қилади.

— Биринчи кулгу театрингиз нима деб номланарди ва унда кимлар ижод қилган?

— Дастлаб “Кўзгу” қизиқчилар театрини ташкил қилганмиз. Унда Обид ва Собит Асомовлар, Тўхтамурод Азизов, Ботир Муҳаммад-хўжаев билан бирга ишлардик. Кейинчалик Обиджон “Обид-А”

театрини ташкил қилгандан сўнг Бахтиёр Ихтиёров, Матёқуб Матчонов билан ижодий ҳамкорлик қилдик. 1995 йилга келиб ўзимда “Мирза” театрини ташкил қилиш гоёси туғилди. Ўшандан буён Валижон Шамшиев, Шукрулло Исроилов мен билан бирга.

— “Обид-А” театри билан “Мирза” театрининг муносабати қандай?

— Обиджон билан ижодни бирга бошлаганмиз, ҳозир улар Тўхтамурод ака, Ботир, Матёқуб, Ўткиржонлар билан бирга ишлаша-япти. Муносабатларимиз жуда яхши, бир-биримизнинг томошаларимизга оилавий бўлиб тушамиз. Бир-биримизга ижодимиз ҳақида танқидий фикрларимизни ҳам айтиб тураемиз, фақат дилни оғритмасдан. Ёшимиз улғаймоқда шекилли, бир-биримизга қадримиз баланд.

— Валижон билан Шукруллони қаердан топгансиз?

— Шукрулло мактабда ўқиб юрган кезларда менинг кассеталаримни эшитиб юраркан. Валижон ҳам шундай. Шукруллони Обиджоннинг театрдан “топиб олганман”, Валижонни эса тўйдан. Валижон Андижонда юрганда Тошкентга борсам икки киши билан, албатта, учрашаман деб ният қилган экан. Бири Эркин Комилов, иккинчиси мен. Эркин акани қаттиқ ният қилган эканми, охиروқибат қайинота қилиб олди.

— Сизнинг театрингизни Никулин, Вицин, Моргунов учлигига ўхшатишади. Шунақа учлик сифатида киво олиш ниятларингиз борми?

— Бўлганда қандоқ. Фақат шунақа ажойиб комедия жанридаги сценарий жуда кам, лекин биз, албатта, шундай фильм яратаемиз, худо хоҳласа. Бунинг учун яхши режиссёр ҳам керак. Агар Зулфиқор Мусоқов таклиф қилганда, албатта, биз рози бўлардик. Чунки у яхши ишлаяпти.

— Суҳбатимизни бирорта латифа билан якунласан!

— Бажонидил. “Бошланғич синф ўқитувчиси дарс ўтаётиб бола-ларга санашни ўргата бошлабди. Ниҳоят ўргатганлари қай даражада ўзлаштирганини билиш учун бир болани турғазибди.

— Қани ўғлим, бешгача сана-чи.

Болакай бармоқларини букиб санаб кетибди:

— Баракалла, энди қўлингни ишлатмай сана-чи.

Бола қўлини орқасига яшириб санай кетибди.

— Бир, икки, уч, тўрт, беш...

— Ўғлим, қўлингни чўнтагинга тиқиб санай қол.

Бола қўлини чўнтагига тиқиб санай бошлабди.

— Бир, икки, уч, тўрт, беш... олти... етти... саккиз...

Унинг чўнтагида битта конфет билан иккита ёнғоқ ҳам бор экан”.

КАРАТЭ РУХНИ ЧИНИҚТИРАДИ

Нурхон НАФАСОВ 1965 йил 5 январда Ғузор туманида таваллуд топган. 1986 йилдан каратэ бўйича мураббийлик фаолиятини бошлаган. 1993 йили Тошкент давлат университетини битирган. 1992—1994-йиллари “Шарқ” халқаро каратэ клуби раҳбари, 1994—1996-йиллари Тошкент шаҳар каратэ федерацияси раиси бўлиб ишлаган. 1996 йилдан бошлаб Ўзбекистон каратэ миллий федерацияси президенти лавозимида фаолият юритмоқда. “Ўзбекистонда хизмат кўрсатган спорт устози”, Марказий Осиёда ягона 6-дан қора белбоғ соҳиби.

— Хурриятга эришгунга қадар кўпгина спорт турлари, жумладан, каратэ ҳам таъқиқланган эди. Мустақилликка эришганимиздан сўнг юртимизда спортнинг бу тури кенг ривож топмоқда. Ҳозир мамлакат миқёсида 60 минг нафардан кўпроқ киши каратэ билан шуғулланаётган экан...

— Собиқ иттифоқ даврида шарқ якка курашларининг барчаси, жумладан, каратэ ҳам қаттиқ тазйиққа олиниб, у билан шуғулланиш қатъиян тақиқланган эди. 70-йилларнинг иккинчи ярмидан бошлаб ривожлана бошлаган, бироқ собиқ СССР даврида кўп тазйиқларга дучор бўлган ўзбек каратэсининг дунё ҳамжамиятида ҳурмат-эътиборга лойиқ бўлиши кўп йиллик орзуимиз эди...

Афсуски, 80-йилларнинг бошларига келиб, хусусан, 1984 йили собиқ СССР ҳудудида каратэ билан шуғулланиш умуман таъқиқлаб қўйилди. Ҳатто амалдаги жиноят кодексига каратэ билан шуғулланганлар ва ундан таълим берганларни жазолаш мақсадида махсус иккита модда киритилди.

90-йилларнинг бошларига келиб, дунёнинг 120дан ортиқ мамлакатада ёшу қари бирдек севиб шуғулланаётган каратэни таъқиқлаш мантиқсизликдан ўзга нарса эмаслиги ойдинлашгач, аста-секин яна расмий равишда очилган каратэ мактаблари бўй кўрсата бошлади. Яширинча фаолият олиб боришга мажбур бўлган етук мутахассислар яна сеvimли соҳаларига қайтишди.

1991 йили Ўзбекистон мустақилликка эришгач, мамлакатимизда бу йўналишда эркин фаолият олиб бориш имконияти туғилди. 1996 йили Ўзбекистон каратэ миллий федерацияси ташкил топди.

Ҳозирга қадар жуда кўп иқтидорли каратэ спорти усталари етишиб чиқди. Бу эса мамлакатимизнинг дунё миқёсида кенгроқ танилишига имкон берди.

Спортчиларимиз Жаҳон ва Осиё чемпионатларида, турли нуфузли халқаро турнирларда иштирок этиб, олтин, кумуш ва бронза медалларини қўлга киритишди. Ўзбекистон жаҳондаги энг кучли каратэ усталарини тарбиялаётган мамлакатлар ўнлигига кирди.

— **Ҳар гал мусобақа залининг тўрида ҳилпираб турган юртимиз байроғини кўрганда қандай туйғуларни ҳис этасиз?**

— Байроқ ҳар бир киши учун ғурур ва ориятдир. Бошқаларни билмадиму, мен халқаро мусобақалар ўтаётган энг муҳташам залнинг тўридаги байроқлар сафида ўз байроғимизни кўрганимда шу юрт фарзанди эканлигимдан фахрланиб кетаман. Байроқ спортчи-га куч бағишлайди.

Ҳеч эсимдан чиқмайди, 1994 йили Малайзияда бўлиб ўтадиган жаҳон чемпионатига йўл олдик. Дунёнинг юздан ортиқ мамлакатлари иштирок этаётган чемпионат жуда юқори савияда ташкил қилинган, мана-ман деган спортчилар, жамоалар ўз истеъдодларини намоён қилишга шай турар эди.

Мусобақа ўтказилаётган зални кузатар эканмиз, юзлаб байроқлар орасидан ўз байроғимизни тополмай ҳайрон бўлдик. Ташкилотчилар ўзларида Ўзбекистон байроғи йўқлигини рўқач қилиб елка қисишди. Айниқса, улардан бирининг муомаласидаги мулойимлик ниқобига ўралган менсимаслик, кибр бизга оғир ботди: "... Кўйинг энди, бу сафар бўлмаса, кейингисида илинар ўша байроқ..".

Мияга қон урди. "Кейинги сафар?.. Йўқ", дедим ўзимга-ўзим, "Кўкрагига эндигина офтоб тегиб, ўзлигини англай бошлаган, қадрқимматни жуда нозик ҳис этадиган миллатнинг байроғи Жаҳон чемпионати ўтказилаётган залнинг тўридан жой олиши шарт".

Зудлик билан интернет тизими орқали юртимиз байроғининг тасвирини топиб, Куала-Лумпур шаҳри дўконларидан керакли матоларни олдик ва маҳаллий тикувчилик корхоналаридан бирида байроғимизни тиктирдик. Ният холис экан, жуда гўзал чиқди. Ташкилотчилардан залнинг энг кўринарли жойига қадашларини талаб қилдик. Талабимиз бажарилди. Шундагина кўнглим жойига тушди. Негаки, биз ўз ғурур ва ориятимиз учун курашгани келган эдик.

— **Каратэнинг ватани Японияда бўлганмисиз? Бу ўлка одамлари қайси жиҳатлари билан хотирангизда ёрқин таассурот қолдирган?**

— Япония заминига қадам қўйганимдаги илк таассуротни сўз

билан ифодалаш жуда мушкул, зеро, каратэ ватанига илк ташрифимдан жуда ҳаяжонланганман. Одамларига келсак, улар ҳам ўзбекларга хос камтар, меҳмондўст ва олижаноб. Ҳар иккала давлат маданиятларида, урф-одатларида уйғунлик бордек гўё. Япон оилаларидаги таълим-тарбия, болалар тарбиясига бўлган юксак эътибор мени лол қолдирган эди...

— Ҳар бир нарсанинг ўз тарихи бор. Жумладан, каратэнинг ҳам. Каратэ тарихи ва энг машҳур каратэ усталари ҳақида нималар биласиз?

— Каратэнинг ўқ илдизлари олис ўтмишга бориб тақалади. Хусусан, бизгача етиб келган манбаларда унинг пайдо бўлиши йирик савдо йўллари устидаги манзил — Окинава ороли билан боғланади. Айни вақтда “Каратэ” номини олган бу якка кураш тури дастлаб, “Окинава - тэ” (Окинава қўл жанги санъати), “То - тэ” (Сехрли қўл) деб номланган. Бу якка кураш турини окинава халқи яратган.

Манбаларда айтилишича, XV-XVI асрларда ҳукмронлик қилган Окинава қироли Сё Сина халқ кўзғолонларининг олдини олиш мақсадида қирол армияси амалдорларидан бошқаларнинг қурол тақиб юришини тақиқловчи фармон чиқаради. Оқибатда амалдорлар ва қароқчиларнинг бебошлиги олдида тамомила ҳимоясиз қолган халқ ўз жонини муҳофаза қилишнинг усули — қўл жанги, яъни каратэни ўйлаб топади.

Каратэда қўл ва оёқ суякларини чиниқтиришга, чаққонликка, чаптастликка, зарба кучини оширишга, бутун танани зарбага бардош берадиган этиб тарбиялашга катта эътибор қилинади. Бошқа якка кураш турларидан фарқли ўлароқ, каратэда темир қуроллар умуман йўқ, махсус каратэ учун яратилган аслаҳалар ҳам мавжуд эмас.

Каратэ маҳорат, чиниқиш, ўз кучига, иродасига ишониш, ўз-ўзини қудратли қуролга айлантира билишдир. Унда ҳеч қандай ёвузлик пинҳон эмас. Каратэ ўз эркини, номус-орини ҳимоя қилишни истаган мазлумлар томонидан яратилган жанг санъатидир.

1902 йили Япония ҳукумати каратэ спорт турини умумий жисмоний тарбия воситаси сифатида ўқув дастурига киритган. Зеро, Окинава оролида хизмат қилган денгиз зобитларини ҳисобга олмаганда, ўша йилгача японияликлар каратэ илдизи саналмиш Окинава қўл жанги санъатидан беҳабар эдилар. Лекин орадан уч йил ўтгач бошланган рус-япон уруши каратэнинг ҳарбий кўшинлар ва ёшлар ўртасида ўз вақтида тарғиб этила бошлагани оқилона иш

бўлганлигини исботлади. Урушдан сўнг эса асли касби ўқитувчи бўлган, даврининг буюк якка кураш усталаридан бири саналган окиनावалик Гитин Фунакоси ўзи каби моҳир каратэчиларни йиғиб, биргаликда мамлакат бўйлаб сафарга чиқади ва каратэни ривожлантиришдаги илк қадамни қўяди. Ўтган асрнинг 30-йилларига келиб, ҳануз турли номлар билан аталаётган бу якка кураш турига мутахассислар “Каратэ-дзюцу” (Хитой қўл жангги санъати) номини берадилар. Аммо бу ном кейинчалик “Каратэ-до” (Бўш қўл жангги санъати) деб ўзгартирилади.

Шундай қилиб, XX асрнинг 20-30-йилларида ҳамда ундан кейинги даврларда пайдо бўлган каратэ йўналишларининг тўртга асосий мактаблари кўпчилик томонидан тан олинди. Булар: Шото-кан, Шито-рю, Годзю-рю, Вадо-рю мактабларидир.

— **Жанговар санъат кишини тажовузкор қилиб қўймайдими?**

— Спортнинг ҳар бир тури спортчини, шубҳасиз, тарбиялайди. Каратэ ҳам бундан мустасно эмас. Спорт билан шуғулланган ҳар бир инсон, аввало, ўз соғлиғига эътибор бера бошлайди. Тинимсиз машғулотлар, албатта, уни жисмоний ва руҳий баркамолликка етаклайди. Ўтган асрнинг 60-йилларида Икеда Хосю томонидан асос солинган “Дзёсинмон-рю” (Мустаҳкам руҳ дарвозаси) мактаби ақидасига эътибор қилинг-а: “Сиз каратэни бошқа бировга зарар етказиш воситаси сифатида ўргатолмайсиз, бу табиат уйғунлигини бузади. Лекин сиз каратэни ўзингиз ёки бошқа одамларга зарар етказмоқчи бўлганларни тўхтатиб қолиш имконияти сифатида ўрганишингиз мумкин. Бу орқали сиз табиат уйғунлигини тиклайсиз”. Бундай ақида асосига қурилган спорт тури, шубҳасиз, иродани янада мустаҳкам қилади, руҳни чиниқтиради.

— **Мамлакатимизда каратэга бўлган эътибор сизни қониқтирадими?**

— Бугун Ўзбекистонда олтмиш мингдан ортиқ спортчи айнан каратэ билан шуғулланади. Уларнинг сафи тобора кенгайиб бораётгани қувонарли. Шу кунгача уч спортчимиз Халқаро тоифадаги спорт устаси сифатида тан олинди, тўрт киши каратэ ривожига қўшган ҳиссаси учун “Ўзбекистонда хизмат кўрсатган спорт устози”, “Ўзбекистонда хизмат кўрсатган спортчи” каби юксак унвонларга муносиб топилди. Бу муваффақият замирида, албатта, спортга қаратилаётган эътибор мужассам...

ЭНГ КАТТА ТЎСИҚ...

Сухбатдошимиз Аъзамжон Шокиржонов 1951 йил, 26 апрелда Сирдарё туманида туғилган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган спорт устаси. Миллий кураш бўйича Ўзбекистоннинг 13 карра чемпиони. Самбо, дзю-до, классик кураш бўйича Ўзбекистон чемпиони. 1995 йилдан бери Аъзамжон Шокиржонов Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши Академиясининг “Жисмоний тарбия ва спорт” кафедраси мудири лавозимида хизмат қилиб келмоқда.

— Спорт турлари орасидан нима учун айнан курашни танлагансиз?

— Айнан курашни танлаганимнинг аниқ сабабини айта олмайман, чунки сабаблари кўп. Пискент шаҳридаги болалар уйида Владимир Ким деган тарбиячимиз классик кураш тўғарагини олиб борар эди. Ўша вақтда ўн ёшларда эдим. Ҳозиргача унинг ҳар бир ширин сўзларию, меҳрибонлиги ёдимда. Ўша пайтлари Пискент шаҳрининг Охунбобоев номли истироҳат боғида “белбоғли кураш” бўйича катта сайллар бўлар эди. Унда машҳур полвонлардан: Тўйчи полвон Раҳмонов, Олим полвон Пўлатов, Мирхалил Зарипов, Нуриддин Маликов, Назарқул полвон, Мамат полвон ва бошқалар кураш майдонини тўлдирардилар. Биз эса бир тўда ёш болалар, курашни завқ билан томоша қилардик. 1965 йиллари, яъни Сирдарёда мактабда ўқиб юрган пайтларимда тўйларда курашга тушардим. Фалаба қозонганимдан сўнг олқиш ва мақтовлар мойдек ёқиб кетар эди.

Тўйлардаги курашларда тренер Марат аканинг назарига тушиб қолдим. Ўша одам менинг биринчи устозим. Устоз мени Бахт шаҳрига спортнинг кураш тури билан мунтазам шуғулланиш учун таклиф этди. Кураш ҳаётимнинг мазмунига айланди десам адашмайман, унга эришиш учун барча қийинчиликларни енгишга ҳаракат қилдим. Кун бўйи мактабда, ўқишдан сўнг далада иш қилганимдан кейин 4 километрлик масофадан кураш тўғарагига югуриб борар эдим. Натижада аввал туман, кейин вилоят ва ниҳоят республика чемпиони бўлдим.

Мустақил ҳаётга қадам қўйишимда Сирдарё тумани спорт қўмитаси раиси А.Муравёв жуда катта ёрдам қилган. У менга ишонч

билдириб, менинг яхши томонларимни кўриб, қобилиятим борлигига ишонтирди, бу менинг кўплаб ютуқларга эришишимга туртки бўлди.

— **Спорт тинчлик элчиси дейишади...**

— Мен бунга аминман. Чунки спорт дўстликни мустақамлайдиган, миллатларни бирлаштирадиган восита, спортнинг кишиларнинг бир-бирини тушунишидаги ўрни катта. Ўтмишда хонликлар ўртасида бўлган урушларда қон тўкилишининг олдини олиш мақсадида биттадан полвонлар курашганлар ва бу уруш натижасини белгилаган.

— **Яхши курашчи бўлиш учун яхши устозга шогирд тушишнинг аҳамиятини қандай баҳолайсиз?**

— Халқимизда: “Устоз кўрмаган шогирд ҳар мақомга йўрғалар”, деган гап бор. Албатта, шогирд устоз кўриши шарт, чунки устоз касбнинг эгаси, дегани. Доно халқимиз ўз фарзандини устозга олиб келганда “Эти сизники, суюги бизники”, деб устозга эҳтиромни, ишончини билдиради. Чунки устоз шогирднинг касб маҳоратини эгаллаши учун бор кучини, салоҳиятини сарфлайди, меҳрини беради.

— **“Отамдан қолган далалар” фильмида бош роллардан бирини ижро этгансиз. Бундан ташқари ҳам бир қанча образларингиз зангори экранларда намоён этилган. Санъат ҳам сиз учун сеvimли машғулотми?..**

— Мен 20га яқин фильмларда суратга тушганман. Шулардан “Отамдан қолган далалар”, “Лафз”, “Тонг отгунча”, “Буюк Амир Темур”, “Занжир” филмларида бош ролларни ўйнаганман. Кино санъатига киришимга ҳам кураш сабаб бўлган. 1984 йилдан телевидениеда кураш ва белбоғли кураш дарсларини олиб борган эдим. Ўша вақтда режиссёр Юсуф Азимов “Тонг отгунча” фильмига таклиф этди. Ушбу фильмдан сўнг Шухрат Аббосов, Санжар Бобоев, Музроб Боймуҳаммедов, Нуриддин Қосимов ва Исамат Эргашевлар ўз фильмларига бош ролларни ижро этиш учун таклиф қилишди. Спорт мен учун қандай аҳамиятга эга бўлса, санъат ҳам шундай эътиборли. Санъат менга ўзгача руҳий озуқа беради.

— **Шу даражага етиб келишингизда устозларингизнинг ўрни борми?**

— Юқорида айтиб ўтганимдек, ҳаётимда устозларимнинг хизматлари жуда катта. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган устоз Тухфат ака Одиловнинг самарали меҳнатлари туфайли йирик мусобақа

ларнинг ғолиби бўлдим. Устоз энг керакли пайтларда доим ёнимда бўлиб, маслаҳат ва йўриқлар билан ғалабаларга эришишимга ўз ҳиссасини қўшар эди.

— **Фарзандларингиз ҳам спорт билан шуғулланишадими. Сизнингча фарзанд тарбиясида спорт нечоғлик аҳамият касб этади?**

— Иккита ўғлим ҳам спорт билан шуғулланади, каттаси кураш, кенжаси эса футбол билан. Бола тарбиясида спорт жуда катта аҳамиятга эга. Спорт болани жисмонан чиниқтиради, руҳини тетиклаштиради, бемаъни йўллардан қайтаради. Шунинг учун ҳам давлатимизда МДХ бўйича биринчи бўлиб “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги қонунни қабул қилиб, мунтазам равишда спортни ривожлантиришга эътибор қаратиб келинмоқда. Шахсан Президентимиз ташаббуси билан “Ўзбекистонда болалар спортини ривожлантириш жамғармаси” ташкил этилди. Бу фарзанд тарбиясида спорт нечоғли улкан аҳамият касб этишининг ёрқин ифодасидир.

— **Курашнинг тўрт тури бўйича спорт устаси экансиз, демак, шогирдлар ҳам бисёр. Ўз-ўзидан маълумки, шогирди бор одам устозлик машаққатини ҳам озми-кўпми тоғиб кўради. Устозлик масъулияти ҳақида нима дея оласиз?**

— Ҳақиқатдан ҳам 100дан ортиқ спорт усталарини тайёрлаганман. Айниқса, К.Турсунов, А.Азимов, М.Байтаров, А.Саитбоев, Б.Эркинбоев, Х.Эгамов, М.Қамбаров, Т.Иброҳимов, Н.Иброҳимов, Ҳамидулла полвон, А.Мўминов, А.Пирматов ва А.Йўлдошевлардай шогирдларим билан фахрланаман. Албатта, устоз фақат жисмоний ва техник-тактик тайёргарликка аҳамият бермай, балки шогирднинг руҳий ҳолатига ва дунёқарошига ҳам эътибор бериб, ҳаётда ўз ўрнини топиши учун ёрдам кўрсатиши керак. Хуллас, шогирд ўз устозини: “менинг устозим” деганда, устоз ана шу улуғ номга муносиб саналади, деб ўйлайман.

— **Курашдан ташқари спортнинг яна қандай турлари билан шуғулланасиз?**

— Спортнинг қироличаси ҳисобланган енгил атлетика — ҳар бир спорт тури асосида ётгани сингари, менинг ҳаётимда ҳам югуриш муҳим ўрин тутади. Ҳозир ҳам ҳар куни 4-5 километр, югураман. Шаҳримизда югуриш бўйича ўтказиладиган мусобақаларда қатнашиб тураман. Қадимий Элладада тошда шундай сўзлар битилган: “Кучли бўламан десанг — югур, ақлли бўламан десанг — югур, чиройли бўламан десанг — югур”. Умуман, менинг организм югуришни қаттиқ талаб қилади ва эринмай шу талабни қондиришга ҳаракат қиламан.

— Спорт борасидаги фаолиятингиз давомида жиддий тўсиқлар ҳам бўлганми?

— Одам учун энг катта тўсиқ — бу ўзининг ички руҳий тўсиқлари деб биламан. Агар инсонда ирода, матонат бўлса, у барча ташқи тўсиқларни енга олади. Ҳаётимдаги барча муаммоларни ҳал этишга ҳаракат қилганман, ўз олдимга қўйган мақсадга эришишга куч топа олганман. Бу кучли машқлар мени тоблаганидан бўлса керак, деб ўйлайман. Кучли одам бу кучли спортчи эмас, ўзини ҳар қандай вазиятда бошқара билган инсонни кучли, деб биламан.

АҚЛ ТҮХТАГАН ЖОЙДА...

ЎН ЕТТИ ЙИЛГА ТАТИГАН "ЮЗ-ЮЗ"

Эшик кўнғироғи жиринглади. Ҳафсаласизлик билан эшикни очган Жобир бўсағада ҳамтовоғи Юратни кўрди. Қадрдонлар бағирлашиб кўришар экан, Юрат уни эсон-омон қайтгани билан қутлади. Бир пиёла чой устида суҳбат қизиди-ю, аммо кўп ўтмай гапга гапга қовушмай қолди.

— Жобир, камгап бўлиб қолибсан. Юр, бирорта кафега бориб "юз-юз" қиламиз. Гапга жон киради, — дея таклиф қилди Юрат.

Жобир унинг юзига тикилганча унсиз бош чайқади. "Юз-юз"-нинг нималиги маълум. Ичкилик орқасидан қинғир ишга қўл уриб, яқинда жазони ўтаб қайтган Жобир, иложи бориचा бу балодан ўзини узоқроқ тутишга уринаётган эди.

— Кўрқоқ бўлиб қолибсан, яна бир касофатни бошламай, деб ўйлаяпсанми? Э, юр, ҳеч нарса бўлмайди! — қистади Юрат.

Жобир "уф" тортиб ўрнидан турди.

— Ҳали жазо муддатим тугамаган. Камоқни мажбурий хизмат билан алмаштиришди. Агар ичиб юрганам "учаскавой"нинг кулоғига етиб борса яхши бўлмайди. Узр оғайни, агар ниятинг ароқ ичиш бўлса мени излаб юрма, ўзинг ичавер.

— Сени қара-ю, ундан кўра пулим йўқ, деб қўя қолсанг-чи.

— Гап пулдасан, мени биласан, ичиб олсам бир жанжал чиқараман.

— Ёнингда мен борман-ку, ўзим қарайман.

— Қўй энди, қистама, тобим бўлмай турибди, барибир бормайман.

Бу гапдан сўнг Юрат хўмрайганча чиқиб кетди. Ўртоғининг орқасидан эшикни ёпган Жобир унинг хафа бўлганидан хижолат тортди. Аммо хижолатпазлиги узоққа чўзилмади. Орадан кўп ўтмай Юрат қайтиб келди. Уни хафа қилганидан пушаймон бўлиб турган Жобир нима бўлса бўлар қабилида иш тутиб, ўзи ичмаслик шарти билан Юратни кафега таклиф қилди.

Кафеда эса...

Юз грамм ароқ буюрган Юрат шериксиз ичолмаслигини айтиб, Жобирдан кўшилишни сўради. Шу тариқа юз грамм иккига бўлинди. Жобирнинг сахийлиги тутдими ёки Юратнинг "Пулим йўқ десанг-чи", деган таънаси ёдига тушдими, хизматкорни чақириб бир шиша ароқ келтиришни тайинлади.

Бундай ташаббусдан завқланган улфати эса уни олқишлади.

— Баракалла, энди аввалги Жобирга ўхшаяпсан.

Кафедан “зўр” бўлиб чиққан йигитлар бир-бирига латифа ай-тишар, қаҳ-қаҳ уриб кулишарди. Шу орада Жобирнинг ёдига “Чашма” маҳалласида турувчи холаси тушиб қолди. Ўртоғи билан мас-лаҳатлашиб, холасини кўргани бормоқчи бўлишиб такси тўхта-тишди. Кира қилиб тўрт-беш сўм пул топиш мақсадида куёбининг машинасини миниб чиққан Пак бу икки маст одамдан яхшилик чиқмаслигини билганида, эҳтимол, ўша кунни умуман кўчага чиқ-маган бўларди?

Ҳайдовчи айтилган манзилга беэиён етиб келди. Жобир унга кутиб туришни тайинлаб, холаси ва жияни билан дарвоза олдида бир пас гаплашгач, ортга қайтди...

Жобирнинг хаёлида ҳайдовчига нисбатан ёмон ният йўқ эди. Аммо Юрат машинани тўхтатишни сўради. Моторни ўчирган ҳай-довчи томоғига тиралган пичоқнинг муздай тафтини ҳис этди-ю, бу икки талоччидан яхшиликча қочиб қутулишни афсал билди.

Аввалига Юратни сўккан Жобир машинадан 23000 сўмлик лаш-лушларни ечиб олганларидан сўнг мамнун бўлди. Бироқ мамнун-лик узоққа чўзилмади. Эрталаб маҳаллага келиб ўзини милиция қидираётганини эшитди. Унинг назарида жиноятни яширишнинг бирдан-бир йўли қочиш эди. Бу йўл унга маъқул келиб Россияга равона бўлди...

Қор ёғди, излар босилди, деган гапни Жобир ҳам эшитган ва кўпинча шу нақлга амал қилиб иш тутарди. “Орадан анча вақт ўтди, милициянинг ёдидан чиққандир, энди қайтаман”, деган ўй билан Ўзбекистонга қайтиб, таниши Саидрахимнинг уйида ишлаб юрди.

Аввалига ҳаммаси яхши кетаётган эди. Бироқ Азиз исмли тани-шини учратиб қолиб, яқин орадаги кафедра юз граммдан ароқ ичиш-дию, яна унинг жиғи кўзиди. Кафе яқинида “Нексия” машинаси ёнида чақ-чақлашиб турган уч киши кўзига балодай кўриниб, жан-жаллашиб мақсадида уларга хиралик қила кетди. Улардан бири-нинг жаҳли тез экан, Жобирни сўкиб, ҳайдаб солди.

Бундан газабни кўзиган Жобир Саидрахимнинг уйига кириб пичоқ билан куролланди. Ҳеч нарсадан беҳабар гаплашиб турганларга яқинлашиб, сўккан одамнинг орқа курагига пичоқ урди. Сароси-мага тушиб қолган шериклари у билан овора бўлиб турганида, Жобир “Нексия”га ўтириб жуфтакни ростлаб қолмоқчи бўлди.

“Мол аччиғи — жон аччиғи”, деганича бор экан. Оғир жароҳат олганига қарамай, зўравон миниб қочаётган машинасига ачинган

жабрдийда ўзини салонга урди. Ичкарида олишув бошланди. Охи-роқибат бошқарувни йўқотган машина магазин ёнидаги бетон тўсиққа урилди. Кўп қон йўқотгани учун анча ҳолсизланиб қолган машина эгаси бошқа қаршилиқ қилолмади. Жобир эса жуфтакни ростлади...

Қинғир ишнинг қийғи қирқ йилда ҳам чиқади. Жобир иккинчи жиноятни содир этиб қочиб кетганида айнан шу нақлни унутган эди. Тўғри, у қочиб кетиб анча вақт жазодан қутилди. Аммо бутунлай эмас. Унинг қилмишлари қонун ҳимоячилари ёдидан бир лаҳза ҳам кўтарилмаганди...

2004 йилнинг 12 апрелида жиноят ишлари бўйича Тошкент шаҳар судининг Комилжон Юсупов раислигида бўлиб ўтган суд мажлисида Халилов Жобир Жабборович Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 267-моддаси 2-қисми “б” банди, шу модданинг 3-қисми “в” банди, 164-модданинг 3-қисми “г” банди ҳамда 4-қисми “а” банди билан “Транспорт воситасини олиб қочиш” ва “Босқинчилик” жиноятларини содир этганликда айбдор, деб топилди.

Суд жиноятнинг спиртли ичимлик истеъмол қилган ҳолда, жазони ўташ даврида содир этилганлигини айбланувчининг айбини оғирлаштирувчи ҳолат деб топиб, Халилов Жобир Жабборовични ўн етти йил муддатга озодликдан маҳрум этди...

Ушбу суд очеркини ёзиш учун суд ҳукми билан танишаётганимизда, жиноятчи ҳақидаги баъзи маълумотлар эътиборимизни тортди. Жобир ҳар иккала жиноятни ҳам ароқ ичган ҳолда содир этган. Беихтиёр кишининг ёдига “Дадиллик учун юз грамм” кинокомедияси тушади. Фильм қаҳрамони бўлажак келин билан учрашувга чиқиш олдидан дадиллик учун юз грамм отиб олиб, ҳамма ишни расво қилгач, келин ундан юз ўгиради. Бу-ку кино. Аммо ҳаётда ҳам қиёсан шунга ўхшаган воқеалар учрар экан-да.

“Одам ва жин шайтонлари”, деган гап бор. Бундан Шайтон фақат жинлар орасида эмас, одамлар орасида ҳам мавжуд, деган хулоса чиқади. Жобирни ичкиликка ундаган Юратнинг васвасаси қайси шайтонниқидан кам? Бу васваса оқибати иблисга ҳам сабоқ бўлмай-дими?

Донишмандлар айтади: “Озод бўлиш учун қонунларнинг қули бўлиш лозим”. Хайвонот, табиат, курраи арз, ҳаттоки коинот аниқ қонун-қоидаларга мос ҳаракат қилади. Бутун борлиқнинг ўз қонун-қоидалари мавжуд. Инсон жамият қонунларига бўйсунушга мажбур. Озодлик дегани кўнгилга келган ишни қилиш дегани эмас. Агар шундай бўлса, одам ўз қиёфасини аллақачон йўқотарди.

НАФС МАҲКУМЛАРИ

Оллоҳ ҳайвонларга нафсни, малакларга ақлни, одамга эса ҳар иккисини ҳам инъом айлади. Нафсга қулоқ тутиб ҳайвондай ту-банлашиш ёки ақлга эргашиб малак сингари комилликка эриш-моқ ҳам инсонга тортиқ бўлди. Аммо инсонни комилликдан бена-сиб қилиш учун шайтон ҳар лаҳза пайт пойлар экан. Ва баъзида муродига эришаркан ҳам. Айтишларича, шайтоннинг ёшларни йўлдан урмоғи осон, аммо катталар билан муроасага келмоғи анча қийин кечар экан...

Афсуслар бўлсинким, бу гал яна шайтон ўз муродига етди. 1949 йили туғилган Хайриддин исмли кимса унинг домига илинди. Шай-тоннинг қувончи чексиз. У тантана қиларди. Негаки, бу сўқмоқ-нинг охири қаерда тугаши иблисга аён эди. Хуллас, мусулмон қав-мидан бўлган яна бир мардум ўз йўлидан чалғиди...

Хайриддин Шарипов эрталаб “Ғишткўприк”ка йўл олганда ҳали шайтон билан ош-қатиқ эмасди. Чунки мақсади бошқа — тирик-чилик ташвиши эди. У Бахт деган танишини қидириб бозорга йўл олган, унинг машинасида Россияга сафар қилмоқ ниятида эди. Бахт билан гапни пишитиб, ҳайдовчилик гувоҳномасини унга ташлаб ортига қайтди. Йўлда унга яна бир таниши — Карим учради-ю, Хайриддин иблис тузоғига илинди. Ҳол-аҳвол сўрашишгач Карим ун қидириб юрганини, нархи арзонроғи топилса айни муддао бўли-шини айтиб қолди. Хайриддин аввал ҳам бундай ишларга арала-шиб юргани сабабли танишига ёрдам қилмоқчи бўлди. Икки оғай-ни уёқ-буёқдан гурунг қилишиб, арзонроқ нарҳда ун қидириб кўришди. Аммо улар истаган баҳога топилмади.

Шундан сўнг иш бошқача тус олди. Хайриддин Каримдан героин топиб беришни илтимос қилди. Карим унга ваъда берди.

Икковлон машина ёллаб, Бекобод яқинидаги Зафар қишлоғига йўл олишди. Машина қишлоқ ичига киргач, Карим Хайриддинга кутиб туришни тайинлаб, қаергадир ғойиб бўлди. Кутиш узоқ чўзил-ди. Хайриддин “Овчининг кечикканидан суюн”, деган мақолни эслаб ўзига тасалли бериб турди.

“Овчи” икки соатлардан сўнг героин билан қайтди. Хайриддин “ўлжа”ни кўриб мамнун бўлди. Кўп ўтмай бу мамнунлик Каримга ҳам ўтди. У “ўлжа” учун танишидан 50.000 сўм ундирди...

Шайтон тантана қилганча, Хайридинни тубанлик сари етаклаб кетар, 50 ёшни аллақачон ортда қолдирган бу одам батамом иблис кутқусига учган эди...

Ривоят

Қадимда, илмда ҳам, инсофда ҳам тенгсиз, нафсни ўзига бўйсундирган шайх бор эди. Шайх шайтонга бўйсунмайдиган, у билан муроса қилишдан ҳар дамда ўзини тийган, муридларини ҳам шунга ундаб келган инсон эди. Аммо у, барибир, хом сут эмган банд эди...

Иблис уни йўлдан уришга қасд қилди. Шайхнинг ҳовлисида хизмат қилувчи оқсоч аёлни кўзига “олов” қилиб кўрсатди. Шайхнинг кўнгли суяк кетди, шайтон кўзларига парда тортганини сезмади. Оқсоч билан зино қилди. Вақт ўтиб аёлнинг ҳомиладорлиги аён бўлди. Қилмишидан халқнинг хабардор бўлишидан қўрққан шайх аёлни ўлдириб, жасадини ҳовлига кўмди.

Аммо бу жиноят узоқ сир бўлиб қолмади. Иблис халққа уни ошкор қилди. Қози шайхни осиб ўлдиришга ҳукм этди. Дор остидатизалари қалтираб турган шайхнинг ёнига яна иблис ташриф буюрди. Ўлим олдидаги қўрқувдан ўзини йўқотиб қўйган маҳкум шайтонга, “Мени қутқар”, дея илтижо қилди. Иблис унга ўз шартини айтди: “Агар менга сажда қилсанг, сени қутқараман!” Шўрлик шайх қибладан юз ўгириб шайтонга сажда қилди. Уни шу ҳолича дорга осиди.

Иблис кутқусига учган шайх охир-оқибат бейимон кетди...

* * *

Хайридин бу ривоятни эшитганми ёки йўқми буни билмадигу, аммо у “героин”ни чўнтагига солганича Тошкентга қайтиб келди. Шайтон етаклаган сўқмоқнинг охири шу ерда эди...

Унинг кўзи бежолигидан шубҳаланган милиция ходимлари тинтув қилишди. Гувоҳлар иштирокидаги тинтув чоғида Хайридиннинг чўнтагидан ўн дона целлофан пакетга ўралган героин моддаси чиқди...

Тошкент шаҳар судида Хайридин гиёҳванд моддани ўзи истеъмол қилиш учун олганини, сотиш мақсадини кўзламаганини айтиб, ўз қилмишидан пушаймонлигини билдирди. Суд Хайридин Шариповнинг муқаддам судланганлигини (Хайридин Шарипов 3 йил 6 ой муддатга озодликдан маҳрум этилган ва “Амнистия

тўғрисида”ги Фармонга асосан озод қилинди) айбини оғирлаштирувчи ҳолат, деб топди. Негаки, унинг аввалги қилмиши ҳам ҳозиргисидан деярли фарқ қилмасди.

Ўз қилмишидан чин кўнгилдан пушаймонлиги, дастлабки тергов ва суд мажлиси жараёнида тўғри кўрсатма бергани, 1972 йилдан бери ошқозон хасталигидан азият чекиши суд томонидан инобатга олинди. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 273-моддаси 3-қисми “а” банди билан айбдор деб топилиб беш йил муддатга озодликдан маҳрум этилди.

* * *

Афсуски, иблис қутқусига учган одам битта эмасди. У билан “ош-қатиқ” бўлган яна бир одам, 1932 йилда Тошкент шаҳрида туғилган Эрناзар Зоитовдир. Аллақачон олтмишдан ошган, биринчи гуруҳ ногирони бўлган бу одам ёшларга панд-насихат қилиб, ибодат билан машғул бўлиш ўрнига нафс қулига айланиб, жиноятга қўл урди. Унинг жинояти фош бўлишига қуйидаги воқеа сабаб бўлди...

“Интерконтинентал” меҳмонхонаси атрофидаги автобус бекатида бетоқат турган нотаниш шахс милиция ходимларининг эътиборини тортди. У Юнусов Тоштемир эди. Гувоҳлар иштирокидаги тинтув чоғида Тоштемирнинг ёнидан опий моддаси топилди. Дастлабки суриштирув вақтида у гиёҳванд моддани эски таниши Э.Зоитовдан сотиб олганлигини айтди.

Ўз навбатида уйи тинтув қилинган Э.Зоитовнинг ошхонасидаги шкафдан ҳам целлофан пакетга жойланган шундай модда топилди. Шу тариқа Э.Зоитовнинг устидан жиноят иши қўзғатилди.

Тошкент шаҳар судида Эрназар Зоитов ўз қилмишига тўла иқрорлигини айтиб, суд ҳайъатидан жазони енгиллаштиришни сўради. Суд унинг ёшини, илгари судланмаганлигини, биринчи гуруҳ ногирони эканлигини инобатга олиб, Ўзбекистон Президентининг “Амнистия тўғрисида”ги Фармониغا биноан жазодан озод қилди...

Бўлиб ўтган ушбу воқеаларни мушоҳада қила туриб, беихтиёр ўйга толади киши. Гиёҳвандлик келтириб чиқараётган балою офатлардан беҳабар одам бўлмаса керак. Бу йўлга кириб қолганлар охир-оқибатда жарликка рўпара бўлишини ёш бола ҳам билади. Лекин аксарият кишилар била туриб ўзларига жабр қилаётганлигини қандай тушуниш мумкин?! Қонун ёқламаган, динимиз оқламаган но-

маъқулчиликлардан бири гиёҳвандлик-ку! Мақоламиз бошида шайтоннинг катгалар билан мурасага келиши қийин кечади, деган эдик. Афсуски, янглишган эканмиз. Иблисга имонини сотган мўйсафиддан ҳеч қачон яхшилик кутиб бўлмайди. “Қаҳрамон”ларимиз ёшларни ёмон йўлдан қайтарадиган, нафсга ҳай беришга ундайдиган ёшда бўла туриб ўз бурчларини адо этмаган одамлар. Ахир, ёш авлодга тўғри йўлни кўрсатиш уларнинг бурчи эмасми?

Умрининг ярмини яшаб бўлган одам ўз нафсидан голиб бўлиб, ёшларга панду насиҳат қилмас экан, ўша омонатига хиёнат қилган бўлади.

ТАНАЗЗУЛ

Янгиобод бозоридан уйга қайтиш учун Чилонзорга қатнайди-ган “маршрут”га ўтирдим. Ҳайдовчи 25 ёшлардаги йигит. Негадир у йўлда безовталана бошлади, жон-жаҳди билан газни босди. Тезлик катта бўлгани учун бир-икки марта йўл қоидаси бузилди ҳам. Йўловчиларнинг секинроқ юришга қилган даъватлари унинг қулоғига кирмасди, жанубий вокзалга яқинлашиб қолганда даф-даф қалтираганча, ўзини ёмон ҳис қилаётганлигини айтди. Уни орқага ўтказиб, йўловчилардан кимдир бошқарувни ўз қўлига олди. Чилонзорга етиб келганимиздан сўнг, бироз ўзига келганини айтиб, яна рулга ўзи ўтирди. Бироқ йўловчилар жонини гаровга қўйишни ис-тамай, машинани тарк этишди. Мен машинада қолдим.

– Сиз милицияда ишлайсизми? – деб сўради, у бироздан кейин.

Мен журналист эканлигимни айтдим. У кулимсиради:

– Гап бу ёқда денг. Синчков қарашингиздан орган одами бўлса керак, деб ўйлабман. Янглишмасам, кимлигимни билиб олган бўлсангиз керак.

Мен тахминимни айтдим, у аламли бош чайқади.

– Ака, мен тамом бўлганман. Эрта-индин мендан ном-нишон қолмайди, ана шуни билиб туриб наркотик қабул қиламан. Журналист бўлсангиз, мени ёзинг. Одамлар гиёҳванднинг изтиробини билишсин. Балки кимдир қисматимни ўқиб, бу йўлга кирмай қолар.

Унга, ўзига келгач бафуржа суҳбатлашишни таклиф қилдим. Рози бўлиб телефон рақамимни олди...

Гарчанд ишонмасам-да, кўнғироқ қилишини кутдим. Аммо ҳадеганда кўнғироқдан дарак бўлавермади. У билан учрашишдан умидимни узиб ҳам қўйгандим, бироқ одатдаги иш кунларининг бирида телефон жиринглади.

– Ало, ... биз сиз билан учрашмоқчи эдик, мен ...

Ким телефон қилаётганини англолмадим, симнинг нариги томонидаги одам, ўзининг гиёҳванд эканлигини айтишга мажбур бўлгандан сўнггина хотирам уйғонди. Ишхонамизга яқин кафедра учрашишга келишдик. Уни қийналмай топдим. Кафе бурчагидаги алоҳида хоначада кофе ичиб ўтирган экан. Салом-аликдан сўнг исминини сўрадим. У норози бўлиб бошини чайқади.

Исмимни сўраманг, мен ҳам сизникини сўрамайман. Бошқа саволларингизга жавоб беришим мумкин. Аммо баландпарвоз гаплар билан жигимга тегманг, келишдикми?

Мен ноилож “хўп”, дедим.

Кайноқ кофедан хўплаб, у ўз ҳикоясини бошлади.

– Отам йирик тадбиркор эди. “Эди” деяётганимнинг боиси, у киши ҳозир йўқ. Икки йил олдин юрак хуружидан вафот этган. Бунга мен сабабчиман, бу ҳақда кейинроқ тўхталаман... Хуллас, отам йирик тадбиркор бўлган. Бизнинг тарбиямиз билан онам шуғулланарди. Оиламизда муҳтожлик йўқ, мактабда яхши ўқирдим. Синфдошларим орасида обрўйим анча баланд бўлиб, ҳаммаси мен билан яқинлашишга интилишарди.

Битирувчи синфга ўтганимдан кейин авваллари тез-тез тергаб турадиган онам, негадир камроқ тергайдиган бўлди. Мен бундан хурсанд бўлдим, ахир, улғайиб қолганингни ҳис қилиш мароқлида.

Хуллас отам эртаю кеч ишлари билан банд, ўз бойлигини кўпайтириш пайида. Онам бутун диққат-эътиборини укаларимга қаратгач, “мустақил” одамга айландим. Биринчи босган қинғир қадамим, ўртоқларим билан тунги клубга бориш бўлди. У ерда қизлар билан танишдик, ичиб-чекдик... Ярим тунда ўртоқларимдан бири ёнимга келиб, кўз қисганча “кетдик хатага” деди. Гапнинг моҳиятини туншунмасам-да, сархуш гандираклаганча уларга эргашдим. Ташқарида бизни учта қиз кутиб турган экан...

Эрталаб уйга келдим уқишга боргим келмади. Онам тунда қаердалигимни сўраганда, синфдошларим билан имтиҳонларга тайёргарлик кўрганлигимни айтдим. Гапларимга ишонди. Шундан кейин дискотекага, тунги клубларга тез-тез борадиган, уйга икки-уч кунлаб келмайдиган бўлиб қолдим. Дадамнинг мен билан иши йўқ, онам қаерда юрганлигимни сўраса, бирор баҳона ҳаммиша топиларди. Мактабни битиришим арафасида дадам машина совға қилди. Бу менинг майшат ботқоғига баттарроқ ботишимга катта ёрдам берди... Хуллас, мактабни битирганимда наша чекишга ўрганиб бўлгандим...

– Наҳотки, отангизни тарбиянгиз қизиқтирмаган бўлса? Гапингиздан кўринадики, жуда қисқа вақт ичида гиёҳвандга айлангансиз.

– Гиёҳвандга айланиш учун кўп вақт керакмас. Отамга келсак, уни болаларининг тарбиясимас, ўз бизнеси қизиқтирган...

– Ота-онангиз бу одатингиздан қачон хабар топишди?

– Дадам ўлиmidан бир-неча кун аввал билганди. Мен билан жанжаллашаман деб юраги “приступ” бериб қолдию оламдан ўтди.

— Демак, сиз айтганчалик бепарво бўлмаган экан. Йўқса, бу даражада қайғуга тушмасди.

— Билмадим. Балки шундайдир. У киши нуқул сенга ишонаман дерди. Чунки болалигимда дадамни кўп ранжитмаганман. Аслида у кишини тамом қилган молиявий ўйинлар эди. Охирги пайтларда ишлари касодга учрай бошлаганди...

— Гапларингизни тинглаб туриб мактабда ростдан ҳам яхши ўқиганлигингизга ишонгим келяпти.

— Шунақа. Университетни иккинчи курсдан ташлаб кетдим.

— Бувга нима мажбур қилди?

— Гиёҳвандлигим фош бўлиб қолди. Гурпуада гиёҳвандлар икки киши эдик. Ҳам товоғим дарсдан сўнг ҳеч ким йўқ аудиторияга кириб “нича урган”, “доза”ни кўпроқ қабул қилган экан, ўша жойнинг ўзидаёқ бу даҳмазалардан кутулиб кўя қопти. Эртасига уни жонсиз топишгач, текшир-текшир бошланди. Шу баҳона гиёҳвандлигим фош бўлди. Университетдан-ку ҳайдалдим, боз устига, қамоққа ҳам тушдим. Дадам аралашиб, чиқариб олди. Касалхонага ётқизмоқчи эди, аммо насиб қилмаган экан...

— Янглишмасам, ўшандан буён орадан икки йил ўтган, ўзингиз даволанишга ҳаракат қилмадингизми?

— Онам, қариндошларим мажбурлаб бир марта ётқизишди. Аммо иродам заифлик қилди, қочиб кетдим. Улар мендан юз ўгиришган. Ҳозир алоҳида яшайман.

— Машинани сизга ким олиб берган, ёлғиз яшашга қийналмай-сизми?

— Бошида қийналдим. Аммо ўртоқларим ёрдам қилишди. Машина ижарага олинган.

— Сизни бу йўлга ўртоқларингиз олиб кирган экан, сиз ҳам ким-пидир тортишадирсиз?

— Ўртоқларим мени бекорга тортишмаган, уларга пул керак бўлган. Умуман, бу йўлга кирдингми, “савдо-сотик” қилмай иложинг йўқ. Нормал “доза”га ўртача ойлик маош етмайди. “Нинага ўтирган” одам тез орада ҳамма нарсадан, бsr бойлигидан ажралади. Хўш, кейин нима қилиш керак? Ё ўғирлик қилади, ёки бирор-та “бели” бакувватни шунга ўргатиб, ўшанинг соясида жон сақлайди. Дангалини айтсам, гиёҳванднинг камикадзедан фарқи йўқ. Икковиям ҳам ўзини, ҳам атрофидагиларни хароб қилади. Бир нечта ўртоғим ортиқча “доза” қабул қилиб ўлиб қолди, яна бир нечтаси хуморига чидолмай жонига қасд қилди. Мениям уларнинг қисмати кутиб турибди. Буни биламан, аммо орқага йўл йўқ...

— Сиз бу гапларни шу қадар совуққонлик билан гапираяпсизки, эшитган одамни умидсизлик чулғаб олади. Ахир, сиз ҳам бошқалар қатори соғлом ҳаёт кечиришингиз мумкин-ку. Наҳотки даволанишнинг иложи бўлмаса?

— Энди кеч. Бунга иродам етмайди. Ҳаётдан ҳеч қандай маъни топмай қолдим. Эртаю кеч пул топиш учун ишлайман, бор пулимга фақат бир нарса — наркотик оламан. Мен учун вақт ва қўрқув тушунчалари йўқолган...

— Оила, бола-чақа ҳақида ўйлаб кўрганмисиз?

— Балки, ўйлагандирман... Йўқ, ўйламаган бўлсам керак... Бошқа саволингиз бўлмаса мен кетаман...

— Нега мен билан учрашишга рози бўлдингиз? Мен гиёҳвандларни ҳиссиётдан йироқ, совуққон одамлар деб юрардим. Сиз айтган сўзлар...

— Ҳиссиётли демоқчимисиз? Ҳис фақат сизларда борми? Сиз олган олий маълумотни мен ҳам оз-моз олганман. Унутманг, одам “зомби”га айланганда ҳам ҳисларидан жудо бўлолмайди. Мени ҳислар тарк этган эмас. Шунинг учун ўз инқирозимни сизга айтиб бердим. Менга ўхшаб адашаётганларга бу сўқмоқнинг охирини кўрсатмоқчи бўлдим...

Агар бу йўлга кириб қолмаганимда, сизга ўхшаб галстук тақиб эл қатори ишлаб юрган бўлардим. Унаштирилган эдим, гиёҳвандлигим фош бўлиб фотиҳа ҳам бузилди. Университетдан ҳайдалдим, яқинларим мендан юз ўгиришди. Одамлар шуларни билсин дедим...

— Яхши, мен айтганларингизни, албатта, ёзаман. Хайрлашиш олдидан исмингизни айтарсиз.

— Йўқ. Биз бошида бундай келишмагандик. Менга ҳали сизнинг исмингизнинг қизиғи йўқ. Шартни бузманг.

Мен уни ташқарига кузатиб чиқдим. Машинасига ўтириб, қоронғулик қаърига сингиб ғойиб бўлди...

Мана, азиз ўқувчи, ота-онанинг эътиборсизлиги туфайли гиёҳвандга айланган йигитнинг аянчли қисмати билан танишдингиз. Имкон қадар унинг сўзларини асл ҳолича қолдирмоқчи эдик, аммо “қўчанинг гапи”... Ноилож адабий тилга “ўгиришга” мажбур бўлдик.

У менга ростдан ҳам исмини айтмади. Бироқ бир нарсани — мақолани, албатта, ёзишимни илтимос қилди...

ЖАННАТ ҚИДИРИБ

• *Одам савдоси айни вақтда наркотрафик ва қурол-яроғ-савдосидан кейинги энг йирик қора бизнесга айланди.*

• *Ҳар йили дунё бўйича 4,5 миллион одам шу бизнес қурбонига айланади.*

• *Икки йил ичида хорижда саргардон бўлиб юрган 400 аёл Ўзбекистонга қайтарилган.*

Инсон ҳамиша тўкинликка интилиб яшайди. Данғиллама уй-жой, сўнгги маркадаги машина, етти маҳалланинг оғзини очириб қўядиган тўйни кимлар орзу қилмайди? Буларнинг ҳаммасига пул керак. Аммо ўша пул осонликча қўлга кирмайди. Уни топишга мислсиз меҳнат, ақлу заковат, олтидан қиммат лаҳзалар сарф этилади.

Лекин осонгина топиловчи пул илинжида юрганлар ҳам йўқ эмас. Тан олиш керак, бундай тоифанинг кўпчилиги бел оғритмай нон ейишни уйдлашади ҳам. Бироқ қолганлари-чи?

Чув тушган даллол

Уйимизга бир танишим кириб келди. Оғзи қулоғида. Бир пас уёқ-бу ёқдан валақлашгач, гап орасида ундан юз доллар пул сўрадим.

— Беш юз сўрамайсанми, бермасам, номардман!

У шундай деб чўнтагидан бир даста доллар чиқарди. Рости, ҳайрон қолдим. Фақат маош ҳисобига кун ўтказиб юрган одам шунча пулни қаердан олади?

Ҳайратимни у ҳам сизди шекилли, шоша-пиша изоҳ берди.

— Биттаси билан танишдим. Чет элга ишга жўнатадиган фирманинг вакили. Бир-иккита одам топиб бергандим, ширинкомага уч минг доллар инъом қилди!

Танишимни иши юришгани билан кутлаб, юз доллар қарз олиб қолдим. Кўп ўтмай у эскироқ машина ҳам олди...

Яқинда ўша танишим қарзга берган юз долларни муддатидан олдин қайтаришимни сўраб келди. Мен ҳайрон бўлдим...

— Менга бундай қарама, — деди танишим кўзини ерга тикиб, — Ўша одам қаллоб экан. Топиб берган одамларимни чет элга обориб сотиб юборибди. Бечоралар ўлар ҳолатда уйларига зўрға етиб келишган. Ўша ярамасни-ку, тополмадик, энди мени бўғзимдан олишяпти. Харажатларини тўғрилаб бермасам, судга беришармиш...

Унга қарзимни бердим. Қисқа вақт ичида шўрлик бор-будидан ажралди. Машинасини ҳам, уйини ҳам сотиб, хорижда “ишлаб келган”ларга берди.

Танишим одам савдоси билан шуғулланувчи учарлардан бирининг тузоғига тушган эди...

Жабдийда сўзлайди:

Россияда катта миқдорда маош тўлашлари ҳақида ваъда беришди, аммо етиб борганимиздан кейин паспортларимизни олиб қўйиб, бизнинг ҳуқуқларимиз йўқлигини айтишди... Бизни тутқунликда ушлашарди, кимларгадир дала ҳовли қурадик...

Кун давомида бир маҳал овқат беришарди, 4 ой ўтгач, хўжайиннинг ўзи “ноқонуний келган”лар деб милицияга топшириб юборди. Ортга қайтишга эса пулимиз йўқ эди...

Қодир, 30 ёш.

Кулик сари йўл

Кейинги вақтлари “одам савдоси” деган сўз кулоққа тез-тез чалинадиган бўлиб қолди. Бу ўтган асрлардаги қул савдоси, деган гапнинг замонавий синоними, десак адашмаймиз. Фикримизни қабул қилиш қийиндир, аммо бугуннинг аччиқ ҳақиқати шу.

...Туғилиб ўсган қишлоғимга бораётиб, автобусда 30 ёшлардаги йигит билан ёнма-ён ўтириб қолдим.

Вақтни ўтказиш учун суҳбатлашгим келди:

— Худо хоҳласа, уйга, — мамнун жилмайди ҳамроҳим, — Куликдан — озодликка!

Гапи менга ғалати туюлганини ўзи ҳам сездими, қулайроқ ўрнашиб, гап бошлади.

“Қишлоқда тинчгина деҳқончилигимни қилиб юргандим. Бир куни тоғамнинг ўғли келиб: “Мен Россияга кетаяпман, ойига беш юз, кейинроқ минг доллардан ҳақ оламан. Хоҳласангиз, юринг мен билан”, деди.

Аввалига унамадим, лекин тоғаваччам қисташини қўймади. Шундай қизиқтирдик, қандай қилиб рози бўлганимни билмай қолдим. Қисталоқнинг тоғаваччаси нега бунча куйиб-пишди, десам, кетишга пули йўқ экан. “Менгаям бериб турунг, у ёққа боргандан кейин суришиб кетамиз”, деб ўзи учун ҳам пул тўлашга кўндирди.

Сигиримни сотиб, икки миллион пулни белга тугиб Тошкентга келдик. Чёрний лақабли йигит кутиб олиб ҳар биримиз учун 800

минг сўмдан пул олди. Икки кундан кейин қирқ одам автобусга ўтириб йўлга тушдик. Устюрт орқали Қозоғистонга, ундан Россияга ўтдик. Йўл азоби тинка-мадоримизни курутди. Автобус ҳар беш соатда бир тўхтар, йигирма минут нари-берисида танаффус бўларди. Узалишнинг иложи йўқ. Бир жойда ўтиравергандан кейин оёқлар шишиб кетар экан. Бир амаллаб Россияга етдик. Чёрний ҳаммамизни кичикроқ меҳмонхонага жойлаштириб, паспортларимизни йиғиб олдида, рўйхатдан ўтказиб келаман, деб ғойиб бўлди.

Бир маҳал учта ўрис келиб: “Сизларни Чёрнийдан сотиб олдик. Энди бизга ишлайсизлар. Бош тортганларни милицияга топшириб юборамиз”, дейишди.

Кўнмасликдан бошқа иложимиз йўқ эди. Бош тортганларни ўлгудай калтаклашди. Шундай қилиб ит куни бошимизга тушди. Бизни эртаю кеч қурилишда ишлатишарди. Ёнимизда ҳеч қандай ҳужжат йўқ. Ётоқхонадан чиқиб кетишга йўл қўйишмайди. Уйга хабар беришнинг иложи йўқ. Бечора тоғаваччам касал бўлиб қолди. Қўлимдан келганича қарадим. Лекин худо пешонамизга айрилиқни ёзган эканми, мени бошқа хўжайинга сотиб юборишди.

Қўйингки, бир йилда учта хўжайиннинг қўлида ишладим. Икки марта қочиб милицияга тушдим. Хўжайинлар қамокдан чиқариб олиб, аямай калтаклашди. Ҳатто оёғимни уриб синдиришди.

Шундан сўнг қочиб кетиш мумкин эмаслигини тушундим. Худога тавалло қилиб индамай юравердим. Оллоҳнинг раҳми келди шекилли, учинчи хўжайинимнинг кўнглига инсоф солди.

У сафарга кетганда ўғли ҳалокатга учради. Видолашиш унга насиб қилмаган экан. Дафндан кейин етиб келди. Кечкурун ҳовлисидаги столда йиғлаб-йиғлаб вино ичиб ўтирганда унга қараб туриб болаларим ёдимга тушдию, мен ҳам йиғлаб юбордим. Хўжайин болаларим нечталигини сўради. Кейин эса, “Эрталабгача тайёрлан, сени ўзим кузатаман”, дедию яримлаган шишани кўтарганча уйига кириб кетди.

Вой, қувонганимни кўрсангиз эди! Эрталабгача ухлаганим йўқ, гоҳ йиғлаб, гоҳ кулиб...”

Ҳамроҳим ҳикоясини давом эттиролмай йиғлаб юборди. Унинг кечмишларини эшитиб келаётган атрофдаги аёллар ҳам кўзларига ёш олишди. Ўзимча гўлдираб, унга далда берган бўлдим. Сукунат чўқди...

Жабрдийда сўзлайди:

Мени чет давлатда ишлашим учун сайёҳлик визаси билан олиб чиқишган экан. Етиб борганимдан кейин паспортимни олиб қўйишиб, “ишлаш”га мажбурлашди.

Уларнинг зулмидан қочиб, кимга мурожаат қилишимни билмай узоқ вақт сарсон бўлиб юрдим.

Оқибатда ўзим билмаган ҳолда, виза системасини бузганликда ҳамда “ноқонуний иш билан шуғулланганлик” да айбланиб, қамоқ жазосига ҳукм қилиндим.

Диана, 23 ёш.

Дўстимнинг мактуби

Кўпчилик пул топишнинг осонгина йўли хорижда ишлаш деб ҳисоблайди. Бироқ бу тўғримиқан?

Агар сиз хорижда қонуний йўл билан ишлаб пул топмоқчи бўлсангиз, қаерда, қайси мамлакатда ишлашингиздан қатъи назар, мамлакатимиз ҳимоясида бўласиз.

Аммо ноқонуний тарзда хорижда ишласангиз, сизни ҳеч ким ўз ҳимоясига олмайди.

Яқинда Туркияда ноқонуний ишлаб юрган дўстимга электрон почтадан мактуб ёзиб, гўёки қийналиб қолганимни, иложи бўлса, хорижга ишга кетмоқчилигимни айтиб, маслаҳат сўрадим. Ундан шундай жавоб келди.

“... биламан, кам маош билан оила боқиш, уй олиш жуда қийин. Лекин фикрингизга қўшилмайман. Сиз чет элда ишлашни ўйлаяпсизу, аммо бориш-келиш, жон хавфсизлиги масалаларини ҳисобга олмаяпсиз. Мен буларни шу ерда юриб англадим. Худо кўрсатмасин-у, касал бўлиб қолсангиз, ҳеч ким қарамайди. Ҳаммасига пул керак. Дори-дармон қиммат. Қолаверса, бу ерда ҳам иш топиш осон эмас.

Мен бу гапларни самимий ёзаяпман. Хорижда қиладиган ишни ўзимизда қилса бундан кўра кўпроқ топиш мумкин. Четга чиқишга кетадиган пулни жойини топиб ишлатса, чакки бўлмайди. Хуллас, кетишдан воз кечинг...”

Мана, чет элда ишлаётган одамнинг фикри. Агар чуқурроқ ўйлаб кўрсак, бу фикрга келиш осон кечмаганини англаймиз.

Республикамызда “Марказий Осиёда одам савдосига қарши кураш” лойиҳаси иш олиб боради. Биз бу лойиҳанинг матбуот координатори Умида Каримова билан учрашиб, унга бир неча савол билан мурожаат қилдик.

Жабрдийда сўзлайди:

Ҳеч қачон қулликка тушиб қоламан деб ўйламагандим. Бу боши берк кўчадан чиқиб кетишга кўп уриндим, бироқ доимий калтакланиш ва зўрланишдан хароб бўлдим...

Малайзияга “сафарим”дан кейин менда дард-алам, камситиш ва хўрланиш ҳисларигина қолди, холос...

Гуля, 20 ёш.

Ўз ҳуқуқини билмаслик қулликка етаклайди

— Мамлакатимизда одам савдосининг қурбонига айланаётганлар кўпми?

— Биласизми, фақат бизда эмас, балки бутун дунё учун бу муаммо ғоят долзарб бўлиб қолди. Экспертларнинг маълумотларига қарайдиган бўлсак, наркотрафик ва қурол-яроғ савдосидан кейинги йирик қора бизнес одам савдосидир. Минг афсуски, мамлакатимиз ҳам бундан четда эмас. Юртимизда унинг қурбонига айланаётганлар анча. АҚШ давлат департаменти берган статистикаси маълумотларига кўра, бир йилда дунё миқёсида тўрт ярим миллиондан ортиқ одам инсон савдосининг қурбонига айланади. Уларнинг катта қисми ёшлар...

— Қайси вилоятларда сиз айтаётган муаммоларга кўпроқ дуч келиш мумкин?

— Асосан Тошкент, ундан кейин Самарқанд, Бухоро, Хоразм вилоятларида. Алдов йўли билан қизларни хорижга олиб чиқиб қўшмачиларга сотиб юбориш ҳоллари учрайди... Хоразмда асосан меҳнат миграцияси кучли. Бу вилоятда кўпроқ эркаклар одам савдосининг қурбонларига айланмоқда. Улар Россия ва бошқа кўшни давлатларда қулликка тушиб қолаётир.

— Мен асосан қашшоқ мамлакатларнинг фуқаролари одам савдоси қурбонига айланади деб ўйлагандим. Аммо дунё миқёсида бир йилда 4,5 миллион одам сотилишини эшитиб ҳайрон қолдим. Одам савдосининг қурбони бўлганлар орасида ривожланган мамлакатларнинг ҳам фуқаролари борми?

— Биласизми, бунда етказиб берувчи ва қабул қилувчи мамлакатлар бор. Ривожланмаган ёки ривожланаётган мамлакатлар етказиб берувчи бўлса, ривожланган мамлакатлар қабул қилувчи ролини ўйнайди. Собиқ СССР мамлакатлари одамларни етказиб берувчи мамлакатлар сирасига киради.

— «Марказий Осиёда одам савдосига қарши кураш» лойиҳаси аҳолини бу муаммодан огоҳ этиш борасида қандай ишларни амалга оширади?

— Жуда катта. Масалан, ахборот компаниялари билан кенг қамровда шуғулланамиз. Одам савдоси ҳақида маълумот берувчи ки-

чик буклетлардан тортиб, плакатларгача ёки ижтимоий реклама роликларигача таёрлаймиз.

Буларни тайёрлашда Ички ишлар, Ташқи ишлар ҳамда Меҳнат ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш вазирликлари бизга яқиндан ёрдам бермоқдалар. Бизнинг ахборот компаниямизга турли конференциялар, семинар-тренинглар, йиғилишлар, умуман, шу муаммо тўғрисида маълумот берувчи акциялар киради. Юқори синфлар ва коллеж ўқувчилари учун махсус акциялар ўтказамиз. Уларда айнан одам савдоси ҳақидаги бадий ёки ҳужжатли филмлар намойиш қилинади. “Дугонангга сўзлаб бер”, деб номланган семинар-тренингимиз борки, бу жамоатчилик ишларида энг фаол қизларимизга мўлжалланган. Битта мактабдан ўттизта қиз танлаб олиниб уларга одам савдоси ҳақида кенг тушунча берилади. Мақсад — аҳолини ушбу муаммоларидан хабардор этиш.

Бундан ташқари, маҳалла фаоллари билан ҳам ҳамкорликда ишлаймиз. Чунки чет элга чиқиб кетиш маҳалладан бошланади. Яъни дастлабки ҳужжатлар маҳалладан олинади. Ўша вақтда маҳалла фаоллари бунга ҳушёр қарашлари керак.

— Сиз айтётган ахборот компаниялари шаҳар аҳолисини информация билан таъминлаяпти. Аммо олис қишлоқларда яшовчи одамларга ахборот етиб бораётгани йўқ. Одам савдоси билан шуғулланувчи олчоклар эса ҳамма жойда ҳозир у нозир. Айнан шу муаммони ечиш учун нималар қилинаётир?

— 2001 йилдан бери Ўзбекистонда фаолият олиб бораётган «Истиқболли авлод» нодавлат-нотижорат ташкилоти Республикадаги ўнта регионда фаолият юритади. Бу ташкилот ахборот компанияларини фақат марказда эмас, балки олис қишлоқларда ҳам йўлга қўйилган...

— Одам савдосининг ривожланишига сабаб фақат қашшоқлик, деб ўйлайсизми?

— Кўпчилик шундай деб ўйлайди. Одамлар иқтисодий қийинчилик, сабаб, кўпроқ пул топиш учун чет элга кетиб қолаяпти деган қарашни биз биринчи ўринга қўя олмаймиз. Чунки ўтказилган тадқиқотлардан маълумки, юртдошларимизнинг ҳуқуқий билимлари жуда паст. Биз мана шу муаммони биринчи ўринга қўямиз...

Кўпчилик ҳуқуқий билими паст бўлганлиги, одам савдоси ҳақидаги ахборотлардан беҳабарлиги оқибатида ана шундай муаммоларга дуч келаяпти.

Республикамиз мустақил бўлгач, биз шундай ҳуқуқларга эга

бўлдикки, энди ҳеч ким бизни хорижга чиқиш ҳуқуқидан маҳрум этолмайди. Мамлакатимиз фуқароларининг муҳожирликда ҳам бир талай ҳуқуқлари бор. Уларни билиш ва фойдаланиш лозим...

— Кўпинча турли интернет сайтларида, хорижий матбуот саҳифаларида “Ўзбекистонда одам савдоси билан боғлиқ муаммолар кўпайиб кетаяпти. Ҳукумат уларга қарши курашмаяпти”, деган гаплар юради...

— Бу ёлғон. Ҳукумат ҳамisha уларга қарши кураш олиб борган. Бизнинг ташкилотимиз борлиги, шунча ишларнинг амалга оширилаётганлиги ва бунда ҳукуматнинг энг кўзга кўринган вазирликлари биз билан ҳамкорлик қилаётганлиги бунинг исботи. Қолаверса, журналистлар ҳам жим турганлари йўқ. Аҳолини имкони бори-ча янги-янги ахборотлар билан таъминлаб турибди.

Кўпинча бизда шундай конференциялар ўтадики, унга журналистларни таклиф қилолмаймиз. Чунки бу ерда одам савдосининг қурбонига айланганлар тақдири ҳал қилинади. Улар ҳақида маълумот беришга, қаерга бориб, нима иш билан шуғулланиб келганини, яшаш манзилини ошкор этишга ҳаққимиз йўқ. Бу шарқона одоб-ахлоққа ҳам тўғри келмайди...

— Яқинда СПИДга чалинганларга ёрдам берувчи ишонч марказларидан бирига боришга тўғри келди. У ерда мени ажаблантиргани кўнгиллилар гуруҳи бўлди. Улар келганларга ўз бошидан кечирган азоб-уқубатларини гапириб бериб, бу йўлга кирмасликни, кирган бўлса қайтишни тарғиб қилишаркан. Сизларда ҳам ана шундай кўнгиллилар борми?

— Кўпчилик ўз азоб-уқубатларини сўзлаб бериб, алданмасликни тарғиб қилади. Баъзи қурбонлар эса йўқ. Чунки менталитетимиз бунга йўл қўймаса керак. Шунинг учун бизда қурбонлар иштирокида информацион компааниялар ўтказиш жуда қийин. Бир қанча вақт муқаддам олти вилоятда тадқиқот ўтказдим. Буни қаранг, иккита ёнма-ён яшаётган қўшнилариинг бирининг қизи алданган. Аммо ёнидаги қўшниси бундан беҳабар. Чунки ҳеч ким “Менинг қизим чет элга бориб мажбурий фоҳишалик билан шуғулланиб келди”, демайди. Негаки, жамиятимиз бундайларни ўзидан бада-рға қилади.

Бизнинг вазифамиз эса, жамиятдаги ана шундай қарашларни ўзгартириш. Одам савдосининг қурбони бўлган қизлар фоҳиша эмас. Биз фоҳишалар билан шуғулланмаймиз. Одам савдоси билан фоҳишабозлик айри-айри муаммо. Аммо кўпчилик буларни бир-би-

рига қўшиб юборади. Ахир мажбур қилиш билан ихтиёр этишнинг фарқи бор-ку!..

Алдов йўли билан чет элга чиқиб кетган қизларни лаънатлашга ҳаққимиз йўқ. Ҳуқуқий билимсизлиги, иқтисодий ночорлиги, умуман оиладаги вазият носоғлом бўлганлиги учун ана шу муаммолар билан юзма-юз қолишган.

Такрор айтаман, уларни камситишга, хўрлашга ҳаққимиз йўқ! Қурбонларни жамиятга қайтаришимиз керак.

Энг ёмони, алданган қизлар, ўзини алдаган одамларни таниб, кўриб-билиб туриб ҳам судга беролмайди. Чунки гап-сўз, жамиятдан узилиб қолишдан қўрқади. Шунинг учун бу жуда нозик масала. Лекин шундай қизлар борки, ҳамма маъсулиятни бўйнига олиб, конференцияларда ўз кечмишларини сўзлаб берадилар. Радио, телевидение, матбуотга интервью беришади.

Афсуски, кўпчилик уларни тўғри тушунмайди. Ўта кескин саволлар билан кўнглини совитишади...

— **Айнан қизлар бўлиши шартмас-ку, эркаклар ҳам гапириб бериши мумкин...**

— Тўғри, эркаклар ҳам бўлиши мумкин. Аммо лойиҳамиз асосан аёллар билан ишлайди.

— Бундан хорижда алданиб қулликка тушиб қолган эркаклар сизларни қизиқтирмайди деган хулоса чиқади, шундайми?

— Асло! Демокчиманки, бизнинг асосий эътиборимиз аёлларга қаратилган. Аммо бундан юқоридагидай хулоса келиб чиқмаслиги керак. Фаолиятимиз давомида ўттиздан ортиқ эркакни Россия ва бошқа мамлакатлардан қайтариб олиб келдик...

— **Хорижда ишлашни, асосан, қайси ташкилот назорат қилади? Ўзбекистоннинг қайси мамлакатлар билан ишчиларни айрибошлаш борасида шартномалари бор?**

— Хорижда ишлаш Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги орқали назорат қилинади. Айни вақтда фақат мамлакатимиз билан Жанубий Корея ўртасида ишчиларни айрибошлаш ҳақида шартнома мавжуд.

— **Туркия, Америка, Россия каби мамлакатлар билан ҳам шартнома бор дейишади?..**

— Йўқ. Туркия, Америка, Арабистон ва Европа мамлакатларида ишлаб келаётганлар бор. Аммо ноқонуний. Бу ўз жонини гаровга қўйиб ишлаш билан тенг...

— **Демак, бизда хорижга ишчи кучи етказиб берувчи фирмалар**

йўқ ва менинг шундай фирмам бор деб юрганлар товламачилардан ўзга кимсалар эмас...

— Тўғри, улар уюшган жиноятчилар гуруҳи аъзолари ёки уларнинг вакиллари. Ҳеч қачон ҳеч ким бунақа ишларни ёлғиз қилолмайди. Одам савдоси бугунги кунда ривожланган уюшган жиноятчиликка айланиб қолди. Бунда битта оддий кўчада алдаб юрувчидан хориждаги бошқарувчигача бўлган занжир бор.

Давлат ташкилотларида, паспорт столида, ҳаттоки ички ишлар идораларида ҳам бу тўданинг ўз аъзолари мавжуд...

— **Наҳотки, алданганлар ҳеч қандай ҳуқуққа эга бўлмаса?**

— Агар эътибор берган бўлсангиз, паспортингизнинг ички томонига “Паспорт Ўзбекистон Республикаси мулкидир. Ушбу паспортнинг эгаси Ўзбекистон Республикасининг ҳимоясидадир”, деб ёзиб қўйилган.

Паспорти тортиб олинган ҳамда ҳеч қандай ҳужжатга эга бўлмаган одам қандай ҳуқуққа эга бўлиши мумкин...

— **Сиз билан долзарб алоқа тармоғи орқали боғландим. Бу фақат журналистлар учунмасдир?..**

— Сизга ташкилотимиз одам савдосига қарши курашиши билан бирга, қурбонларни қидириб топиш ва юртимизга қайтариш билан ҳам шуғулланишини айтиб ўтдим. Ҳозиргача 400 га яқин қизни турли мамлакатлардан қайтариб олиб келдик. Бунга долзарб алоқа тармоғи орқали тушган хабарлар сабаб бўлди. Ҳозир ушбу тармоқ республика бўйича фаолият олиб бораёпти.

Бизга тармоқ орқали кўпчилик кўнғироқ қилиб, маслаҳат сўрайди ё қайтиб келиб ёрдамга муҳтож бўлиб қолганлигини билдиришади ёки хорижга кетиб қайтиб келмаётган яқинлари ҳақида хабар беришади. Биз уларнинг шахсини аниқлаб, тегишли ташкилотлар билан ҳамкорликда топишга ҳаракат қиламиз.

— **Қайтиб келганларга қандай ёрдам кўрсатасизлар?**

— Очигини айтсам, қайтганларнинг баъзилари ҳеч кими йўқ, бошпанага ёки психологик ёрдамга муҳтож қизлар. Ҳозирча бизнинг улар учун бошпанамиз бор ва кўпчилик қизлар жамиятга қўшилгунча ўша ерда яшаб турадилар...

Жабрдийда сўзлайди:

Кафеда бизнинг ёнимизга жуда мулойим аёл келиб, Исроилда ишлаб мўмайгина пул топиш мумкинлигини айтди. Хоҳиш устун келиб дугонам иккимиз қизиқиб қолдик. Ҳеч нарсани билмай туриб, боришга қарор қилдик.

Ҳозир биз уйдаимиз, бироқ ҳанузгача саҳроларда, автомат нишонлари остида юрганларимиз тушларимга киради. Бизга ваъда қилиниб, қизиқтирган пулларни эса ишлаб ҳам топа олмадик.

Оксана 19 ёш

Бу сўнги сўз эмас...

Ушбу мақолани ёзишга анча вақт тайёргарлик кўрдим. Ўзим кўрган, учрашган қурбонларнинг ҳикояларидан, иқдорларидан чиқарган хулосам шу бўлди: “Ҳар ерни қилма орзу, ҳар ерда бор тошу тарозу”. Отам бир гапни бот-бот такрорлайди: “Бирор ерга киришдан олдин, чиқишни ўйлаш керак”.

Орамизда ҳалигача таваккал қилувчилар кўплаб топилади. Буни мақолани тайёрлаш жараёнида Тошкент яқинидаги Фишткўприк чегара постида кузатганларим: ёлланиб, таваккал қилганича қўшни республикаларга ўтиб кетаётган юртдошларимиз ҳам исботлаб турибди.

Уларга айтар гапим битта: хомхаёл бўлманг, куликка маҳкум этилган йигитлар, фоҳишалик билан шуғулланишга мажбурланган қизлар қисматидан хулоса чиқаринг.

Одам савдоси билан шуғулланиш барча мамлакатларда қонунан таъқиқланган, аммо бу дунё миқёсида кенг ёйилган жиноий бизнесдир. Бу жиноят Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 135 - моддасида ўз ифодасини топган.

Эҳтиёт бўлинг! Одам савдосининг қурбонига айланиб қолманг!..

НАВҚИРОН НИГОҲ

Фикрсизлиқ — фожеа. Ўз нуқтаи назарига эга бўлмаган одам ҳар нарсани ўзгалар фикри билан ўлчашга маҳкум. Менингча, Сиз ўқиб чиққан ушбу китобдаги ҳар бир публицистик асарда муаллифнинг ўз қараши, ўз фикри сезилиб туради. Бу хислат бугун ижод қилаётган умидли қаламкашларга хос.

Журналистнинг нони қаттиқ. Бу гап, шубҳасиз, шу куннинг муҳим муаммоларини кўтариб чиқаётган қаламкашларга тегишли. Абдулҳамид ана шундай ёшлардан. У турмушимизнинг кўпчилиқни қийнаб келаётган муаммоларини навқирон нигоҳ билан илғаб олади, уларни, имкони борича, чуқурроқ тадқиқ-таҳлил этишга уринади. Айрим мавзулар устида ойлаб ишлашдан эринмайди. Ўқувчида фикр уйғотишни бурчи деб билади. Бу журналист учун муҳим хислат.

“Сўнги кўнғироқдан кейин...” китоби бунинг бир далилидир. Айниқса, одам савдоси, гиёҳвандлик, бугунги ёшлар ахлоқига бағишланган мақола ва очерклар, атоқли романнавис Пиримқул Қодиров, ҳажв устаси Неймат Аминов, Ўзбекистонда Шарқ яккакураши — қаратэ ривожига улкан ҳисса қўшаётган спорт устаси Нурхон Нафасов, кураш устаси Аъзамжон Шокиржонов, олим — Абдусалом Умаров билан суҳбатлар ўқувчини бефарқ қолдирмайди. Улар ҳозирги турмушимиз ҳақида ўйлашга, фикрлашга, мулоҳаза юритишга даъват этади.

Маҳмуд САЪДИЙ,
Ўзбекистонда хизмат
кўрсатган журналист

МУНДАРИЖА

Яхши ният билан.....	3
----------------------	---

ҲАЁТ МАНГУ МАКТАБ

Одабийлик кўрки ёхуд саломлашув одоби хусусида.....	6
Сўнги кўнғироқдан кейин.....	11
Миллатнинг юзи.....	15
Интернет кафедаги болалар.....	17
Ногиронликка сабабчи никоҳ.....	21
Қурбақанинг ўлими.....	25
Қош қўяман деб.....	27
Чет элдан келтирилган хўрозқанд.....	30
Губернаторнинг махфий буйруғи.....	34
Экранга бекинган хавф.....	36
Кафтдан тирсаккача.....	39
Учинчи фасл.....	41
Зиёрат одоби.....	44
Ҳукмбардор педагогика.....	51
Тўйми ёхуд маишатпарастлик?.....	56

ЖАҲОН ИЧРА ЖАҲОНЛАР...

Ҳаётдан нима изладиму нима топдим.....	62
Ҳажв виждон иши.....	68
Мутолаа эртақдан бошланади.....	74
Биз қоламиз чалиб чапак.....	79
Каратэ руҳни чиниқтиради.....	83
Энг катта тўсиқ.....	87

АҚЛ ТЎХТАГАН ЖОЙДА

Ўн етти йилга татиган "Юз-юз".....	92
Нафс маҳкумлари.....	95
Таназзул.....	99
Жаннат қидириб.....	103
Навқирон нигоҳ.....	113

Абдулҳамид МУХТОРОВ

**СЎНГГИ ҚЎНФИРОҚДАН
КЕЙИН...**

Нашр учун масъул муҳаррир *Б. АКРАМОВ*

Муҳаррирлар *М. САЪДИЙ, А. ОТАБОЕВ*
Бадий муҳаррир *Ҳ. ХУДОЙБЕРДИЕВ*
Техник муҳаррир *Т. СМІРНОВА*
Мусаҳҳиҳ *Ҳ. НИШОНОВ*
Саҳифаловчи *Б. ИРИСБОЕВ*

Босишга рухсат этилди 29.04.2006.
Бичими 60x84 1/16. Шартли босма табоғи 7,25.
Адади 1 000 Буюртма №75.
Баҳоси келишилган нарҳда.

Оригинал макет “Medianashr” МЧЖ
компьютер марказида тайёрланди.

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон
Миллий кутубхонаси нашриёти

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон
Миллий кутубхонаси босмахонаси.
Тошкент, Ҳ.Сулаймонова кўчаси, 33.

“MEDIANASHR”

**масъулияти чекланган жамияти
қуйидаги матбаа хизматларини
амалга оширади:**

*Журналлар, газеталар, китоблар ва бошқа босма
маҳсулотларининг оригинал макетини тайёрлаш;*

Ташқи ва ички рекламалар;

*Таклифномалар, визиткалар, конвертлар, плакатлар, этикет-
калар, календарлар, буклетлар;*

Муҳаррирлик, таржимонлик ва мусахҳиҳлик ишлари;

Компютерда саҳифалаш, дизайн ишлари.

Маълумот учун телефонлар:

139-41-24,
332-95-91,
333-27-28

E-mail: abdul_hamid@mail.ru